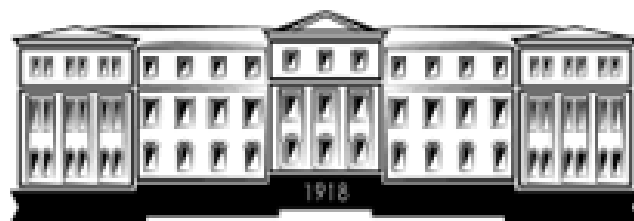

**Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання НАПН України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка**

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВИКЛИКАХ ЧАСУ

**Збірник матеріалів
Всеукраїнського круглого столу
(до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка)**

Кам'янець-Подільський
2018

УДК 378.035.6(081.2)
ББК 74.580.051я431
Ф 79

Друкується за ухвалою Вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол №2 від 27 лютого 2018 р.)

Редакційна колегія:

С.А. Копилов, доктор історичних наук, професор (співголова, науковий редактор);

І.Д. Бех, доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України (співголова);

І.О. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор (заступник голови);

В.А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент;

В.В. Федорчук, кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний секретар).

Ф 79 Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)/ [редкол.: С.А. Копилов (співголова, наук.ред.), І.Д. Бех (співголова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 108 с.

Всі матеріали подаються в авторській редакції.

У збірнику представлено матеріали Всеукраїнського круглого столу, присвяченого 100-річчю від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, що проводився на базі університету 12 березня 2018 року. Видання розраховане на науковців, викладачів суспільно-гуманітарних дисциплін, учителів і студентів.

УДК 378.035.6(081.2)
ББК 74.580.051я431

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2018

Бех Іван,
*академік, доктор психологічних наук,
директор Інституту проблем виховання
НАПН України*
Журба Катерина,
*кандидат педагогічних наук, старший
науковий співробітник, провідний науковий
співробітник лабораторії громадянського
та морального виховання Інституту
проблем виховання НАПН України*

КОНЦЕПЦІЯ З ФОРМУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

І. Актуальність проблеми. Формування у підлітків національно-культурної ідентичності є проблемою державної ваги і національної безпеки з огляду на анексію Криму, військові дії на Донбасі, які стали можливі через маргінальні настрої та національну невизначеність значної частини молоді з півдня і сходу України. Виклики, перед якими стоїть наша країна, як то: відстоювання власної територіальної цілісності, становлення політичної нації, зростання ролі власної причетності і відповідальності за долю України вимагають уваги до виховання підростаючого покоління та актуалізують формування у підлітків національно-культурної ідентичності. Актуальність формування національно-культурної ідентичності обумовлена необхідністю осягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної аутентичності та традицій. Водночас, формування національно-культурної ідентичності має здійснюватися на основі рівноправного діалогу з усіма етносами і народами, які проживають на теренах України і спрямовуватися на згуртування української нації, створення сприятливих умов для їх розвитку. Важлива роль у цьому плані відводиться позакласній діяльності загальноосвітньої школи, яка володіє відповідними виховними можливостями.

Про необхідність активізації уваги до формування у підростаючого покоління національно-культурної ідентичності йдеться в Законах України “Про освіту”, “Про культуру”, “Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті”, Указі Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері», Постанови Верховної Ради “Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді”, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Проекті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін; Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр.

У зарубіжних програмах та документах ЮНЕСКО основна увага акцентується переважно на культурних здобутках (Конвенція ЮНЕСКО про значення

культурної спадщини для суспільства (2005), Конвенція ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2010), де пріоритетними є проблеми ідентифікації та національно-культурної ідентичності молоді у європейських країнах, вивченню культурного ресурсу та міжкультурного діалогу). Широку підтримку на теренах ЄС, здобула Програма культурної освіти, розроблена National Advisory Committee on Creative and Cultural Education (NACCCE) in England (2013), в якій основна увага приділяється вивченню традиційної і сучасної культури країни у взаємозв'язках та різних проявах. На пострадянському просторі національно-культурна ідентичність формується зазвичай у системі патріотичного виховання, про що свідчать: Государственная программа патриотического воспитания граждан Российской Федерации на 2016-2020 гг., Стратегическая программа Казахстан – 2030, Республиканская программа патриотического воспитания молодежи в Беларуси (2009).

Важливими чинниками, які впливають на процес формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості є з одного боку глобалізаційні процеси, а з іншого – рухи за збереження своєї аутентичності; відірваність значної частини населення від національного ґрунту та зорієнтованість виключно на радянські чи західні цінності та зразки поведінки, системна криза українського суспільства, невизначеність національної ідеї, відсутність реформ і позитивних зрушень.

Серед негативних чинників у вихованні національно-культурної ідентичності підлітків варто визначити інформаційну війну та військову агресію РФ по відношенню до України, де особливий акцент був зроблений на:

- російськомовному населенні, відлученому від української мови;
- перекручуванні історичних фактів та запереченні автентичності української мови та культури та самого існування нації;
- боротьбу за утвердження російської мови як другої державної та витіснення української мови з Медіа-ринку;
- використанні політтехнологій та передвиборчих компаній з метою розмежування регіонів України, зіткнення інтересів на основі різниці та поглиблення суперечностей;
- ностальгії за радянським минулим.

Усі зазначені чинники, спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення молоді з національно-культурного контексту, формування меншовартісної свідомості та самосвідомості по відношенню до інших культур, які борються за панівне становище на теренах України.

Формування національно-культурної ідентичності має опиратися на:

- історичну правду;
- історичну пам'ять;
- національні ідеали;
- національну гідність;
- національну самосвідомість;
- патріотизм.

Водночас стан виховної роботи у середній школі, зокрема щодо формування національно-культурної ідентичності, засвідчує її відставання від запитів сучасного суспільства. Зберігається традиційний і дещо застарілий підхід до

діагностування й формування національно-культурної ідентичності в учнів середньої ланки школи.

Проведений аналіз наукових, методичних джерел і сучасних тенденцій, що склалися в теорії та практиці формування у підлітків національно-культурної ідентичності, виявив низку *суперечностей між*:

- об'єктивною потребою суспільства у формуванні національно-культурної ідентичності та недостатньою теоретико-методологічною обґрунтованістю її формування у підлітків;
- значним виховним потенціалом позакласної роботи ЗНЗ та його неефективним використанням у формуванні національно-культурної ідентичності у підлітків;
- потребою формування національно-культурної ідентичності та методичною нерозробленістю проблеми.

Отже актуальність, педагогічна значущість проблеми, виявлені суперечності та доцільність наукового пошуку шляхів її вирішення зумовили вибір теми дослідження: „Формування у підлітків національно-культурної ідентичності”.

II. Ідентичність у розвитку Я особистості

Ідентичність – внутрішній, суб'єктивний стан особистості, у якому виражається усвідомлення нею себе як своєї стійкості особистості, як самототожності, переживання постійно наявного Я, його збереження. Зазначимо, що якраз переживання є досить важливою характеристикою особи стосовно її ідентичності. Оскільки ідентичність пов'язується з структурною цілісністю особистості, то її доцільно співвіднести з ідентифікацією. Відмітимо у цьому зв'язку, що остання настійливіше на даний час визначається як механізм і процес, що забезпечують формування ідентичності.

Вичленяючи тотожність Я особистості як основне призначення ідентичності, все ж слід узгодити її зі змінами, які відбуваються з особистістю у процесі безперервного розвитку. З цією метою Е. Еріксоном у науковий обіг було введено спеціальне поняття “его-ідентичність”. Це новий психосоціальний параметр, який з'являється у підлітково-юнацькому віці. Сутність його полягає у тому, що у цьому періоді у молодих людей виникає кардинально нова для них соціо-особистісна проблема – зібрати до купи знання про самих себе, які на даний час вони мають (які вони сини чи дочки, учні, спортсмени, хористи, учасники громадських об'єднань і т. д.) й інтегрувати ці багаточисельні образи себе в особисту ідентичність, яка представляє усвідомлення як минулого, так і майбутнього, яке логічно впливає з нього. Е. Еріксон підкреслює психосоціальну сутність его-ідентичності, звертаючи пильну увагу не на конфлікти між психологічними структурами, а швидше на конфлікти всередині самого его, і на те, як на нього впливає суспільство, особливо групи ровесників.

Отже, его-ідентичність можливо визначити наступним чином. Молодь, що зростає і розвивається, а також переживає внутрішні фізіологічні зміни, перш за все пробує укріпити свої соціальні ролі. Молоді люди інколи хворобливо, часто з допитливості проявляють занепокоєність тим, як вони виглядають в очах інших у порівнянні з тим, що вони самі думають про себе; а також тим, як поєднати ті ролі і звички, які вони культивували у собі раніше, з ідеальними прототипами сьогодення. Інтеграція, що з'являється у формі его-ідентичності – це більше, ніж сума ідентифікацій, набутих у дитинстві. Це сума внутрішнього

досвіду, набутого на всіх попередніх стадіях, коли успішна ідентифікація призводила до успішного врівноваження базових потреб індивіда з його можливостями. Таким чином, почуття еґо-ідентичності являє собою впевненість індивіда у тому, що його здатність зберігати внутрішню тотожність і цілісність узгоджується з оцінкою його тотожності й цілісності, які дають інші.

У цьому визначенні ідентичності можливо виділити три елементи. Перше: юнаки і дівчата мусять постійно сприймати себе внутрішньо тотожними самим собі. У цьому випадку в індивіда повинен сформуватися образ себе, який склався у минулому, і який поєднується з майбутнім. Друге: значущі інші люди теж повинні бачити тотожність і цілісність в індивіді. Це значить, що юним потрібна впевненість у тому, що сформована раніше внутрішня цілісність буде прийнята іншими людьми, значущими для них. У тій мірі, в якій вони можуть не усвідомлювати як свої Я-концепції, так і свої соціальні образи, їхньому почуттю самототожності можуть протистояти сумніви, боязкість і апатія. Третє: молоді люди мусять досягти зрослої впевненості у тому, що внутрішні і зовнішні плани цієї цілісності узгоджуються між собою. Їхнє сприйняття себе повинно підтверджуватися досвідом міжособистісного спілкування за допомогою зворотного зв'язку.

Формуванню ідентичності як елементу загального вікового розвитку особистості надається важлива роль. Згідно такого наукового бачення її розвиток полягає у переході від невизначеної ідентичності до визначеної, зрілої. На стадії невизначеної ідентичності особистість (звично у підлітковому віці), перед тим як свідомо вибрати (прийняти) власну ідентичність, переживає сумніви з приводу того, ким і чим вона є. Такий стан ідентичності забезпечує можливість ухилитися автоматичному включенню у соціальне середовище, дозволяє здійснити свідомий вибір. Причини сумнівів відносно наявної ідентичності і необхідність вибору звично пов'язують зі зміною соціальної ситуації та реальних позицій у соціальному середовищі і з необхідністю відповідати новим суспільним вимогам. У підлітковому віці побудова нової ідентичності здійснюється, перш за все, під впливом зміни конкретних зовнішніх обставин, а підліток у більшості випадків просто не може уже залишатися у рамках попередньої ідентичності.

Нездатність юних досягти особистої ідентичності призводить до так званої кризи ідентичності. Криза ідентичності, рольове зміщення, частіше за все характеризується нездатністю вибрати кар'єру чи продовжити освіту. Багато підлітків, які страждають від специфічного для цього віку конфлікту, переживають принизливе почуття власної непотрібності й душевного розладу. Вони відчувають свою непристосованість, деперсоналізацію, відчуженість й інколи спрямовуються у бік "негативної" ідентичності – протилежній тій, що настійливо пропонують їм батьки і ровесники. Однак невдачі у досягненні особистої ідентичності не обов'язково прирікають підлітка на нескінченні поразки у житті. Він, зрештою, виховує в собі внутрішні сили для боротьби, яка супроводжуватиме все його життя.

Позитивна якість, яка пов'язана з успішним виходом з кризи підлітково-юнацького віку – це вірність як здатність молоді бути вірним своїм прихильностям і обіцянкам, не дивлячись на суперечності у її системі цінностей. Вірність – наріжний камінь ідентичності, вона представляє собою здатність юних приймати і

дотримуватися моралі й суспільної ідеології як набору цінностей і норм, які відображають наукову, соціальну і політичну культуру. Ідеологія надає молодим людям спрощені, але чіткі відповіді на головні питання, пов'язані з конфліктом ідентичності: “Хто Я?”, “Куди я йду?”, “Ким я хочу стати?”.

Дослідники незалежно від приналежності до тієї чи іншої наукової школи вичленяють особистісну і національну ідентичність.

Термін “самоідентифікація” зустрічається у літературі значно рідше, ніж “ідентифікація”. Під самоідентифікацією доцільно розуміти спеціально організовану суб'єктом діяльність, метою якої виявляється саморозуміння, самототожність, самоприйняття, усвідомлення власної цілісності, унікальності, цінності, виявлення себе у світі за сформованого цілісного ставлення до нього. Самоідентифікація для досягнення своїх цілей підхоплює результати процесу ідентичності, спрямовуючи їх на організацію внутрішньої мотиваційної структури особистості.

Процес самоідентифікації завжди цілеспрямований, тому про можливість реальної самоідентифікації правомірно вести мову тільки починаючи з підліткового віку, хоча зрозуміло, що її підґрунтя виникає дещо раніше, вже у 3-річному віці, з появою дитячої самостійності. Однак саме у підлітковому періоді підрастаюча особистість виявляється здатною вийти за межі самої себе, тобто рівень її самосвідомості дозволяє їй стати у відносно незалежну, власне суб'єктну позицію.

Процес ідентифікації повною мірою відображає соціальну сутність особистості, її суб'єктивну активність, спрямовану на доцільне перетворення оточуючої дійсності. Ідентифікація забезпечує міжособистісну й групову ідейно-ціннісну узгодженість, яка виступає механізмом подолання різноманітних конфліктів з метою збільшення ефективності спільної діяльності, підтримання духовно-моральних орієнтирів та певних змістовних інновацій. У взаєминах між суб'єктами ідентифікація сприяє також подоланню їхньої егоцентричної спрямованості, формує настанову на інтереси та самозначущість партнера. Таким чином, ідентифікація підвищує, з одного боку, інтелектуально-духовний потенціал особистості, а з іншого – потенціал суспільства у напрямі його згуртованості, вдосконалення, перспективності.

III. Виклики формування національно-культурної ідентичності та фактори духовної безпеки української нації

Шлях до свободи і незалежності України лежить через виховання підрастаючого покоління на основі цінностей україноцентризму та європоцентризму, на основі історичної правди і національної гідності. «Для народу, який не пропонує Світу національного доробку, а прагне бути лише реципієнтом чужих цінностей і надбань, у XXI столітті уготована єдина дорога – бути розчиненим і упокореним. Тому висока і благородна місія національної культури і освіти – оберігати й утверджувати Ідентичність Української Нації як фундаментальну цінність буття...» [23, с.8].

Однак, сьогодні можна відмітити виклики, які стоять перед сучасним вихованням і торкаються формування національно-культурної ідентичності і духовної безпеки нації.

Під духовною безпекою нації розумітимемо її гармонійне за формою й високо ціннісне за змістом світосприйняття, за якого кожен її член в залежності від

власної специфіки вибудовує індивідуальну траєкторію життя і розвитку, що змінює навколишній світ за законами добра, любові та справедливості. При цьому має бути відсутнє маніпулювання свідомістю особистості, нав'язування утилітарних орієнтирів, пріоритетів.

У формуванні духовної безпеки української нації доцільно вичленити два ключових фактори: внутрішній і зовнішній.

Ключовим внутрішнім фактором духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях - «Я-Українець» - «Ми-Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова. Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу. Низький рівень цього фактору, коли не достатнє почуття єдиного національного роду, спричиняє недостатню консолідацію суспільства, низьку соціоцентрованість членів суспільства, за якої вони свідомо обмежують себе у суспільно значущих домаганнях, цілях, продуктивних способах удосконалення існуючої соціокультурної ситуації, їхню переважаючу Его-орієнтованість з відповідними утилітарними цінностями, перебільшення ролі міжрегіональної самотності. У цьому сенсі означений фактор є системотвірним, і виховні зусилля повинні бути у першу чергу спрямовані на його оптимізацію.

Серед зовнішніх факторів на увагу заслуговують наступні:

- *Ідеологічний фактор*, який ставить за мету убезпечити громадян України, зокрема молодь від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у формуванні своїх прихильників та розхитуванні з середини політичної ситуації в Україні. У цьому зв'язку важливою вбачається своєчасне забезпечення їхніх ключових цінностей : здоров'я, сім'ї, кар'єрного зростання, матеріального достатку, індивідуально і суспільно значущої самореалізації. На сьогодні є потреба у тому, щоб повернути українській ідеології її власні зміст, потенціал, історію, пантеон героїв і визначних діячів, переосмислити існуючий досвід і визначити новітні завдання подальшого розвитку нації, держави, суспільства.

Водночас слід зважати на те, що національна ідеологія формується разом із нацією, її духовним розвитком і становленням, що потребує уваги до виховного аспекту.

- *Ціннісна убезпеченість* є важливою складовою духовної безпеки, оскільки від цього чинника значною мірою залежить цілісність українського суспільства. Конфлікт цінностей тоталітарного та демократичного спрямування спостерігається не лише на рівні різних поколінь, а й різних регіонів, що є причиною активного просування РФ політичних сил, лояльних до окупантів.

Доведено, що духовні цінності виступають ознаками розвиненості будь-якої нації, без яких вона взагалі не може існувати. Нація, в якій нівелюються духовні цінності приречена на втрату державності і це лише справа часу. Тому за теперішніх умов важливою є активізація зусиль з підвищення духовного рівня української молоді, формування у неї стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема особистість у своїй поведінці, діях, добре висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи

суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі і засоби її досягнення також будуть досить високими і гуманними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані.

Релігійний фактор на сьогодні є потужним засобом впливу на українську молодь, яка перебуває у пошуку абсолютних цінностей. На цьому тлі Церква Московського патріархату, виконуючи замовлення Кремля, через проповіді та Боже Слово пропагує цінності «русского мира», стимулює сепаратистські настрої зневагу до української культури.

Спостерігається втрата єдності у православ'ї та прагнення України створити свою визнану помісну Церкву. Ці процеси породжують з боку МП посилення тиску на населення України, апелюючи до різних історичних, національно-культурних і політичних реалій. Відмінності у геополітичних орієнтаціях та інтересах церковників свідчить про їхню не стільки церковну, скільки політичну боротьбу за українську молодь.

Фактор історичної упередженості в зарубіжних і українських мас-медіа завдає удару по духовній безпеці української молоді, оскільки переконує їх у меншовартісності і вторинності української нації, її несамостійності, залежності від інших сильніших держав, які вирішують її долю. Тому на сьогодні важливим бачиться об'єктивне висвітлення історії України та її популяризація, увага до української мови, яка досі не має державної підтримки. Водночас така міфотворчість спостерігається і в Україні, що можна пояснити бажанням відмовитися від застарілих ідеологічних концепцій на користь нових, які більше відповідають історичним реаліям. Однак, на сьогодні надзвичайно важливо дотримуватися історичної правди. Всі спроби прикрасити історію свого народу, навіть з найкращих патріотичних міркувань, як показує світовий досвід, мають зворотний ефект. Врешті-решт історична неправда стає очевидною, що болісно б'є по престижу країни.

Фактор маніпулювання свідомістю активно здійснюється через засоби масової інформації, різного роду інформаційні ресурси, які є потужним засобом впливу на молодь та використовуються різними країнами з метою впливу на неї, роздмухування сепаратистських настроїв, презирливого ставлення до своєї Батьківщини, її культурних здобутків. Ведення інформаційної війни Росією показало невміння протистояти російській агресії на інформаційному рівні, певну перевагу російськомовних ЗМІ в Україні, використання неправдивої чи напівправдивої інформації з метою домінування та пропагування ідей „русского мира”. Масована підміна національних архетипів масовою культурою є причиною відсутності стійких моральних цінностей, зорієнтованістю на ціннісно-примітивну субкультуру, збіднення власного духовного світу.

Фактор естетико-ціннісної спрямованості є також складовою духовної безпеки, оскільки різного роду естетичні викривлення та орієнтація щодо споживання масової культури є причиною втрати національної своєрідності, втрати цінності життя у цілому. З огляду на те, що цей фактор є практичне втілення в культурному житті окремої людини, яка так чи інакше потребує духовного джерела, роль естетичного аспекту духовної безпеки у сучасних умовах зростає.

IV. Особливості формування національно-культурної ідентичності підлітків у сучасних умовах

Проблема національно-культурної ідентичності висвітлена у наукових джерелах, зокрема, у концепціях С. Гантінгтона, Е. Гелнера, А. Етціоні, Е. Сміта, Ю. Хамбермаса, К. Хюбнера проблема національно-культурної ідентичності розглядається у межах неklasичної раціональності та зводиться до усвідомлення народом себе спільнотою, відмінною від інших, визначення „феномену національності”, „національного почуття”. З точки зору Л. Гудкова, І. Дубов, А. Здравомислова, В. Ільїна, В. Кувалдіна, В. Ядова, національно-культурні ідентичність найбільш інтенсивно формується в умовах глобалізації, державотворення. Представники української діаспори Канади та США Н. Іриней, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, С. Ярмусь розглядали національно-культурну ідентичність з точки зору її збереження в іншокультурному середовищі.

До питання формування національно-культурної ідентичності зверталися філософи, психологи, педагоги. Внесок у філософське обґрунтування сутності національно-культурної ідентичності зроблено В. Андрущенко, В. Антоновичем, М. Драгомановим, В. Кременем, В. Малаховим, І. Огієнком, Г. Сковородою,

У психологічному дискурсі висвітлювалися різні сторони формування національно-культурної ідентичності, серед яких: проблеми патріотичного виховання, особистісної і національної ідентифікації (І. Бех), національної самосвідомості (М. Боришевський), етносоціальних уявлень (О. Васильченко), етнічної самосвідомості (Л. Дробижева), конструювання ідентичності засобами рефлексії (Н. Висоцька), ідеї культурно-гуманістичної психології (О. Росинський), вчинкового осередку різних історико-культурних епох (В. Роменець).

У педагогіці окремі аспекти формування національно-культурної ідентичності досліджували Г. Ващенко, О. Вишневецький, О. Губко, О. Захаренко, В. Євтух, Б. Ступарик. Авторське бачення особливостей формування національно-культурної ідентичності представлено у дисертаційних дослідженнях С. Веселовського, І. Вільчинської, Г. Лозко, М. Обушного, Т. Потапчук.

Національно-культурна ідентичність підлітка виявляється у суб'єктивному переживанні належності до українського народу, нації, свідоме прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України.

Формування національно-культурної ідентичності підлітка проходить декілька етапів.

На першому етапі відбувається ідентифікація, в основі якої розмежування «ми – вони».

На другому етапі формування національно-культурної ідентичності формуються уявлення про відмінні якості своєї національної культури та усвідомлюються її основні характеристики.

Третій етап формування національно-культурної ідентичності з формуванням національної свідомості та самосвідомості, національної гідності та повагою до

інших етносів і культур, готовністю до діалогічної взаємодії.

Національно-культурна ідентичність є основою націєтворення і суспільного життя будь-якої держави.

Для підлітків пріоритетним є самовизначення, де національно-культурна ідентичність опирається на «коріння» родини, країни, народу та зв'язок з історичним минулим, знанням міфів, легенд, святинь, використанням української мови, поваги до українських символів.

Формування національно-культурної ідентичності ґрунтується на національному світогляді, національній культурі, мові, національній ідеї.

Національна культура – є унікальною і самобутньою, що ґрунтується на народній українській культурі. Творцем української національної культури є український народ, який створив її упродовж багатьох століть, що знайшло відображення у моральних цінностях, святинях, національній символіці, у традиціях, звичаях, обрядах, ритуалах, духовних почуттях (національні, моральні, естетичні, релігійні, громадянські, патріотичні), втілених у народному фольклорі. На розвитку національної культури негативно позначились війни, тривалі заборони, репресії, негативна міфологізація образу українця, переписування історії та применшення ролі українців у житті тих країн чи імперій, до складу яких вони входили у різний час. Усе це стало причиною широких еміграційних процесів, за яких українці були змушені залишати свою землю і шукати долі в інших країнах та збагачувати інші культури світу. Постійні військові конфлікти та боротьба за свою землю проти різних поневолювачів змусили українців найвище цінувати свободу та незалежність, які залишаються найважливішими моральними і духовними цінностями і водночас характеризують українців.

Національний світогляд є основою осмислення особистістю свого місця і ролі у житті соціуму, країни, її відповідальності за власні вчинки, моральний вибір, спрямування власної діяльності. У сучасних умовах світоглядні уявлення і переконання української молоді формуються у контексті драматичних реалій, переоцінки історичного минулого, розвінчування міфів, утвердження демократизму, полікультуралізму, поваги до розмаїття думок, поглядів на різні аспекти суспільного життя.

Національний світогляд як форма моральної самосвідомості людини виступає способом інтерпретації буття, а також формою його духовного осмислення, засвоєння та розуміння, що відображається у знаннях, уявленнях людини про світ, особисте та суспільне життя.

Національний світогляд відображає національний інтелект, а його основою виступають моральні цінності, які склалися упродовж багатьох віків та перевірені часом і плином історії.

Структуру світогляду визначають:

- *досвід* (індивідуальний, сімейний, груповий, національний, класовий, суспільний, загальнолюдський), на основі якого формується *світовідчуття* – основа світогляду;
- *знання* (досвідні, емпіричні та теоретичні), на основі яких формується *світорозуміння*;
- *мета*, яка усвідомлюється через універсальні форми діяльності, такі як: потреба – інтерес – мета – засоби – результати – наслідки. На її основі

формується *світоспоглядання*;

- *цінності* (любов, свобода, справедливість, гідність, відповідальність тощо), на основі яких формуються переконання, ідеали людини та складається її *світосприйняття*;
- *принципи* (монізм, плюралізм, скептицизм, догматизм), на основі яких складаються основні способи *світобачення*.

Інтерактивний характер світогляду передбачає його структурну складність, та дозволяє виділити такі рівні світогляду: індивідуальний, груповий (професійний, національний, класовий), загальнолюдський світогляд. За ступенем історичного розвитку – античний, середньовічний, ренесансний, новочасний і т. ін.

Щоб не блукати у лабіринтах невизначеності цінностей, власної ідентичності, власного призначення і правильно зорієнтуватись у житті, збагнути свою роль у житті і суспільстві, потрібен духовний стрижень, яким є національний світогляд. Національний світогляд як ставлення до світу характеризують *світовідчуття* (емоційно-чуттєве осягнення світу, переживання і оцінка явищ і світу загалом), *світосприйняття*, як образ світу (просторово-часові уявлення про світ, що виявляється у ставленні до себе, людей, світу: позитивне, нейтральне, негативне, *світорозуміння* (міфічне, релігійне, філософське).

Національна ідея – це утвердження української незалежної соборної самостійної національної держави, в основі якої українські національні цінності, українська культура і мова як державна, що використовуються в усіх сферах суспільного життя і на всій території України (10 ст. Конституції України і її тлумачення Конституційним Судом України). Національна ідея передбачає розвиток національних меншин та етносів, що проживають на теренах України, є її громадянами і беруть активну участь у розбудові України, її захисту від зовнішнього ворога, визнають і поважають закони України, розуміють спільні перспективи усіх громадян і несуть спільну відповідальність за розвиток і становлення правової демократичної держави.

У своєму розумінні національної ідеї ми опиралися на положення І. Беха та К. Чорної стосовно того, що українська національна ідея:

- має відповідати інтересам і людини, і суспільства, і держави як єдиної політичної нації;
- об'єднувати, а не протиставляти представників різних регіонів, весь багатоетнічний український народ;
- враховувати менталітет, світогляд народу;
- мобілізувати її прихильників і противників на здобутки сучасні і майбутні;
- бути зрозумілою і малому, і старому;
- сприйматись владою, адже саме вона популяризуватиме ідею;
- не відлякувати сусідів, бути конструктивним інструментом у міжнародних відносинах;
- бути реальною і перспективною.

При цьому учені особливу увагу приділяли тій об'єктивній реальності, що національна ідея має об'єднати в єдину націю як цілісну одиницю світового співтовариства. Найбільш оптимальним вони визначали імператив «Шляхом злагоди до процвітання» як близький й зрозумілий всьому народові, що може сформувати свідомість, дух нації, який стане рушійною силою розбудови правової

демократичної держави.

Однак, на сьогодні перспективними є подолання корупції, захист кордонів України від агресора, повернення окупованих РФ територій та встановлення миру. Громадяни України хочуть бачити свою країну європейською, незалежною, правовою, сильною, де найвище цінується людина, її потреби та інтереси. Людям важливо відчувати перспективи, які відкриватимуться для громадян України після війни. Національна ідея має розгортатись не лише на минулому України, а й бути спрямованою на майбутнє. Боротьба, яку веде Україна за своє існування є тривалою і надзвичайно важливою для збереження нації, територіальної цілісності, здобуття свого місця у світі тощо. Водночас подолання труднощів загартувало і консолідувало громадян у їх протистоянні олігархократії в Україні, розкраданню її природних багатств, а тому на сьогодні актуальними залишаються рівні права і свободи для всіх громадян України. Однак, з точки зору боротьби українців за власну незалежність, та прагнення мати свою державу, боронити її від загарбників, нести відповідальність за її майбутнє дієвою залишається національна ідея «Україна – наша земля», яка поєднує минуле і сучасне, традиції і визвольні змагання».

Українська мова є духовним багатством українського народу та фундаментом національно-культурної ідентичності особистості. Без мови немає нації, народу, держави. Доки існує мова, доти існує народ. Без знання мови не можна говорити про національну свідомість чи розвиток національної культури. Втрата мови веде, до втрати найважливішого чинника виховання національно-культурної ідентичності. На сьогодні українська мова не має належної підтримки з боку держави, а закон «Про засади мовної політики» (2012 р.) лише погіршив становище української мови в Україні, що в умовах агресії Росії та проявів сепаратизму є проблемою безпеки української нації.

Водночас, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (Указ Президента №580/2015 від 13.10.2015) спрямована на підвищення ролі української мови як національної цінності потребує залучення усіх суб'єктів виховного процесу та консолідації сил суспільства.

На ролі української мови у формуванні національно-культурної ідентичності зростаючої особистості наголошував І. Огієнко, який вважав її найціннішим ґрунтом для духовного виховання сильного характеру. «Пильуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні характери, виховуючи дітей тільки рідною мовою. Особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації їй будуть чужі» [16, с. 26].

У свій час І. Огієнко працював над створенням гуртків рідної мови, добре відомими є 10 заповідей цих гуртків:

- Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
- Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить народ.
- Літературна мова – то головний двигун культури народу.
- Уживання в літературі говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
- Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися нацією
- Для одного народу мусить бути одна літературна мова.
- Головний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для

збільшення культури своєї літературної мови.

- Стан літературної мови – ступінь розвитку народу.
- Як про зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу, судять найперше з культури його літературної мови.
- Кожний свідомий громадянин має дбати, щоб навіть у найменшій оселі працював „Гурток плекання рідної мови”.

Педагогічні ідеї І. Огієнка залишаються вагомими і важливими для формування національно-культурної ідентичності в сучасних умовах.

Таким чином, сучасне виховання має здійснюватися у контексті національної культури, яка є унікальною, неповторною, зі своєю ментальністю та ґрунтуватися на моральних цінностях, вироблених українським народом упродовж століть. У вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси *особистості* (створення Я-концепції, національно-культурної ідентичності, збереження своєї індивідуальності, прагнення самореалізації); *суспільства* (саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей); *держави, нації* (усі діти мають усвідомлювати себе українцями, стати компетентними громадянами-патріотами, гуманістами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі).

V. Базові моральні цінності національно-культурної ідентичності

В якості базових моральних цінностей, що характеризують національно-культурну ідентичність особистості, рівень її вихованості, нами були визначені – СВОБОДА, ЛЮБОВ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ГІДНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ.

Свобода є найважливішою моральною цінністю у житті як особистості, так і нації, без якої ставиться під сумнів саме існування. Особистість позбавлена свободи не має цілей і не бачить перспектив свого подальшого існування. Втрата свободи перетворює людину на засіб або спонукатиме до боротьби за свободу, навіть якщо її ціною буде життя. Нація без свободи також позбавлена можливості розвиватися, розчиняється в інших народах, поступово, втрачаючи мову, культуру, власну самоцінність.

Негативним чинником для свободи, на думку Е. Фромма, є авторитарне суспільство, яке намагається контролювати людину, змушуючи її зректися свободи, самостійності, скоритися сильній владі, водночас стає причиною деформацій у духовній сфері, викривлення потреб, деперсоналізації, відчуженості чи матеріальної зацікавленості у стосунках з іншими людьми.

Відповідальність і свобода нерозривні та виступають передумовою творчості людини, тоді як дисципліна, з погляду філософа, визначається певним видом рабства. Людина, що не творить позбавлена смислу життя. Завдяки свободі людина може творити і перетворювати дійсність через мистецтво, поезію, наукові відкриття з тим, щоб творити саму себе (власну свідомість, набуття істини).

На думку В. Кременя, навіть, у людини, яка не визнає свободи, у глибинах душі жевріє туга за свободою. „Свобода, як і будь-яка інша цінність, необхідна людині доти, поки вона не втратила своїх людських якостей. Йдеться про цінність будь-якої людини” [13, с.89]. Таким чином, вчений підкреслює гуманістичну природу свободи як смисложиттєвої цінності.

Свобода є духовним стрижнем особистості і умовою її самодостатності, що спонукає підлітків боротися за свою автономію, розширення прав і сфери

діяльності. Усвідомлюючи себе суб'єктом життя, юнаки і підлітки прагнуть до самостійності та ініціативності. Важливо аби свобода дітей була спрямована на розширення своїх можливостей, відповідальності, здатність приймати рішення, а не на задоволення непомірних або імпульсивних бажань і потреб, що може призвести до свавілля. Свобода підлітків обумовлена рівнем їхньої моральної самосвідомості. Осягаючи свободу у процесі свого життя школярі прагнуть самореалізації та самоствердження у тій діяльності, яка їм найбільше подобається. У стінах школи діти здобувають важливий досвід свободи вибору, шкільного самоврядування, що не може існувати без відповідальності.

Любов виступає основою національно-культурної ідентичності, стрижнем людського життя, критерієм востребуваності, визначаючи його сутність і сенс. Надзвичайної ваги любов набуває у кризові періоди життя особистості, визначаючи її життєвий вибір: самотворення чи саморуйнування. У підлітковому віці любов є життєвим пріоритетом, що визначає ідеали, цілі і духовні шукання дітей цього віку.

Український психолог В. Рибалка наголошує на необхідності виховання любові особливо у наш час, коли спостерігається вихолощення, знецінення цього почуття в суспільстві, де утверджуються маргінальні цінності, а любов перетворюється на товар. З огляду на такі негативні явища, педагоги мають утверджувати у вихованцях таке почуття як животворної сили людства, як любов.

На основі аналізу та узагальнення філософських, психологічних та педагогічних джерел ми виділяємо:

- *любов до себе* спрямована на збереження власного життя і ствердження власної індивідуальності, здатності протистояти маніпулюванню чи прагненням якимось чином використовувати себе. Також любов до себе виявляється у піклуванні про себе і вмінні працювати над собою; у відповідальності за свої вчинки; у повазі до себе; саморозумінні; об'єктивній оцінці власних можливостей, здібностей і перспектив. Честь і гідність також є важливими складовими любові до себе. Любов до себе та егоїзм – несумісні, оскільки егоїст не цінує і не поважає себе, а, як правило, руйнує власне життя. Людина, яка любить себе, не руйнуватиме себе шкідливими звичками, не виявлятиме агресії, не вдаватиметься до суїциду;

- *любов до батьків (до дітей)*. Любов до дітей виступає умовою повноцінного виховання, розвитку і саморозвитку дитини в сім'ї, внутрішньою духовною потребою незалежно від її віку, що має поєднуватися з розумною вимогливістю до неї. Синівська і дочірня любов базується на родинних почуттях і є відповіддю на тепле і дбайливе ставлення до дітей, піклування, виховання. Любов дітей до батьків визначає значущість батьківського авторитету, впливу особистого прикладу батьків на життєдіяльність підростаючого покоління;

- *гендерну любов* являє собою складний комплекс людських переживань, стосунків, що формуються внаслідок притаманних людині потреб, облагороджених гуманістичною етикою та моральною культурою. Формами особистісних взаємин є кохання, шлюб, дружба, товариськість і приятельські стосунки. Любов утверджує унікальність і неповторність обранця, прийняття його таким як він є;

- *любов до Батьківщини*, народу є важливою складовою світогляду і

виявляються у патріотизмі, сформованості національної гідності, національно-культурної ідентичності, прив'язаності до своєї малої і великої Вітчизни.

Дитина потребує батьківської любові як необхідної умови її зростання, психічного комфорту, востребуваності і значущості. У тих випадках, коли в сім'ї є двоє і більше дітей, батьки намагаються прищепити змалку братерську чи сестринську любов. У підлітковому віці зростає інтерес до протилежної статі, а з ним і до гендерної любові. Відсутність любові чи втрата її є важким випробуванням для людини, що може мати негативні наслідки, як то: спроби суїциду, відмова від подальших планів, нехтування власною безпекою та благополуччям.

Справедливість наряду з гідністю, свободою є найбільш значущою моральною цінністю національно-культурної ідентифікації особистості, що виступає основною умовою і базовим принципом побудови суспільства, людських стосунків. Справедливість, яка бере свій початок у спільній діяльності та взаємодії людей базується на моралі того чи іншого суспільства, ставленні до людини, визнанні її прав і потреб. Уявлення про справедливість є результатом розвитку суспільства та його демократизації, осмислення людиною власного буття і свого місця в ньому, здатності порівнювати минуле і теперішнє, співвідносити потреби, інтереси і прагнення, відстоювати свої права.

Уявлення про справедливість реалізуються через функції: пізнання (оцінка), регуляції (емоційний стан, поведінка), самоствавлення (самооцінка і самоефективність).

За М. Тофтулом справедливістю є „порядок співжиття людей, який відповідає гуманістичним уявленням про природу і сутність людини та її невід'ємні права, про гармонійне узгодження потреб та інтересів особистості, суспільства й людства” [24, с. 53], що визначає відповідність між роллю індивіда у житті суспільства і його становищем, правами і обов'язками, діяльністю і винагородою, заслугами та визнанням, злочином і покаранням. На думку вченого, „проблема справедливості в її моральному сенсі виникає тоді, коли індивід замислюється, чи повинен він дотримуватися вимог моралі в умовах, коли інші люди часто нехтують ними, і наскільки це справедливо” [24, с. 53]. У цьому сенсі справедливість протистоїть свавіллю, моральній кривді, зазіханням духовні і моральні цінності. Філософ звертає увагу на той факт, що в умовах свавільного використання заохочення і покарання, справедливість не має місця. Несправедливістю є також і зрада.

Переживання справедливості носить індивідуальний, груповий і суспільний характер, що зумовлюється гостротою конфлікту між „справедливо-для-мене” та „справедливо-для-всіх”.

Гідність людини є смисложиттєвою цінністю, оскільки кожна людина є повноправним членом суспільства, бере активну участь у розбудові країни, користується всіма правами і свободами, а отже має право на захист і визнання своєї гідності, що знайшло відображення у міжнародному та українському законодавстві. Так, у Конституції України від 1996 року зазначено:

„Стаття 28. Кожен має право на повагу його гідності”;

„Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість” [12, с.12].

Гідність – ставлення людини до самої себе як особистості, що гідна беззаперечної поваги. Почуття гідності є важливою моральною якістю, за якої людина чинить так, як належить її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. Людина, яка володіє такою важливою моральною якістю усвідомлює власну цінність для інших людей, для суспільства, незалежно від соціального статусу, багатства, професії, національності. Почуття власної гідності і повага до себе – це те, що найбільше підносить людину, сприяє самореалізації, творчому самовиявленню. Це потреба позитивної самооцінки своїх вчинків, осмислена гордість за себе. Але людина має поважати не тільки свою гідність, але й гідність інших людей. Гідна людина веде себе гідно – не принижується сама і не принижує інших. Гідна людина чинить гуманно і справедливо, навіть, якщо ніхто цього не бачить і не може оцінити. Ніколи не зробить комусь боляче, не стане брехати, інтригувати проти інших, не бажаючи зраджувати людське у собі. Також почуття власної гідності нерозривно пов'язане з усвідомленням своїх прав і обов'язків нарівні сім'ї, суспільства, громадянською позицією.

Гідність є результатом виховання сім'ї і школи і включає правовий аспект (Я – людина), корпоративний (Я – учень), сімейний (Я – нащадок і продовження славного роду), гуманістичний (Я – гуманіст), національний, етнічний (Я – українець), суспільний (Я – творець себе і держави), планетарний (Я – представник людства).

Наступною цінністю є **відповідальність**. Суть відповідальності полягає не лише в завданні, яке людина має виконати, не у вчинку, якого вимагають від неї певні обставини чи суспільні норми, а насамперед у тих діях, які вона могла б здійснити.

Відповідальність є усвідомленою свободою конкретної особистості у прийнятті моральних рішень, виборі цілей та адекватних засобів їх досягнення. Відповідальність ні в якому випадку не суперечить особистій свободі, вона є логічним її виявом, детермінантою діяльності та поведінки, що визначає життєдіяльність та поведінку особистості, її життя у соціуму.

Вивчаючи проблеми виховання відповідальності як цінності, К. Абульханова-Славська виділяє два основних критерії прийняття відповідальності. По-перше, як узгодженість необхідності з бажаннями та потребами особистості, тобто виявлення ініціативи як виходу за межі необхідного. По-друге, як здійснення необхідності своїми силами, самостійно і відповідно до вимог, висунутих самому до себе [1].

Проблеми виховання відповідальності ґрунтовно досліджено К. Муздибаєвим, який у монографії „Психологія відповідальності” вирізняє п'ять напрямів розвитку відповідальності: 1) від колективної до індивідуальної; 2) від зовнішньої до внутрішньої (усвідомленої, особистісної); 3) від ретроспективного плану до перспективного (відповідальність не тільки за минуле, але й за майбутнє); 4) зміна у часі самого суб'єкта відповідальності; 5) зміна інстанції: від відповідальності перед дорослими до її інтеріоризації, коли совість стає головним регулятором відповідальної поведінки [14].

На засадах проаналізованих та узагальнених теоретичних праць широкого загалу вчених різних наукових галузей, М. Савчиним було виділено чотири основні сфери прояву відповідальної поведінки особистості: 1) у системі „Я-

інші”; 2) життєвиявлення та самоствердження „Я” (праця, пізнання, матеріальне життя); 3) інші особи і групи (діти, родичі, сім’я інші); 4) функціонування, становлення і саморозвиток „Я” [18].

Відповідальність відображає не лише ставлення до інших, а й до себе і характеризує самовідповідальність. Зв’язок та взаємозалежність відповідальності та самовідповідальності розкривається у працях І. Беха, А. Макаренка, В. Сухомлинського”.

Педагог-гуманіст В. Сухомлинський розглядав відповідальність у контексті „піклування людини про людину” [22, с. 412], як здатність особистості самостійно формулювати обов’язки, виконувати їх. З цього приводу він писав, що „... серцевиною людини, її стовповим коренем, від якого все залежить і все починається, є обов’язок, усвідомлення і переживання людською особою свого обов’язку перед Вітчизною, перед пам’яттю і моральними цінностями народу, перед іншою людиною – її долею, радощами, щастям, життям, народженням і смертю. Обов’язок – це моральна основа, моральна серцевина, від якої залежить те, чого ми чекаємо від вихованця, – готовність і вміння робити добро людям.

„Гуманістична етика виходить з того, що кожна людина несе відповідальність за свої вчинки. Ідеальні відносини між людьми ґрунтуються на взаємному визнанні того, що кожна людина – творець свого власного життя. Кожний цінить суб’єктивний світ іншого і свій. Такі емоції, як біль, конфлікт, провина та інші становлять внутрішній досвід людини і тому так само мають сприйматися доброзичливо. Кожна людина живе лише зараз „тут – і – тепер”, і саме вона суттєва для буття” [5, с. 42].

За В. Тернопільською, у вихованні відповідальності слід зважати на структурні компоненти цієї якості. Зокрема, когнітивний компонент передбачає розуміння особистістю самого предмету відповідальності, розширення і поглиблення знань про норми і правила відповідальної поведінки, зобов’язання на рівні соціуму груп, а також індивідуальної необхідності. Також когнітивний компонент містить спеціальні знання про шляхи реалізації відповідальності взагалі та про способи спілкування і взаємодії з іншими людьми.

Тоді як практичний компонент у структурі відповідальності репрезентує свідомо регульовану поведінку на основі особистісно значущих норм, правил, дисципліни, вміння організувати свою діяльність, працювати. Він також визначає уміння брати відповідальність на себе: виявляти ініціативу та творчість, приймати обґрунтовані адекватні рішення у складних ситуаціях, відповідати за результати власної діяльності, доводити розпочату справу до логічного завершення і досягати при цьому високої результативності та якості роботи.

Відтак, цілком справедливо В. Тернопільська визначає відповідальність як „усвідомлення того, що ви завжди перебуваєте у стані готовності нести відповідальність перед собою за те, як ви сприймаєте життєві ситуації, що думаєте і відчуваєте, як реагуєте на обставини і на наслідки своїх дій” [23, с. 93–94].

Виховання національно-культурної ідентичності, що опирається на моральні цінності сприятиме формуванню національного духу у підростаючого покоління, упровадженню націокультурної парадигми виховання і освіти, доланню національного нігілізму, зміцненню позиції української мови в Україні, формуванню шанобливого ставлення до національних символів, формуванню

національної свідомості і самосвідомості.

Метою формування національно-культурної ідентичності є становлення громадянина-патріота України, який усвідомлює свою приналежність до українського народу, причетність до долі країни, її ролі у світовому співтоваристві, а також є носієм української культури, мови, береже історичну пам'ять, цінує культуру, традиції, готовий боронити, розбудовувати Україну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, державу.

Водночас, формування національно-культурної ідентичності передбачає становлення таких важливих якостей як ціннісне ставлення до Батьківщини і її культури, справедливість, національну гідність, повагу і любов до своїх батьків, родини.

VI. Науковий апарат дослідження

Мета наукового дослідження: полягає у теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування у підлітків національно-культурної ідентичності.

Завдання дослідження:

- здійснити аналіз філософської, психологічної і педагогічної літератури з питань національно-культурної ідентичності, вивчити та узагальнити педагогічний досвід; на цій основі уточнити сутність та структуру поняття “національно-культурна ідентичність”;
- розробити діагностичну процедуру виявлення сформованості у підлітків національно-культурної ідентичності (критерії, показники, типи, рівні);
- дослідити особливості формування національно-культурної ідентичності у підлітковому віці;
- теоретично обґрунтувати та апробувати педагогічні умови формування у підлітків національно-культурної ідентичності;
- розробити науково-методичне забезпечення процесу формування у підлітків національно-культурної ідентичності.

Об'єкт дослідження – процес формування національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування у підлітків національно-культурної ідентичності.

Методологічна основа нашого дослідження обумовлена покладеними в її основу науковими підходами (культурологічним, особистісно орієнтованим, суб'єкт-суб'єктним, компетентнісним, аксіологічним); положеннями про гуманістичну етику і мораль, погляд на людину як найвищу цінність (І. Бех, Е. Фромм), діалектичний зв'язок, взаємообумовленість і цілісність явищ та процесів у ході історії, взаємодію етносів і народів на теренах України (П. Вербицька, П. Кендзьор); положення про розвиток національної ідеї (К. Чорна), націєтворчі чинники та історичну пам'ять (Г. Філіпчук), трансформацію етнічної свідомості у національну (Т. Потапчук), взаємозв'язку Я-образу і Я-концепції з життям народу (В. Роменець), положення про національну самосвідомість, національну гідність (Г. Ващенко, Ю. Руденко), про вплив мови на формування національно-культурної ідентичності (І. Огієнко, С. Русова), формування національно-культурної ідентичності у сучасних умовах (О. Вишневський), особливості виховання дітей підліткового віку (О. Захаренко, І. Кон, В. Сухомлинський).

Основними принципами формування національно-культурної ідентичності підлітків є:

- *гуманістичний принцип*, що полягає у визнанні людини найвищою цінністю, розумінні дитини, доброзичливому ставленні до неї, довірі, прийнятті дитини такою, якою вона є, зміні її поведінки через позитив;
- *індивідуальний принцип* утверджує унікальність і неповторність внутрішнього світу кожної дитини, визначає її Я-концепцію, інтереси, потреби у житті;
- *принцип неперервності* характеризує процес виховання як такий, що триває протягом усього життя людини;
- *принцип цілісності* консолідує зусилля усіх суб'єктів виховання в одну систему;
- *принцип наступності*, що забезпечує передачу із покоління в покоління досвіду засвоєння національних цінностей, які є базисом виховання і розвитку дитячої особистості;
- *принцип культуровідповідності*, за яким формування національно-культурної ідентичності здійснюється відповідно до культурних умов України;
- *принцип природовідповідності*, тобто формування національно-культурної ідентичності у дітей підліткового віку з урахуванням їх індивідуальних особливостей, темпераменту, якостей, нахилів, здібностей, вікових особливостей, природних умов, соціального оточення, народних традицій тощо;
- *принцип педагогічної компетентності*, що полягає у доцільному використанні педагогічних форм, методів, доборів змісту, педагогічній тактовності у процесі формування національно-культурної ідентичності;
- *принцип стимулювання* визначається вірою у сили і здібності дитини, її здатність досягти високих результатів, заохоченням до самоорганізації, самовиховання і самовдосконалення.

Конвергентність застосування зазначених методологічних підходів, концепцій та ідей передбачає, розв'язання проблем проблеми формування національно-культурної ідентичності у позакласній діяльності загальноосвітньої школи. Повинна бути розкрита роль усіх суб'єктів і виховних чинників позакласної роботи, здатних забезпечити ефективність виховного процесу середньої ланки школи, враховано індивідуальні та вікові особливості дітей підліткового віку, розроблено особистісно орієнтовану методику формування національно-культурної ідентичності підлітків.

У процесі науково-дослідної роботи планується застосовувати комплекс **методів дослідження**: *теоретичних* – вивчення, аналіз та узагальнення філософської, соціологічної, педагогічної і психологічної літератури з проблеми дослідження з метою визначення теоретичних основ обраної теми, вироблення наукових підходів до визначення сутності й змісту основних понять, розробки і обґрунтування педагогічних умов формування у підлітків національно-культурної ідентичності; систематизація та класифікація емпіричної інформації; методи порівняльного аналізу, інтерпретації та узагальнення фактів; моделювання; *емпіричних* – вивчення, аналіз й узагальнення методичних матеріалів з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у позакласній роботі; констатувальний, формувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту; *статистичних* – методи математичної статистики і обробки результатів дослідження; *моніторинг* упровадження результатів НДР.

- *педагогічний експеримент*:

- **констатувальний**, у перебігу якого будуть визначатися рівні сформованості національно-культурної ідентичності підлітків;

- **формувальний**, у процесі якого здійснюватиметься поетапне формування базових цінностей національно-культурної ідентичності (свобода, любов, справедливість, відповідальність, гідність);

- досліджуватимуться педагогічні умови та психологічні механізми, за яких підлітки здобуватимуть уміння самопізнання, самооцінки, самоповаги, стимулюватимуться рефлексія, моральна саморегуляція та самовиховання.

Особливе місце на етапі формування національно-культурної ідентичності буде відведене створенню гуманного виховного середовища, яке охоплюватиме школу, сім'ю, громадські організації. Це сприятиме гуманізації стосунків в системі «учень – учень», «учень – педагог», «учень – родина».

- **контрольний**, здійснюватиметься на основі порівняння експериментальних і контрольних груп підлітків;

- *математичної обробки* результатів дослідження, що дасть можливість із найбільшою достовірністю визначити ефективність формувальних впливів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що буде:

- *вперше обґрунтовано* педагогічні умови формування у підлітків в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів національно-культурної ідентичності (активізація діяльності вихователів, батьків, членів громадських об'єднань; створення національно-культурного виховного середовища, спрямованого на формування національної свідомості і самосвідомості, визнання Дитини найвищою цінністю; формування національної позитивної Я-концепції дитини (реалістичний образ «Я», самооцінка, національна гідність, самоповага, самозахист, саморегуляція, самореалізація), посилення виховного потенціалу позакласної діяльності шляхом створення і використання особистісно орієнтованої методики формування у зростаючої особистості усіх компонентів національно-культурної ідентичності; педагогічно доцільне використання засобів мистецтва з метою виховання Я-національного); охарактеризовано зміст та основні компоненти базових моральних цінностей національно-культурної ідентичності; визначено критерії та показники досліджуваного феномену й способи їх реалізації у підлітків;

- *уточнено* сутність поняття „національно-культурна ідентичність” особистості, як **суб'єктивне відчуття належності до українського народу, нації, прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і уподібненням, формуванням відповідної національної Я-концепції**; а також буде *розроблено* функціонально-прогностичну модель формування національно-культурної ідентичності підлітків; *педагогізовано* психологічні механізми формування національно-культурної ідентичності у підлітків; *подальшого розвитку* набудуть зміст, форми і методи формування національно-культурної ідентичності у підлітків в загальноосвітніх навчальних закладах.

Список використаних джерел:

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности // Психологический журнал. 1985. № 5, т. 6. С. 3–18.
2. Басина Е. З. Роль идентификации в формировании альтруистических установок личности // Вестник Моск. ун-та. Серия 14. Психология. 1977. № 4. С. 33–41.
3. Белинская Е. П. Временные аспекты “Я-концепции” и идентичности // Мир психологии.

1999. № 3. С. 146–147.
4. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості // Педагогіка і психологія. 2013. № 4 (81). С. 42–49.
 5. Білозерська С. І. Психологічні умови розвитку моральної свідомості молодшого школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія”. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
 6. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Національна ідентичність: Хрестоматія . Харків: Крок, 2002. 316 с.
 7. Журба К. О. Справедливість у смисложиттєвому вимірі особистості // Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал. 2015. № 2 (82). С.136-140.
 8. Иванова Н. Л. Социальная идентичность: теория и практика. М. : Изд-во СГУ, 2008.
 9. Ковальов Д. Повстання ідентичності. Дн.: ВКК Баланс-Клуб, 2016. 304 с.
 10. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М. : Политиздат, 1984. 335 с.
 11. Кон И. С. Психология юношеского возраста. М. : Просвещение, 1979. 175 с.
 12. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії ВР 28 червня 1996 року. К.: Юрінком, 1996. 80 с.
 13. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. К.: Т-во „Знання” України, 2010. 520 с.
 14. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л.: Наука, 1983. 240 с.
 15. Нагорна Л.П. Ідентичність національна // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2005. Т. 3 : Е-Й. С. 415.
 16. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Фенікс, 1995.
 17. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив. М. : Политиздат, 1982. 255 с.
 18. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія”. Київ, 1997. 410 с.
 19. Сайко Э. В. Идентификация как способ социального бытия и идентичность как форма субъективного самоосуществления // Мир психологии. 2004. № 2. С. 28–37.
 20. Сміт Е. Національна ідентичність. К.: Основи, 1994. 390 с.
 21. Собкин С. К. К формированию представлений о механизмах процесса идентификации в общении // Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. Краснодар, 1975. С. 55–57.
 22. Сухомлинський В. О. Виховання обов'язку // Вибрані твори : в 5-ти т. К. : Радянська школа. Т. 5 : Статті. 1977. 639 с. С. 472–488.
 23. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження : [монографія]. Рута, 2008. 300 с.
 24. Тофтул М. Г. Етика: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр „Академія”, 2005. 416 с. (Альма-матер).
 25. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: Монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.
 26. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции. М. : Наука, 1991. 546 с.
 27. Шкільна І. М. Виховання відповідальності як вияву моральної самосвідомості у старших підлітків // Матеріали УІІ Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій у 2-х т. Т.1 / [Упор. Назаренко Г.А.]. Черкаси : ЧОШОПП, 2015. С. 180–186.
 28. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М. : Прогресс, 1996. 344 с.

МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ

УДК 374.72 : 159.952.12

Аніщенко Олена,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу андрагогіки Інституту педагогічної
освіти і освіти дорослих НАПН України

ЦЕНТРИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ І РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано актуальність проблеми неформальної освіти дорослих. Акцентовано увагу на необхідності розширення мережі центрів освіти дорослих як провайдерів послуг з неформальної освіти в Україні. Окреслено пріоритетні напрями розвитку неформальної освіти дорослих в Україні. Наголошено на необхідності консолідації зусиль громадського, державного, ділового секторів з метою розвитку освіти для різних категорій дорослих, розвитку громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: *неперервна освіта, неформальна освіта дорослих, освіта впродовж життя, центри освіти дорослих, провайдери освітніх послуг.*

Розвиток мережі центрів освіти дорослих (ЦОД) є сучасним освітнім трендом у переважній більшості країн світу. Центри освіти дорослих сприяють зайнятості й самозайнятості населення, зростанню конкурентоспроможності на індивідуальному й державному рівнях, розвитку громадянського суспільства та ін. На центри освіти дорослих має бути покладено «здійснення такого спектра наукових досліджень і надання освітніх послуг у сфері освіти дорослих, які відповідали б сучасним запитам українського суспільства на професійний і особистісний розвиток персоналу, підготовку кадрів для роботи з дорослими, а також індивідуальним культурно-освітнім потребам дорослих [3, с. 181]. Доцільність створення ЦОД передусім зумовлюється нагальною необхідністю розширення сфери освітніх послуг, які надаються дорослому населенню, активізації усіх форм освітньої діяльності, оскільки дорослі, які навчаються, мають потребу в особистісному й професійному зростанні.

ЦОД належать до закладів неформальної освіти (Non-formal education) дітей, молоді та дорослих. Саме неформальна освіта найбільшою мірою здатна задовольнити освітні потреби різних груп населення, допомагає опанувати нові соціальні ролі, сприяє духовному розвитку, самоосвіті й самовихованню. Водночас у нашій державі недооцінюється роль і значення неформальної освіти дорослих для формування людського капіталу, економічного зростання держави тощо.

В Україні неформальна освіта зреалізовується у форматі навчально-просвітницьких ініціатив, поширених в усіх регіонах, і спрямовується на розвиток додаткових умінь і навичок молоді та різних категорій дорослих. Вона вирізняється значною варіативністю й зазвичай не підтверджується наданням офіційно визнаного документа. Найбільшого поширення набули мистецький, оздоровчий, психологічно орієнтований, мовно-лінгвістичний, інформаційно-комунікаційний, реабілітаційний та інші напрями неформальної освіти.

В усіх регіонах України функціонують центри освіти для різних категорій

дорослих (як самостійні інституції, а також як підрозділи загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих закладів освіти, бібліотек, музеїв та ін.). Окремі центри діють при місцевих громадах, або власне і є громадськими організаціями. Так, ЦОД створено на базі Сумського державного університету (2016 р.), Запорізького національного університету (2017 р.), вечірньої (змінної) школи III ступеня № 18 Деснянського району м. Києва (2015 р.), Нікопольської школи мистецтв (2017 р.) та ін. Науково-методичний ЦОД функціонував у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького (2014-2017 рр.). За Л. Лук'яною [6], за ініціативи викладачів Бердянського педагогічного університету також створено ЦОД (2015 р.), який є громадською організацією.

Розмаїттям освітніх послуг вирізняються заклади для старших дорослих (Школа людей поважного віку при Історично-мистецькому центрі «Стара Школа» (с. Тарасівка, Києво-Святошинський район), Клуб для людей третього віку «Друга молодість» (м. Ірпінь, Київська обл.)), заклади, спрямовані на розвиток міжгенераційного діалогу, професійних навичок молоді та дорослих (Сколівський центр освіти дорослих (Львівська обл.), Навчально-просвітницький комплекс «Бучанський центр освіти дорослих «Логос» (Київська обл.), Громада «Козацька варта» (м. Бориспіль, Київська обл.), мережа Центрів освіти дорослих у Яворівському районі Львівської області на базі бібліотек і будинків культури та ін.) [2].

В Україні поступово набувають популярності академії, університети третього віку, клуби активного довголіття та ін. За змістовим спектром діяльності їх можна вважати центрами освіти дорослих, які дають можливість людям третього віку підвищувати життєвий тонус, покращувати емоційний і фізичний стан, долати соціальну ізоляцію, приймати свій вік та ін., а також опановувати іноземні мови та комп'ютерну грамотність та ін., займатися рукоділлям і вчитися вишивати стрічками; відвідувати психологічні тренінги, які допомагають вирішувати життєві проблеми, підтримувати гармонію й оптимізм, та ін. Такі заклади неформальної освіти функціонують у багатьох містах, окремих селах і сприяють розвитку творчого потенціалу, взаємодопомоги та самопомоги, «оздоровленню без ліків» старших дорослих.

ЦОД пропонують широкий спектр різноманітних за змістом освітніх послуг, які реалізуються у різних організаційних формах навчання й передбачають взаємодію та співпрацю з іншими освітніми інституціями для молоді та дорослих. Навчання дорослих спрямоване на набуття різних компетенцій у неформальній освіті. Освітня діяльність ЦОД зорієнтована на певний контингент учнів – цільову групу – групу людей з порівняно спільними соціально-демографічними рисами (вік, стать, певна життєва ситуація). Така зорієнтованість є визначальною в роботі з цільовою аудиторією. За С. Приймою [3, с. 183], навчання у ЦОД спрямоване на «активну соціальну інклюзію, зокрема й через профілактичний ефект щодо соціального та професійного «розмежування», передбачає врахування культурно-освітніх потреб різних цільових груп, а також певних обставин, що склалися унаслідок різних життєвих ситуацій.

Зазначимо, що особливо важливого значення ЦОД набувають у контексті розвитку регіонів, що навчаються, а також міст, які навчаються, і суспільств, які

навчаються. Регіон, що навчається, – це соціокультурне поняття, самоорганізована й саморозвивальна система, представлена ментальною спільнотою, яка розроблює та реалізує стратегію особистісного зростання і соціальної єдності з метою більш повного розкриття потенціалу людського капіталу регіону (за С. Приймою) [6]. Основна ідея регіону, що навчається, полягає в тому, що конкурентоспроможність будь-якого міста або регіону в умовах глобалізації визначається його здатністю до навчання. Йдеться про неперервний процес інтеграції всіх зацікавлених сторін і суб'єктів регіональних підсистем, суспільних інститутів на основі взаємовигідного співробітництва з метою створення доступної, ефективної та результативної освітньої інфраструктури регіону. Регіони, що навчаються, мають чітке, підтримане усіма партнерами – органами влади, приватними підприємствами, освітніми установами, громадськими організаціями та ключовими індивідуумами – зобов'язання сконцентруватися на навчанні та поширенні знань як головного фактору розвитку.

У багатьох європейських державах регіон, який навчається, є складовою політики побудови активного громадянського суспільства й соціальної інтеграції. В Україні запропоновано практико зорієнтовані заходи щодо розроблення й упровадження моделей регіону, що навчається (Львівська, Запорізька області). Так, засновано ГО «Українська асоціація міст, що навчаються» (УАМН), діяльність якої спрямовано на сприяння у розвитку спільнот міст щодо розширення індивідуальних прав і можливостей особистості в навчанні упродовж життя і, як наслідок, соціальної згуртованості та економічному зростанню міст, що навчаються; розвиток діалогу між міськими спільнотами в питаннях освітньої політики, їх взаємного навчання; залучення всіх громадян, особливо представників вразливих груп населення, до здійснення освітньо-культурних ініціатив, та приділення цим групам в рамках зазначених ініціатив першочергової уваги та ін. [1]. Принагідно зазначити, що м. Мелітополь (Запорізька обл.) стало першим на пострадянському просторі містом – членом Глобальної мережі ЮНЕСКО міст, які навчаються, що офіційно отримало статус «Місто, яке навчається». УАМН успішно поширює досвід Мелітополя, що дало можливість створити Українську мережу міст, що навчаються, з такими містами-партнерами України як Мелітополь, Нікополь, Павлоград, Новояворівськ і Токмак.

Серед перспективних напрямів розвитку неформальної освіти – розширення мережі ЦОД у містах і селищах. На часі – створення освітнього середовища у музеях і бібліотеках задля неформальної освіти дітей, різних категорій молоді й дорослих [4; 5], упровадження музейних культурно-освітніх проєктів, популяризація діяльності установ культури як провайдерів освітніх послуг у місцевих громадах, що сприятиме піднесенню іміджу бібліотек і музеїв, перетворенню їх на суб'єктів інноваційної діяльності у галузі неформальної освіти дітей, молоді та дорослих.

Список використаних джерел:

1. Громадське об'єднання «Українська асоціація міст, що навчаються» [Електронний ресурс]. URL: <http://ualc.org.ua/>. Загол. з екрану. Мова укр.
2. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), А.М. Гуржій (заст.

- голови), О.Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В.Г. Кременя. К.: Педагогічна думка, 2016. С. 128-138.
3. Прийма С.М. Центри освіти дорослих у контексті переосмислення місії університету // Педагогіка та психологія. 2016. Вип. 52. С. 173-186.
 4. Співпраця бібліотек і музеїв Мелітопольщини як ресурс розвитку освіти дорослих / Авт. колектив; за заг. ред. С. Прийми. – Мелітополь: МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2016. 50 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/706875/>
 5. Сучасна бібліотека – відкритий простір неформальної освіти дітей, молоді та дорослих [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ipood.com.ua/novini/suchasna-bbloteka--vdkritiy-prostr-neformalno-osvti-dtey,-molod-ta-doroslih/>. Загол. з екрану. Мова укр.
 6. Conceptual Principles of Regional Education Policy: monograph / under the general editorship of S. Pryima. Warsaw : Publishing office of Warsaw University of Humanities, 2018. 197 p.

УДК 37. 017. 4 : 37 (477) (092)

Бачинська Марина,
*аспірант кафедри педагогіки
та управління навчальним закладом
К-ПНУ імені Івана Огієнка*

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ТА ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ Н. ВОЛОШИНОЇ

У статті висвітлено науково-педагогічні погляди професора Н. Й. Волошиної щодо актуальності формування громадянських цінностей. Розкрито погляди вченої відносно особливостей розвитку національно-патріотичних якостей зростаючої особистості.

Ключові слова: *Н. Волошина, громадянин, національно-патріотичні цінності, зростаюча особистість.*

Насамперед зазначимо, проголошення самостійності й незалежності України, а також наявність процесів перебудови, які відбуваються на сучасному етапі формування нашої держави, зумовлює переосмислення багатьох суспільних явищ та процесів. Зокрема, значної уваги вимагає виховання підростаючого покоління, кожен член якого має отримати право повноцінного, вільного та творчого розвитку особистості. А така людина має свідоме право на розвиток лише у громадянському суспільстві, в якому засуджується поневолення, приниження. Саме в людині, вихованої в громадянському суспільстві розвиваються високі моральні чесноти, професійна компетентність, а також *формується патріотизм, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною, державою* [3, с. 1]. Варто й зазначити той факт, що посилена увага до проблеми громадянського виховання зумовлена процесами євроінтеграції нашої держави. Що й зумовлює *актуальність* досліджуваної тематики.

Найбільш повно проблеми громадянської освіти та виховання репрезентовані у працях Н. Абашкіної, А. Олексюка, О. Бенци, Г. Ващенко, О. Вишневського, П. Ігнатенка, В. Іванчука, В. Косаревої, І. Кучинської, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін. [3, с. 1]. Окремі аспекти громадянського виховання, формування громадянськості школярів відображені у працях О. Бажановської, Н. Волошиної,

М. Гурій, У. Кецик, Л. Корінної, І. Сопівник та ін.

Зазначимо, Н. Волошина надавала вагомому значення проблемі формування громадянських національно-патріотичних цінностей. Тому *метою роботи* є висвітлення ідей Н. Волошиної щодо формування громадянських національних й патріотичних цінностей підростаючої особистості. Так, у праці «Ми є. Були. І будемо Ми! Виховання національної самосвідомості учнів засобами художньої літератури», (2003) [4, с. 5] вчена зауважує, що досить часто серед українців можна знайти здивування над тим, чому на Україні так багато покрутів, манкуртів? Чому так мало національно свідомих громадян України серед молоді, та й серед людей старшого віку?». Вона була переконана, що причин цьому багато, і їх треба шукати в історії нашого народу. «Адже так склалася вже доля нашої України, що протягом віків вона була гноблена, принижена, зневажена». Називали нас, відмічала вчена, то «хлопами», то «хохлами», а ті, хто смів захищати свою націю, свій народ, іменувалися як «буржуазні націоналісти» й винищувалися духовно і фізично. Малоросія входила в Російську імперію, УРСР – у радянську». Вчена наголошувала, що імперії заступали одна одну, але залишалося стійке ставлення до українського народу як такого, що не має своєї мови, так, якесь нариччя, а якщо це мова, то вона давно вже не перспективна. Ця настанова, була переконана Ніла Волошина, століттями спотворювала ментальність українців. Вчена була переконана, що у тоталітарній державі все робилося для того, щоб українці самі топтали свої святині, зневажали національну мову, свою націю, забували свою історію. А ганебне зречення всього, що мало національні ознаки, вело до патріотичної руйнації особистості, до національного самознищення. Педагог акцентувала увагу, що антинаціональний режим убик українців поступово насаджував комплекс «національної меншовартості». Все робилося для того, щоб відірвати значну частину українців від національного ґрунту, перевести їх на антиукраїнські позиції. І наслідки цього, вважала Ніла Волошина, можна було би і помітити навіть в такі часи, коли територія нашої країни отримала статус незалежної держави. Адже й у наші часи в окремих частинах України є немало громадян, які соромляться розмовляти українською мовою, зневажають свою націю, свій народ, своїх українських предків, нехтують свою культуру, вважаючи її недосконалою, третьорядною. Імперські умови, в яких перебувала Україна впродовж багатьох століть, привели до браку в українській ментальності національно-патріотичних рис характеру. А такі риси необхідно неодмінно відтворювати, виховувати, розвивати та поглиблювати у свідомості українців, особливо в молодих нащадків української держави [там само, с. 6].

Зауважимо, що у навчально-методичному посібнику «Наукові основи методики літератури» [5, с. 6], науковим редактором якого була Ніла Волошина, проаналізовано генезу проблеми виховання молодого покоління у національно-патріотичному русі та надано методичні рекомендації вченої щодо формування громадянських ціннісних орієнтирів особистості засобами художньої літератури. Саме художню літературу вважала вчена одним із тих видів мистецтва, що по праву можна найменувати засобом найпопулярнішим і найдоступнішим усім. Адже *засобами мистецтва, була переконала Ніла Волошина, виховується любов до Батьківщини, повага до її мови, історії, звичаїв и традицій* [5, с. 6].

У роботі «Підручникотворення на порозі третього тисячоліття» Н. Волошина зазначає що, окрім того, що навчальна книжка формує молодь, яка орієнтується в сучасному суспільстві, інформаційному просторі, на передньому плані має стояти й виховання національно свідомої, духовно багатой особистості, яка знає національну мову, історію, культуру, літературу. І «знає їх без перекручень, без ганебного впливу ідеологічних догм» [1, с. 2]. У праці «Якість освіти і перспективні педагогічні технології», (2006 р.) вчена констатувала, що *художнє слово по-особливому впливає на учнів, майбутніх громадян України, формуючи в них національну самосвідомість*, позбавляючи їх неприємного почуття меншовартості, яке, як уже зазначалось, опанувало розумом не одного українця. Н. Й. Волошина стверджувала, для того, щоб зекономити уроки, на яких вивчається художня творчість, вчитель може проводити деякі уроки в формі оглядової лекції, а окремі твори, найважливіші для формування національної свідомості учнів, – опрацьовувати текстуально, щоб донести до серця й розуму молодой особистості «іскру великого вогню», національне самопізнання, від нього – до самовираження, а далі – аж до національного самоутвердження [2, с. 2-3].

Підсумовуючи вище сказане, підкреслимо, Ніла Йосипівна надавала вагомого значення питанню формування громадянських національних й патріотичних якостей особистості. Шукала ефективні шляхи виховання молоді в національно-патріотичному дусі. Одним із ефективних засобів виховання вважала художнє слово. Відмічала, що використання можливостей літератури є одним із найдієвіших засобів формування громадянських національно-патріотичних цінностей молодой особистості. Адже воно спрямоване на те, щоб через утвердження естетичной функції мистецтва, увиразнювати високу національну ідею, формувати національну самосвідомість, почуття сучасного патріота України, який спроможний гідно представляти себе у громадянському суспільстві і свій національний народ у світовій цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Волошина Н. Й. Підручникотворення на порозі третього тисячоліття // Українська література в загальноосвітній школі. 2006. № 3. С. 2-4.
2. Волошина Н. Й. Якість освіти і перспективні педагогічні технології // Українська література в загальноосвітній школі. 2006. № 9. С. 2-3.
3. Гурій М. О. Громадянське виховання старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13. 00. 01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Дрогобич, 2008. 27 с.
4. Ми є. Були. І будем Ми! Виховання національної самосвідомості учнів засобами художньої літератури: навч.-метод. посібник / за ред. Н. Й. Волошиной. К. : Ленвіт, 2003. 216 с.
5. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посібник / Н. Й. Волошина, О. М. Бандура, О. А. Гальонка [та ін.]; ред. Н. Й. Волошина. К. : Ленвіт, 2002. С. 6, 339.

ПЛЕКАЄМО ОСОБИСТІСТЬ ПАТРІОТИЧНОЇ ДІЇ

У статті розкрита сутність існуючих виховних моделей у контексті їх можливостей вирішувати проблему виховання патріотизму. Дано визначення дефініції “патріотизм” та запропонована його компонентна структура. Змістовно розкрито специфіку почуття любові стосовно народу, батьківщини, держави. Сформульовано ряд положень, на яких має орієнтуватись процес виховання патріотизму.

Ключові слова: *патріотизм; виховання патріотизму; структурні компоненти; любов до народу, батьківщини, держави; наукові положення; виховна модель.*

Нині зі всією глибиною розуму і почуттів нація усвідомлює доленосну ідею, що міць, сила і стійкість держави залежить не тільки від її матеріально-економічної потужності, а й від рівня духовної самосвідомості народу, як консолідуючого його ідейного стрижня. Патріотизм у цьому зв'язку є невичерпним джерелом прогресивного розвитку держави у всіх її функціях.

З проблемою патріотизму ми входимо у найчутливішу сферу особистості, у її справжню духовність. Тож тут потрібна висока відповідальність і наукова строгість, оскільки у цій духовній царині ще далеко не все звідане і взяте до практичного використання. Зразки ж прояву почуття патріотизму, які нині демонструє частина нашого українського суспільства, на нашу думку, є переважно результатом сприятливого збігу індивідуально-психологічних, широких соціалізуючих групових, сімейно-родинних факторів, які зазнала та чи інша окрема особистість. Ми ж як науковці й педагоги-практики повинні мати на увазі керований процес виховання і розвитку почуття патріотизму у кожній зростаючій особистості.

Почуття патріотизму є однією з провідних цінностей, якими має оволодіти підростаюча особистість. За великим рахунком без цього почуття її соціальне життя буде неповноцінним, надзвичайно збідненим, оскільки вона перебуватиме поза важливими зв'язками і відносинами, які визначатимуть її соціальну позицію, суспільно значуще функціонування, внутрішнє душевне задоволення, самооцінку, життєвий успіх.

Метою статті є розкриття сутності патріотизму та його виховання у дітей в сучасних умовах.

Патріотизм особистості закономірно пов'язаний з гуманізмом, соціальною справедливістю, турботою, взаємоповагою. У цілому морально невихована особистість не може бути й патріотом, оскільки це почуття асоціюється з любов'ю до рідної землі, родини, народу, держави.

Неможливо відокремити патріотизм від національних святинь, національної свідомості й самосвідомості, шанобливого ставлення до національної культури, толерантного ставлення до кращих надбань народів, що населяють Україну.

Будемо виходити з того, що всі вищі духовно-моральні утворення (і в першу чергу почуття патріотизму) народжуються з буттєвих ставлень у гуштині реального

життя, у яке включається особистість на кожному віковому етапі. Тож тут важливими для розвинутого почуття патріотизму виступить усвідомлення підростаючою особистістю шанобливого ставлення до власної оселі, школи, вулиці, селища, яке має постійно втілюватися у відповідні практичні дії. У цілому причетність вихованця до всіх аспектів життя суспільства й відповідна турбота мають бути визначальними для патріота-громадянина.

Відтак, виховання патріотизму передбачає розуміння підростаючою особистістю того, що це почуття уже присутнє у її житті тут і тепер; звичайно, одні його аспекти більш досконалі, а над іншими він має ще працювати.

Патріот – це особистість, у якій в її Я-духовному відсутні такі негативні риси як зневага, заздрісність, жадібність, зверхність, брехливість тощо. Тож він повинен постійно працювати над собою, щоб вони зникли з його внутрішнього світу. Звичайно, що такою особистісною самодіяльністю має керувати вихователь, використовуючи найбільш ефективні технології : переконання, інтимно-особистісного діалогу, рефлексивного осягнення і створення позитивної Я-концепції.

Стосовно патріотизму В. О. Сухомлинський у свій час зазначав: “Виховання патріотичної свідомості, почуттів і переконань пов’язане з розумовим, моральним, трудовим, ідейно-світоглядним, естетичним, емоційним ставленням особистості. Патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яке пронизує в усе, що пізнає, уявляє, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов’язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею.”

Дамо наше визначення патріотизму. **Патріотизм** – це особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, батьківщини, держави та до самої себе. У даному визначенні звернемо увагу на безумовний і високосмисловий аспекти цього почуття. Безумовність означає, що почуття патріотизму не може ґрунтуватися на зовнішньому підкріпленні у формі певних заохочень чи осуджень. Воно повинно саме в собі мати спонукальну потенцію до відповідного діяння, бути самозначущим. Що стосується високо смислового аспекту, то це означає, що почуття патріотизму не пов’язується з нижчими, буттєвими потребами і прагненнями часто меркантильної спрямованості, а з вершинними життєвизначальними орієнтирами особистості.

Базовими складовими почуття патріотизму, виходячи з наших теоретичних уявлень, доцільно вважати:

- 1) Любов до народу, батьківщини, держави;
- 2) Діяльнісна відданість батьківщині;
- 3) Суспільно значуща цілеспрямованість;
- 4) Моральна стійкість;
- 5) Готовність до самопожертви;
- 6) Наявність почуття власної гідності.

Слід, по-перше, зважати на те, що запропоновані компоненти є, на наш погляд, необхідними і достатніми у контексті почуття патріотизму як цілісності.

По-друге, інноваційним моментом компонентної структури патріотизму є

включення до неї почуття власної гідності. Річ у тім, що наші дослідження підтвердили припущення про поведінково-активізуючу роль цього почуття як ставлення особистості до самої себе на відміну від інших компонентів як зовнішніх ставлень. Ці останні, так би мовити, насичуються енергією почуття гідності, яке у цьому плані є більш емоційно сильнішим.

Прикметно, що за всіх традиційних визначень патріотизму обов'язковим є включення до його структури любові до народу, батьківщини, держави. Попередньо наголосимо, що деякі вчені-психологи, пропонують замість конструкту «любов» використовувати конструкт «повага», аргументуючи це тим, що конструкт «любов» є змістово-понятійно нечітким.

Все ж ми будемо користуватися дефініцією любові, намагаючись надати їй більшої логічної строгості. У цьому плані зробимо ряд принципів уточнень. Любов, про яку йдеться, не є любов'ю-пристрастю, характерною для юнаків і дівчат чи матері до дитини. У витоках такої любові лежить психофізіологічна програма людини. Хоча і таке за природою почуття потребує значної соціалізації. Адже ми не схвалюємо, коли мати демонструє «сліпу любов» до дитини і поводить згідно з нею.

Любов як компонент почуття і патріотизму – це глибоко розумово просвітлене переживання, тому воно й зовнішньо невиразне. Можна говорити, що лише всебічно усвідомивши себе у контексті народу, батьківщини, держави у особистості й виникне відповідне емоційне переживання цих атрибутів; вони стануть значущими для неї. Якщо таке психологічне явище трапиться, тоді компонент любові стимулюватиме всі інші структурні компоненти почуття патріотизму, сприяючи його стійкості й дієвості.

Сформулюємо ряд положень, на яких має організовуватись процес виховання патріотизму.

1. Правильно поставити проблему патріотизму і віднайти шляхи його виховання можливо за умови розгляду цього почуття лише у межах великого людського завдання, яке називається добром як духовним призначенням людини.

2. Патріотизм як комплексне почуття-цінність виникає під впливом духовно-морального, громадянського, національного виховання. Неможливо любити свій народ, вітчизну, не люблячи своїх рідних і близьких, малу батьківщину.

3. Патріотизм є глибоким людським почуттям. Однак воно набуває вищого сенсу, коли стає не замкненим лише у внутрішньому світі особистості, а діяльним, тобто пориванням до зовнішнього втілення, до вчинку, патріотичної поведінки.

Виходячи з цього головною виховною метою педагога має виступати забезпечення переходу від бажання вихованцем патріотизму як цінності до патріотичного діяння. Річ у тім, що у виховному процесі часто виникають ситуації, коли вихованець заявляє – Я прагну, наприклад, чесності, щирості, справедливості. Таке висловлювання заспокоює вихователя; він вважає, що досягнув своєї мети. Все ж виявляється, що бажання тієї чи іншої цінності у нього є, а місця практичної її реалізації у його Я-духовному не знаходиться. Тому у методичному контексті виховання слід ставити у позицію – Я суб'єкт патріотичного вчинку. За такого прийому у нього зникає момент самодостатності патріотичної цінності, а сама патріотична дія стає притягальним утворенням як

фрагментом бажаної духовної практики.

4. Патріотизм – це дія особистості у теперішньому, але неодмінно має передбачати й майбутнє.

5. Патріотизм корелює з моральною відповідальністю особистості як за нинішню національно-державну ситуацію, так і з відповідальністю перед минулими поколіннями, перед героями, які утверджували державу, національну самосвідомість і патріотизм.

6. Сходження зростаючої особистості до патріотизму як духовної цінності має відбуватися у процесі відтворення нею власних елементарних діянь які є в її досвіді, і усвідомлення їх прообразами надбань розвиненої патріотичної спрямованості, перетворення їх у символи вищих цінностей.

Таким чином, виховання патріотизму має здійснюватися з опорою на моральні цінності та мати діяльнісний характер. Педагогам повинні створювати відповідні ситуації для формування у вихованців діяльнісного ставлення до всього того, що об'єднується поняттям національні скарби, до національних свят і традицій, особливо до етнічного роду, який створив націю і захищав її високі ідеали. Надзвичайно важливо виховувати у нашій молоді готовність до захисту Батьківщини в умовах сучасних викликів і загроз.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Гуманістична модель виховання // Методист 2014. № 6 (30). С.60-66.
2. Бех І.Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді // Методист 2014. № 11 (35). С.11-25.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / за ред. О.В. Сухомлиської // Шлях освіти. 2000. № 3. С.7-13.
4. Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації // Педагогіка і психологія. 2006. № 2. С. 17-30.
5. Роль педагога в посиленні патріотичного виховання в навчальних закладах Миколаївської області: метод. реком. / за заг. ред. К.Ф. Нор, О.О. Сокурєнко, А.І. Тюпи, О.П. Божко. Миколаїв: ОШПО, 2014. 56 с.
6. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: навч.-метод. посіб. К.: ТОВ «ХІК», 2004. 96 с.
7. Шкільна І.М. Патріотичне виховання старших підлітків у позаурочній діяльності // Виховуємо громадян України: наук.-метод. посіб. / авт. кол. за заг. кер. К.І. Чорної. Черкаси: Вид-во ЧОПОПП, 2012. С. 80-122.

УДК 316.4

Білецька Тетяна,
*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
політології і соціології К-ПНУ імені Івана Огієнка*

СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

У статті визначено прояви, умови та фактори формування ідентифікації загалом, і соціокультурної ідентифікації особистості зокрема. Виявлено специфічні риси ідентифікаційних перетворень в сучасному українському суспільстві, зафіксовано типи життєвих стратегій українців в умовах соціальних змін. Досліджено також фактори процесів соціокультурної трансформації, розкрито соціально-психологічні механізми, що детермінують

ці процеси та впливають на їх характер в умовах модерного і постмодерного суспільства.

Ключові слова: *ідентифікація, ідентичність, соціальні зміни, трансформація, цінності соціальної установки.*

Сучасне українське суспільство нерідко характеризують як «суспільство невизначеності», в якому з одного боку виявляються незатребуваними традиційні ідентифікаційні системи, а з іншого – починають формуватися механізми нових соціогрупових ідентифікацій.

Наслідками трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві стали не лише суттєва реорганізація економічної, соціально-політичної сфер життя соціуму, а також ускладнення соціально-стратифікаційної системи та зміни його інституціональної структури. Як результат фіксуємо перетворення в соціальній структурі суспільства і його культурі, системі цінностей та моделей соціальної поведінки. До того ж для сучасного українського суспільства характерні не лише окреслені вище тенденції, але і світові, серед яких – глобалізація світового простору, інтеграція та дезінтеграція в економічній, політичній, освітній і інших суспільних сферах.

Означені аспекти здійснюють безпосередній вплив на ідентифікаційні процеси, в тому числі і на процес самоідентифікації особистості. Остання особливої актуальності набуває в епоху модерну. Якщо порівняти ідентифікаційні процеси традиційного суспільства і суспільства модерну, то варто відзначити, що в традиційних суспільствах соціальний статус індивіда жорстко регламентований рядом факторів, серед яких приналежність до групи, спільноти, класу тощо. В епоху модерну різко змінюються мікросоціальні умови життєдіяльності людей, в результаті чого відбувається паралелізація процесів соціальної диференціації і індивідуалізації, а також розширюється спектр потенційних ідентифікаційних ознак: професійних, політичних, світоглядних. Крім того зростає особистісна потреба в самовизначенні відносно різних спільнот. Для культури постмодерну є характерним взаємовплив інституційних змін і внутрішньо особистісних трансформацій [1; с.14].

Соціологи констатують, що в даний період соціальні моделі дедалі більше ускладнюються, стають менш чіткими, руйнуються межі між соціальними нормами і соціальними відхиленнями, що дозволяє кожному індивіду самовизначатися, шляхом протиставлення. Особистість при цьому перебуває в стані розгубленості від таких різких та частих трансформацій ідентифікаційних моделей [2; с. 91].

У зв'язку із цим перед науковцями постало завдання осмислити сутність, конкретні прояви, умови і фактори, соціально-психологічні механізми процесу самоідентифікації особистості в умовах соціальних змін та їх вплив на особливості формування соціокультурної самоідентифікації.

Суттєвий внесок у розвиток теорії і методології дослідження соціальної ідентифікації здійснили вітчизняні та російські соціологи. Зокрема: В Агеєв, Є. Головаха, О. Данілова, А. Здравомислов, О. Злобіна, В. Кочетов, Н. Лебедева, Н. Наумова, В. Тихонович, М. Шульга, В. Ядов та інші.

Н. Наумова, досліджуючи вплив соціальних змін на особистість, дійшла висновку, що найбільш ефективною з точки зору адаптації і соціального успіху

«відповіддю» індивіда на соціальну невизначеність є більш гнучка соціальна поведінка і швидка зміна життєвих стратегій. У зв'язку з цим, дослідниця виокремила три основних типи життєвих стратегій особистості в умовах соціальних трансформацій:

– перший тип характеризується успішною зовнішньою адаптацією, що формується на базі нової, чітко організованої системи ціннісних орієнтацій. Представники такого типу легко сприймають економічні, інформаційні, статусні зміни, орієнтуються на майбутнє, при цьому об'єктами соціальної ідентифікації виступають первинні і професійні спільноти;

– другий тип базується на ефективній внутрішній адаптації, що формується на основі базових цінностей і неприйнятті зовнішнього впливу. Як правило в якості об'єктів соціальної ідентифікації виступають великі соціальні спільноти, а життєві стратегії фіксуються на минулому та віддаленому майбутньому.

– третій тип характеризується відсутністю адаптивних механізмів. Представники даного типу демонструють високу міру сприйняття будь-якого зовнішнього регулюючого впливу, хоча міра останнього зазвичай є нетривалою і неглибокою. Дана стратегія найбільш розповсюджена серед представників соціально-демографічних груп з обмеженими життєвими і соціальними ресурсами, для яких властиво ідентифікувати себе з віртуальними групами схожих поведінкових стратегій [3; с.17-18].

Одним із суттєвих наслідків соціокультурної трансформації стало переструктурування ідентифікаційного простору, що супроводжувалося девальвацією попередніх ідентифікаційних меж. При цьому зміни торкнулися не тільки соціокультурного рівня особистісної самоідентифікації, але і соціогрупової, внаслідок чого індивід опинився в ситуації «пошуку ідентичності», а відповідно і пошуку груп, які б допомогли йому сконструювати буденну ідеологію, адекватну новій реальності та підтримку в умовах соціальних трансформацій.

Спробуємо окреслити найбільш значимі фактори сучасного процесу соціокультурної самоідентифікації. В першу чергу – це руйнація системи соціальної регуляції і відповідних матриць соціальної поведінки. У зв'язку з цим, відомий російський соціолог Ю.Левада виокремлює три основні напрямки змін в соціальній сфері: роздержавлення, відкритість та індивідуалізація [4; с.12-15]. В умовах трансформаційних перетворень фактично зведено нанівець вплив державно-централізованого контролю над суспільством, результатом чого стало поширення таких явищ як: аномія, криза цінностей, девальвація базових норм соціальної поведінки.

Наступним фактором, що задає характер соціокультурної самоідентифікації в сучасній Україні є зростання ролі засобів масової комунікації. Саме останні, більшість науковців визнають домінуючими агентами соціалізації, які нав'язують аудиторії певні інтерпретації образів та поведінкових стратегій. В результаті чого, відбувається структурування соціокультурного простору в контексті зовнішньої ідентифікації соціальних груп, конструювання «віртуальних» страт потенційна кристалізація класів.

Не менш значимим фактором у досліджуваних нами процесах є зміна ціннісно-нормативної системи в результаті трансформації соціальної структури. Так, серед факторів, що розкривають специфіку соціокультурних трансформацій

виокремимо наступні:

- структурні зміни в економіці, що відбулися в результаті формування ринкової системи та поява різних форм власності;
- трансформація системи зайнятості, що спровокувала безробіття, зміни критеріїв соціальної диференціації, трудової мотивації, різку диференціацію в оплаті праці різних категорій працівників;
- падіння рівня життя більшої частини населення, соціальна депривація;
- руйнація усталеної ціннісно-нормативної системи та не сформованість нової [5; с. 86-89].

Систематичні соціологічні моніторинги українського суспільства засвідчили, що наразі на мікросоціальному рівні спостерігаються стійкі дезінтеграційні процеси, спровоковані різними темпами соціальних змін в різних сферах життя суспільства, а також просторовою нерівномірністю інтенсивності процесів реформування. Окрім того спостерігається посилення соціальної диференціації, рівень якої сьогодні визначається на основі показника матеріального чи майнового стану. Останніми роками домінуючими тенденціями трансформації українського соціуму стали поглиблення соціальної нерівності та маргіналізація соціальних статусів значної частини суспільства [6-8].

Дані соціологічних досліджень фіксують також наявність механізмів формування як позитивної, так і негативної самоідентифікації. В сучасній соціології під позитивною самоідентифікацією ми розуміємо особистісне самоототожнення на позитивному оціночному фоні, а під негативною самоідентифікацією – самоототожнення з соціально-несхвалюваним об'єктом. Результатами останньої можуть виступати:

- власне негативна самоідентичність, що передбачає негативну оцінку суб'єктом свого соціального положення (як правило, фіксується у представників нижчих прошарків соціальної стратифікації);
- «ідентифікація від протилежного», що представляє собою самовизначення особистості засобом локалізації аут-груп. Індивіди можуть локалізувати ряд «не своїх» спільнот, з якими вони точно себе не ідентифікують. Такий вид самоідентифікації проявляється як серед представників малозабезпечених, так і середніх прошарків населення.

Процесу ідентифікації особистості сприяє ряд факторів, серед яких найбільш важливими є: формування різноманітних життєвих форм і стилів, маргіналізація значної частини населення, гетерогенність «офіційних» соціальних груп, неконсистентність формальних («офіційних») соціальних статусів. За таких умов формується ряд «модифікованих» механізмів соціальної ідентифікації особистості: ідентифікація через «віртуальні страти», ідентифікація «від протилежного», маргінальна ідентифікація, «інверсійна» ідентифікація тощо. В ситуації соціальної нестабільності усі вказані «модифіковані» механізми націлені, головним чином, на полегшення адаптації індивідів до соціокультурних умов, що постійно змінюються.

Соціальна система за умов соціальних змін, як правило, не спроможна повноцінно легітимізувати щойно сформовані соціальні ідентичності та гарантувати індивідам стійкість зайнятих ними соціальних позицій. Формальний соціальний статус (у відповідності з офіційною категоріальною сіткою) сам по

собі не забезпечує індивіду стабільного матеріального та соціального положення. Як відзначають дослідники, в подібних умовах проявляється тенденція посилення індивідуалізації особистих доль. При цьому зовнішній соціокультурний контекст соціальної життєдіяльності індивідів суттєво впливає на процеси соціальної ідентифікації, задаючи і періодично змінюючи систему соціальних координат і відповідний соціальний простір.

Отож, аналіз соціокультурних процесів в умовах соціальних змін, дозволив виявити ряд специфічних факторів, що здійснюють безпосередній вплив на сучасні ідентифікаційні процеси. Нестабільність, властива українському суспільству, зумовила пріоритет адаптивно-захисного характеру особистісної ідентифікації. Крім того, відбулися зміни в структурі ідентифікаційної ієрархії і механізмах соціальної самоідентифікації особистості. Останні пов'язані в першу чергу з порушенням домінуючої системи соціальної регуляції і відповідних матриць соціальної поведінки; по-друге, збільшенням ролі ЗМІ та по-третє, розпадом соціальної системи в цілому і розвитком різноманітних форм і стилів, маргіналізації значної частини населення, гетерогенністю «офіційних» соціальних груп.

Список використаних джерел:

1. Гидденс Э. Современность и самоидентичность // Реферативный журнал. Сер. 11. 1994. № 2. С. 14-20.
2. Злобіна О., Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. Київ: СтилоС, 2001. 238 с.
3. Наумова Н.Ф. Жизненная стратегия в переходном обществе // Социологический журнал. 1995. № 2. С. 5-22.
4. Левада Ю.А. От мнений к пониманию. Социологические очерки. 1993-2000. М.: Московская школа политических исследований, 2000. 576 с.
5. Социальное расслоение и социальная мобильность / Отв. ред. З.Т. Голенкова. – М.: Наука, 1999. 189 с.
6. Українське суспільство 1994-2005. Динаміка соціальних змін / за ред. д. ек. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. К.: Інститут соціології Інститут соціології НАН України, 2005. 653 с.
7. Українське суспільство 1994-2004. Соціологічний моніторинг / за ред. Н. Паніної. Київ, "Заповіт", 2005. 64 с.
8. Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / за ред. д. ек. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. К.: Інститут соціології Інститут соціології НАН України, 2008. 656 с.

УДК 373. 5. 035

Вонсович Валентина,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки та управління
освітніми закладами К-ПНУ імені Івана Огієнка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПРИЙОМАМИ ТА МЕТОДАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

Публікація відображає проблеми залучення етнопедагогіки до цілісного процесу формування національної ідентичності. Акцентовано увагу на специфіці українського варіанту формування національної ідентичності, способів застосування методів етнопедагогіки.

Ключові слова: *національна ідентичність, етнопедагогіка, народна педагогіка, процес*

соціалізації.

Серед важливих факторів становлення національної ідентичності доцільно також виділити освітню систему, школу, педагогічний процес. Дослідники зазначають, що для вироблення національної ідентичності потрібен «специфічний завод і таким заводом є національна освітня комунікаційна система» [3, с. 36]. Зазначимо, що система освітніх інститутів – це, передусім, засіб об'єднання суспільства навколо загальної ідеї – ідеї нації. Застосування прийомів та методів етнопедагогіки може слугувати реалізації цих завдань.

Етнопедагогіка, на думку науковців В. Євтуха та А. Марушкевич, є наукою про народний досвід виховання підростаючих поколінь, виховну мудрість певної етнічної спільноти людей. У свою чергу, науковці В. Кузь та Ю. Руденко дають визначення народній педагогіці як системі народних знань і умінь у справі навчання і виховання підростаючих поколінь, яка є невід'ємною частиною національної духовності, усний багатотомний підручник виховання, що зберігається з найдавніших часів у пам'яті народу. Дослідниця народної педагогіки Є. Сявавко вважає, що народна педагогіка – це педагогіка певної спільноти.

Зауважимо, що проблема рівня впливу традиційних (народнопедагогічних) способів виховання на формування особистості вже від початку ХХ ст. широко дискутувалась у науці й набувала різних трактувань. Так, у зарубіжній педагогічній науці ще з кінця 20-х рр. ХХ ст. вона стала предметом самостійних досліджень представників школи «культура й особистість». Вони проявляли особливу зацікавленість процесом формування особистості в ранньому дитинстві. У контексті застосування етнопедагогіки в процесі набуття національної ідентичності, на наш погляд, важливими є твердження відомих соціологів Пітера Бергера і Томаса Лукмана щодо існування двох рівнів соціалізації – первинної і вторинної. Перша соціальна реальність структурується для індивіда іншими людьми, оскільки в ранньому віці дитина сприймає навколишній світ лише просто як соціальну реальність. Але коли дитина стикається з альтернативним зразком мислення і поведінки, розпочинається етап вторинної соціалізації, тоді єдина соціальна реальність розпадається на частини. На цьому етапі ідентичність формується під впливом багатьох людей і постає як складений соціальний конструкт. І хоч пріоритетною, на думку вчених, є первинна соціалізація, оскільки саме вона формує визначальний образ ідентичності, але етап вторинної соціалізації, коли цей образ суттєво доповнюється і коригується в межах існуючої структури, є надзвичайно важливим, адже на цьому етапі відбувається інтернаціоналізація світу індивіда, його виходу за межі локального простору сім'ї, усвідомлення свого статусу через порівняння зі статусом інших членів суспільства [1]. Дослідники відзначають, що на противагу першому етапу соціалізації, коли важливим є стійкий емоційний зв'язок між дитиною та батьками, на другому етапі емоції вже не настільки важливі, а дитина сприймає свого вчителя як «інституційного функціонера» [1].

Отож важливим є те, що саме роль учителя учень розуміє як «репрезентацію специфічних інституційних значень, притаманних нації, а не регіону, світу національного середнього», а не того локального, до якого належить сім'я чи родина дитини [1]. Ідентичність, набуту на етапі вторинної соціалізації, значно легше зруйнувати, ніж ту матрицю, що була сформована на етапі первинної

соціалізації. У зв'язку з чим Бергер і Лукман радять посилювати акценти ідентифікації за допомогою особливих педагогічних технік «повернення індивіда додому», тобто створення вчителем ефекту «домашнього характеру» освітнього процесу [1]. Це сприяє більш якісному засвоєнню певних структур ідентифікації, наближення їх рівня стійкості до того рівня, який зазвичай спостерігається на етапі первинної соціалізації. Тому прийоми і методи етнопедагогіки, зважаючи на її тісний зв'язок з родинними цінностями, а отже, і наближеністю до сфери емоцій дитини, здатні суттєво сприяти стійкому засвоєнню структур національної ідентичності.

Звичайно ж роль і значення виховання, в ширшому сенсі – первинної та вторинної соціалізації із використанням таких традиційних каналів зв'язку, як батьки – діти та учителі – учні, є важливими у формування ідентичності в традиційному суспільстві. Застосовуючи прийоми і методи етнопедагогіки в процесі набуття індивідом національної ідентичності, надзвичайно важливо уникнути недоліків, що були характерними для етнопедагогіки радянської доби, коли вчені-педагоги «не мали альтернативи оспівуванню успіхів соціалістичного будівництва, зокрема – на ниві подолання пережитків минулого у свідомості мас, до яких зараховувалися всі традиційні погляди, що не збігалися з позицією компартії» [5, с. 27]. У цьому плані доцільно виділити два орієнтаційні напрями щодо процесу соціалізації. Так, якщо у західних суспільствах соціалізація значною мірою орієнтована на саморегуляцію й автономність особистості, то в багатьох інших етнічних спільнотах орієнтація переважно спрямована на вироблення різних типів соціальної взаємодії. У формуванні національної ідентичності сучасного українця суттєвим є такий чинник, як яскраво виражена тенденція до глобалізації. В українському варіанті вона має низку важливих специфічних характеристик, які зумовлені історично визначеним для України місцем зіткнення різних релігій і культур. Дослідники солідарні в тому, що в сучасних умовах не лише в Україні, а й у всьому світі національна ідентичність зазнає суттєвого впливу на національне самоусвідомлення, і цей вплив призводить до серйозної ерозії базових понять, що, власне, й визначають суть національної ідентичності. Враховуючи поліетнічність української нації, особливо яскраво виражену в окремих регіонах компактного проживання тих чи інших етнічних груп, необхідно продумати методологію неконфліктного застосування етнопедагогіки різних громад так, аби це не роз'єднувало, а навпаки, поєднувало різні етноси і групи. У цьому контексті особливо актуальними є думки, висловлені ще на початку ХХ ст. відомим ученим-етнографом Г.Виноградовим, який багато уваги приділяв у своїй роботі «дитинознавчій» тематиці і відстоював необхідність її перспективність порівняльного вивчення всього того, що може розкрити тему способів і шляхів «культурного взаємовпливу народів» на теренах, що є поліетнічними за своїм заселенням [4; с. 9–17].

На думку дослідників з проблем теорії та методики етнопедагогіки, завдяки активному застосуванню у виховному процесі таких етнопедагогічних засобів, як рідна мова, усна народна творчість, атмосфера рідної домівки та ін., через такі прийоми впливу на свідомість і переконаність учнів, а саме – ритуальне мовлення, «хвилинки мудрості народної», інтерактивні вправи, «життєві проекти» та інші, відбувається підвищення ефективності національного виховання учнів.

Готовність дітей до сприйняття різноманітних прийомів і засобів етнопедагогіки підтверджують її високу ефективність застосування у виховному процесі. Застосування таких прийомів і засобів у контексті розв'язання проблеми формування національної ідентичності молодших поколінь українців, згідно з викликами сучасності, також може бути ефективним. Зважаючи на те, що держава включає в себе представників різних етнічних груп, варто звертати увагу через структуру освіти завдання толерантності у царині міжнаціональних взаємин і зняття таким чином причин для виникнення різного роду конфліктів на етнічному ґрунті. Саме ж поняття «міжнаціональна толерантність» дослідницею Гордійчук О.Є. визначено як «сукупність психологічних установок, почуттів, певного набору знань і суспільно-правових норм (представлених через закон чи традицію), а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які передбачають терпиме, чи, «сприймаюче» ставлення представників якої-небудь однієї національності (в тому числі – на особистісному рівні) до інших, інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки та ін.)». Дослідниця Лойко Л.І. зазначає, що «реалізація європейського вибору, загальноцивілізаційний шлях розвитку України вимагають досконалого вивчення та практичного застосування міжнародного досвіду поєднання процесів етнічної самоідентифікації й розбудови нових націй у поліетнічному, багатокультурному суспільстві». У зв'язку з цим важливо формувати у молоді усвідомлення того, що різноманітність народів і культур постає в новій парадигмі джерелом багатства й життєздатності, а не причиною постійної ворожнечі та ненависті.

Список використаних джерел:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Електронний ресурс] [пер. Е. Д. Руткевич]. М.: Медиум, 1995. Режим доступу: <http://evolkov.net/soc.psychol/Berger.P.Luckmann.T/chapter.3.1b.html>.
2. Мубинова З.Ф. Педагогика этничности и толерантности: теория, практика, проблемы. Уфа: Изд. Башкирского университета, 2000.
3. Пелагеша Н.Є. Україна в смислових війнах постмодернізму: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. К.: НІСД, 2008.
4. Виноградов Г. Страна детей: избр. тр. по этнографии детства / сост., подгот., библиогр., арх. мат., коммент. А.В.Грунтовского, А.Ф. Некрыловой, В.В.Головина. СПб., 1999.
5. Юр'єва К.А. Порівняльно-культурологічна етнопедагогіка у боротьбі з міфами педагогічної свідомості // ПостМетодика / Гол. ред. С.Ф.Клепко. 2010. №2 (93).

УДК 316.6:159.953

Вонсович Геннадій,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри
політології та соціології К-ПНУ імені Івана Огієнка*

МОВА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано роль мовного чинника у формуванні національної ідентичності. Показано взаємозв'язок між мовою та національною ідентичністю. На прикладі аналізу ролі мовного чинника в країнах ЄС зазначено, що мова є вагомим засобом національної ідентифікації, що

впливає на перебіг політичних процесів. Зазначено, що політика використовується людьми не лише для просування власних інтересів, а й для визначення своєї ідентичності.

Ключові слова: мова, національна ідентичність, політика, політична ідеологія.

У світі після «холодної війни» ідеологічні, політичні чи економічні відмінності між людьми втратили свою першочергову важливість. Їх місце зайняли культурні відмінності. Народи і нації намагаються знайти відповідь на найпростіше питання, що може постати перед людиною: «Хто ми такі?». Люди визначають себе з погляду походження, релігії, мови, історії, цінностей, звичаїв та інститутів. Вони ідентифікують себе з культурними групами: племенами, етнічними групами, релігійними спільнотами, націями і – на найширшому рівні – цивілізаціями. Політика використовується людьми не лише для просування власних інтересів, а й для визначення своєї ідентичності. Ми знаємо, ким ми є, лише після того, як дізнаємось, ким ми не є, і часто лише тоді, коли знаємо, проти кого ми. Головними дійовими особами світової політики залишаються національні держави»[1, с.13]. Ці думки С. Гантінгтона якнайкраще ілюструють проблему української національної ідентичності. Втім, у добу глобалізму проблема ідентичності постала й перед іншими народами. Так, приміром, нині загрозу для американської ідентичності становлять латиноамериканці, що переїхали до США. Почуття страху і невпевненості у своєму майбутті властиве і французьким канадійцям; процеси локального тероризму як складової гібридної війни непокоять нації Європейської Унії. Тому недаремними є пошуки інструментарію національної ідентичності, одним із яких є мова.

Мова є не тільки утилітарним засобом спілкування. Вона об'єднує людей у націю і тим примножує інтелект всієї нації загалом і кожної людини зокрема. Крім того, мову можна використовувати або як потужний консолідуючий чинник нації, або ж як чинник розколу суспільства, що ми спостерігаємо в Україні. Національна мова таке ж неоціненне багатство суспільства, як і його економіка. Не випадково чужоземні колонізатори не тільки підпорядковують собі економіку аборигенів, а й нищать їхню природну мову. А фраза «чия мова, того й держава» стала вельми актуальною для формування держав на пострадянському політичному просторі.

Один із апологетів ліберального підходу до цього питання Дж. Джозеф вважає, що національні мови й ідентичності знаходяться у складному діалектичному взаємозв'язку. Мова є ключовою складовою національної ідентичності щонайменше з п'яти причин: 1. Групи людей, які проживають на одній території і вважають, що мають спільні довготривалі інтереси, мають притаманні їм способи мовлення, що відрізняють їх від інших подібних груп. Мова має тенденцію визначати соціальні риси, на яких базується національна приналежність (хоча це тільки тенденція, оскільки мовна спільність далеко не завжди передбачає національну єдність і навпаки мовні відмінності не обов'язково роз'єднують націю). 2. Ідеологія національної єдності передбачає уявлення, що нації є реальними з тієї причини, що людям, які їх складають, притаманна глибока культурна єдність, що є результатом існування спільної мови. Мова становить текст через постійну взаємодію з яким здійснюється трансляція культури та ідентичностей від старшого покоління до молодшого. 3. Конкретні концепти, які складають національну ідентичність, співвідносяться зі словами в національній

мові й знаходять втілення в сакральних текстах нації, таких як конституція або засадничі твори національної літератури, враховуючи національний гімн. 4. «Правильна мова», стандарти якої насаджують через систему освіти, відіграє провідну роль у збереженні та відтворенні культури. Водночас, використання «правильної мови» є невід'ємним від уявлення про «правильну» громадянську поведінку. 5. Коли нація прагне контролювати тих, хто може перебувати в її складі, голосувати й користуватися перевагами, які надає держава, вона може використовувати мову як найбільш очевидний критерій для вирішення питання, чи належить конкретна особа до неї. Чимало сучасних націй вимагає від своїх членів наявності певної культурної кваліфікації, яка найчастіше прямо чи опосередковано включає мову [2, с. 490–491].

У таких країнах, як США, Канаді, ЄС, Австралії та Японії громадськість зазначає, що мова має вирішальне значення для національної ідентичності, про що свідчать дослідження Pew Research Center. Серед інструментарію, включеного до опитування, мова сприймається як найбільш визначальний чинник національної ідентичності. Більшість респондентів в кожній з досліджуваних 14 країн вказують, що для того, щоб вважатися справжнім представником нації, дуже важливо розмовляти рідною мовою. Приблизно вісім з десяти або й більше голландців, британців, угорців та німців вважають вміння розмовляти мовою їх країни дуже важливою для національної ідентичності. Канадці та італійці, як виглядає, найменше пов'язують мову та національну ідентичність, але, тим не менше, приблизно шість з десяти канадійців чи італійців вважають, що існує сильна залежність між цими поняттями [3].

Європейці розглядають мову як дуже важливу і необхідну складову національної ідентичності. Європейська Унія серед своїх 28 держав-учасників має 24 офіційні мови, а також низку інших регіональних мов і мов меншин. Більшість - від 84% голландців до 59% італійців вказують, що вміння розмовляти місцевою мовою є дуже важливо. Ще сильніше відчують зв'язок між мовою а національною ідентичністю старші європейці та ті, чиї політичні погляди знаходяться у правому спектрі. Наприклад, у Франції на те, що мова є дуже важливим компонентом справжнього француза, на правий політичний спектр вказують на 22% частіше, ніж на лівий. У Швеції, ця дистанція складає 20 відсотків, а у Великій Британії – 19 [3].

В деяких європейських країнах знання і вміння спілкуватися державною мовою є суттєвою цінністю для людей у віці від 50 років і старше, аніж для 18–34 річних осіб. В Швеції, наприклад, ця різниця складає 23%. Певною мірою спостерігається тенденція розколотості ідентичності серед поколінь також у Великій Британії (18 відсотків), Іспанія (17 відсотків), Греція (13 відсотків) та Нідерланди (11 відсотків). В дискусіях про те, що значить бути «справжнім» представником американської, австралійської, німецької чи іншої нації, часто наголошується на важливості місця народження людини. Крім того, для багатьох людей дуже важливим в цьому сенсі «хто з нами» має спільне дотримання національних звичаїв і традицій [3].

Дані, оприлюднені Центром П'ю, показують, що на уявлення про національну ідентичність впливають політичні вподобання. У США 83% республіканців заявили про важливість англійської мови як визначальної ознаки справжнього

американця — це на 22% вище, ніж у демократів. Подібні розбіжності на ґрунті політичних симпатій американців спостерігаються також у питаннях важливості традиційних цінностей та християнства, хоча і республіканці, і демократи надають відносно низьке значення народженню в Сполучених Штатах[4]. Подібний зв'язок із політичними уподобаннями простежується на прикладі європейських країн, де респонденти, які підтримують опозиційні партії (такі, як британська Партія незалежності Сполученого Королівства або французький Національний фронт), зазначають більш високий рівень важливості у визначенні особистості сприйняття національних звичаїв. У більшості згаданих країн існують певні вимоги щодо знання державної мови для отримання громадянства.

Після Революції Гідності українська національна ідентичність стала пріоритетнішою щодо інших територіальних і не територіальних ідентичностей, ніж була до Майдану та війни. Суттєво змінився зміст цієї ідентичності, що виявилось насамперед у віддаленні від Росії та більшій прихильності до українського націоналізму як світогляду й історичного наративу. Хоча ця зміна не є однаковою для різних частин країни, вона охопила майже всю її територію, за винятком Донбасу. Також стало більше поцінування титульної мови як національної, подібно до інших національних атрибутів, як-то гімну та прапора. Проте це символічне поцінування не супроводжується масштабним переходом до вживання української мови в повсякденному житті. Більшість російськомовних не бачать підстав переходити на українську, вважаючи, що їхня належність до української нації засновується на вільному виборі, а не на етнокультурних характеристиках. Таке сприйняття є цілком відповідним для інклюзивного демократичного суспільства, яке існує лише теоретично. Проте необмежене вживання мови колишньої імперії сприяє збереженню її успадкованої від імперських часів переваги, а отже, маргіналізації національної мови. Політика невтручання держави щодо активної підтримки національної мови погіршує її несприятливе становище в різних ділянках і цим самим провокує невдоволення тієї частини громадян, які вважають мову ключовим елементом національної ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Гантінгтон Семюел П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / пер. з англ. Наталії Климчук. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.
2. Joseph J. E. Identity and Language // Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd ed., ed. by Keith Brown. Vol. 5. Oxford : Elsevier, 2006. P. 486–492
3. Див.: Режим доступу : <http://www.pewglobal.org/2017/02/01/language-the-cornerstone-of-national-identity/>
4. Дослідження: головна ознака національної ідентичності – мова людини – Режим доступу : <http://language-policy.info/2017/02/mova-oznaka-natsionalnoji-identychnosti/>

Вонсович Сергій,
доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри
політології та соціології К-ПНУ імені Івана Огієнка

ПОЛІТИЧНИЙ ТРАНЗИТ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Виокремлено специфіку політичного транзиту в умовах кризи національної ідентичності. Визначено форми конструювання національної ідентичності та її впливу на перебіг транзитивних процесів. Розкрито варіативність напрямів формування національної ідентичності та завдання, які стоять перед транзитивним суспільством із дифузною ідентичністю.

Ключові слова: політичний транзит, національна ідентичність, криза ідентичності, напрями формування національної ідентичності, політика.

Проблеми, з якими зіткнулася Україна у процесі транзиту (економічний спад, високі соціальні витрати перетворень, олігархічна форма власності, неопатримоніалізм, поширення корупції, нестабільність демократичних інститутів і т.д.), не є унікальними. Проте, можна виділити ряд специфічних особливостей її політичного розвитку.

Так, по-перше, транзит відбувався в умовах кризи ідентичності і побудови нової державності; по-друге, модифікація еліт, необхідна для реалізації погоджувальних процедур між сторонами-опонентами, була недостатньою, тому протистояння опонентів («реставраторів» і «реформаторів») носило відкритий конфліктний характер. На процес інституціоналізації транзиту до демократії в Україні істотно вплинули соціально-економічні та соціокультурні чинники (ціннісна дезорієнтація і поляризація, національна дезорієнтація як цінність, соціальна дезінтеграція, значне майнове розшарування, нестабільна і незбалансована соціальна структура та ін.), які визначили слабкість соціально-політичної інфраструктури, протестний і негативний характер масової соціальної мобілізації, низький рівень трансформаційної активності громадян і консолідаційного потенціалу суспільства [2,с.267].

Вагому роль у перебігу транзиту відіграє національна ідентичність. Конструювання ідентичності залежить від соціальних чинників, насамперед від владних відносин. Виокремлюємо три форми виникнення та побудови ідентичності: легітимізуючу ідентичність, пов'язану з раціоналізацією соціальних чинників належності до домінуючих соціальних інститутів; ідентичність спротиву, котра виникає в тих соціальних чинниках, які формують механізми спротиву і виживання на основі принципів, які відрізняються від поширених у певному суспільстві чи таких, які протистоять їм; нарешті, проектуючу ідентичність або «ідентичність, спрямовану в майбутнє», коли соціальні чинники конструюють нову ідентичність, яка заново визначає їхнє становище в суспільстві, і намагаються змінити всю структуру соціальних відносин [3,р.6]. Національна ідентичність за характером є динамічною, постійно перебуває у процесі формування. Нація, порівняно з етносом, є утворенням політико-правовим та соціально-економічним. А отже, національна ідентичність спирається на свідомий вибір і залежить від раціонального усвідомлення окремою особою, етнічною

групою, нацією спільних історичних, політичних, громадянських цінностей. Серед сутнісних аспектів ідентитетів нації та національної ідентичності можна виокремити: а) людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників і прагнуть продовжувати спільне співіснування; б) спільне історичне минуле, спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє; в) спільні дії, тобто дієва ідентичність; г) постійне проживання в одній країні; д) спільні характеристики, які об'єднуються поняттям «національного характеру» і які формують загальнонародну культуру [4,р.34].

Під час аналізу транзитивних процесів, які можуть призвести до змін у бік демократії, варто акцентувати увагу впливу національної ідентичності на становлення національної держави. Особливо актуальним це питання стало на початку 1990-х років для колишніх пострадянських країн. Після розпаду СРСР вони змушені були формувати власну ідентичність і опанувати власний досвід державотворення. Так, на конституційному рівні були декларовані державно-національні кордони, державна символіка та інші атрибути, впроваджено громадянство. Національна держава ставить за мету збереження історичної, політичної, культурної єдності громадян та відносної етнічної гомогенності населення. Проте ряд дослідників виступили проти такого спрощеного підходу. Так, Р. Брюейкер висунув положення про домінування в типі національної ідентичності транзитних демократій Східної Європи і Євразії етнокультурного аспекту і відсутність необхідних умов для інтеріоризації зразків громадянської національної ідентичності. Він доходить висновку, що в цих країнах створенню державності передували націоналістичні рухи, а сама держава створювалася на користь конкретної етнополітичної групи. У нових демократіях відбулася інституалізація етнокультурної концепції національної ідентичності, яка дистанційована від ідеї громадянськості та орієнтована на передачу соціальної відповідальності структурам влади [1,с.27-39]. Д. Ськопфлін зацентрував увагу на ще один специфічний аспект націоналізму транзитних демократій - зв'язок етнічного націоналізму та історичних патернів комуністичної ідеології. Дослідник відносить ідеологічні патерни комунізму до групи чинників, які детермінують виникнення і переважання в цьому регіоні етнічних патернів національної ідентичності.

XXI століття знаменувалося новими підходами до аналізу ролі національної ідентичності у транзитивних процесах. Зокрема концепція національної ідентичності С. Шульмана характеризується тим, що національна ідентичність розглядається, по-перше, як багаторівнева система, що містить у своїй структурі етнічний, культурний і громадянський компоненти (варіанти), і, по-друге, в ній передбачено розрізнення етнічної і культурної складових [5,р. 559]. При цьому громадянська, культурна та етнічна ідентичності постають чинниками, які представники тієї чи іншої нації вважають найбільш значущими для їх об'єднання, указують на їх відмінність від представників інших спільнот, чинниками, які й є в остаточному підсумку основою ідентифікації з цією спільнотою. До компонентів громадянської ідентичності С. Шульманом віднесені: спільність території, громадянства, схильність до певної системи політичних принципів чи ідеології; довіра до політичних інститутів і рівність політичних прав, бажання і згода бути частиною нації. Складовими культурної ідентичності є неполітичні риси культури,

а саме: мова, релігія, традиції. Основними критеріями етнічної ідентичності названі походження і раса. С. Шульман дотримується погляду про відмінність громадянської і культурної ідентичності. Громадянський націоналізм допускає політичне об'єднання громадян на таких принципах, як спільна держава, дотримання законів і шанування державних інститутів влади, довіра до існуючих політичних засад тощо.

Власне характеристика національної ідентичності в політико-культурному вимірі транзитивної країни залежить від багатьох факторів впливу: регіональної належності в країні, тривалості та характеристики попереднього політичного режиму, ступеня проникнення держави в суспільство, тривалості досвіду формування структур громадянського суспільства, історико-культурних традицій та національної ментальності.

У політичному транзиті доцільно враховувати варіативність напрямів формування національної ідентичності. Для першого напрямку базисом національної ідентичності є політичні інституції, які для її формування мають більше значення, ніж спільна мова, кров, спільні предки, географічне розташування та релігія (США, Велика Британія). Другий напрям формується у країнах, що позбулися залежності від імперії (країни Центральної та Східної Європи). Чинником конструювання національної ідентичності є відчуття образи, що ґрунтується на усвідомленні політичної несправедливості та культурної незахищеності у поєднанні з ідеалізацією історичного минулого. Ілюстрацією третього напрямку є Франція. З одного боку, Франція є країною із сталими політичними традиціями, що забезпечують стійкі вихідні засади формування національної ідентичності. З іншого – у Франції широкою підтримкою користуються ті політики, які висувають гасла, що відповідають психологічній потребі нації відчувати своє універсальне месіанство, навіть якщо ці гасла є ірраціональними. Четвертий напрям характерний для постєвропейських колоній Африки та Азії, у яких формування національної ідентичності є результатом повстань або бунтів певних груп, які виступають від імені усієї нації. П'ятим напрямом є т. зв. теократичний націоналізм, прикладом якого була царська Росія, яка використовувала свій релігійний статус для підтримки виразної національної ідентичності, експансії та узаконення режиму.

Отже, виходячи із розмаїття політичних реалій, констатуємо, що після чотирьох років «перевизначення» окремих державних ролей і функцій, втрати частини території внаслідок російської агресії, постреволюційна Україна наближається до моделі національної держави з домінуючим етнічним ядром української нації. Вона стає державою однонаціонального типу, зі значним відсотком представників інших етносів і поліконфесійною. Тому транзитивний процес включає вирішення таких завдань: 1. Встояти у війні з Росією, завданням якої (війни – С.В.) є збереження нації, а елементом – «змагання ідентичностей»; 2. Суттєво реформувати державу, передумовою чого є збереження консолідації суспільства навколо головних цілей державної політики; 3. Деколонізувати статус української культури, її мовну ситуацію, а також кардинально змінити ситуацію в інформаційному і недійному просторі. Усе це потрібно вирішити із застереженням основних прав і свобод громадянина.

Список використаних джерел:

1. Брюбейкер Роджерз. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Переклад з англійської Олександра Рябова. Львів: Кальварія, 2006. 136 с.
2. Вонсович С.Г. Політична транзитологія: історія, методологія Монографія. Кам'янець – Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2013. 384 с.
3. Gastells M. The Power of Identity // The Information Age: Economy, Society and Culture. V. 2. Madlen-Oxford-Carlton, 2004. p. 566
4. Greenfeld L. Nationalism: Five Roads of Modernity. Cambridge MA: Harvard University Press, 1992. P. 34-36.
5. Shulman S. Challenging the Civic / Ethnic and West / East Dichotomies in the Study of Nationalism // Comparative Political Studies. 2002. Vol. 35. N 5. P. 559.

УДК 316.6:159.953

Ганаба Світлана,
доктор філософських наук, доцент кафедри
філософських дисциплін К-ПНУ імені Івана Огієнка

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК УМОВА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Україна проходить складний, сповнений протиріч й небезпек шлях власного державотворення. Подолати негаразди й виклики, що постали перед українським суспільством може лише сильна духом нація, яка здатна демонструвати національну гідність тих, хто ідентифікує себе з нею. Сильною вона може стати за умови плекання морально-світоглядних цінностей, таких як: честь, гідність, здатність до самопожертви, справедливість, патріотизм тощо. Досвід та уроки минулого мають «полікувати» понівечену ідентичність (необхідність з'ясувати хто ми, звідки, під впливом яких обставин сформувалися і, зрештою, чому стали такими сьогодні), сприяти відновленню втраченої системи моральних координат, слідувати й примножувати демократичні цінності та традиції

Ключові слова: ідентичність, історична пам'ять, українське суспільство, консолідація.

Віднайти шляхи подолання для українського суспільства низки небезпек суспільно-політичного, економічного, культурного, психологічного тощо характеру – це означає отримати у майбутньому можливість ствердитися її як незалежній державі, вирішивши проблеми державотворення й територіальної єдності країни. «Оздоровити» хворе українське суспільство можливо за умови усвідомлення того хто є особа та якого вона роду. У найбільш значимі періоди своєї історії кожен народ звертається до досвіду своїх предків й знаходить там зразки для наступних звершень. Подібний закон діє й у житті кожної людини. Її життя є настільки змістовним і творчим, наскільки воно здатне вмістити у себе культурні надбання минулих поколінь. Й навпаки, відриваючись від віковичного досвіду поколінь, впадаючи у безпам'ятство, людина безповоротно деградує не тільки у культурному, а й у психологічному, моральному і особистісному тощо відношенні. Зв'язок з минулим у людини здійснюється через пам'ять. Вона є основою людського життя та діяльності. Пам'ять й життя перебувають у нерозривній єдності. По суті, пам'ять є єдиним свідком життя й смерті. Вона надає поживу для побудови життєвих історій, вибудовує цілісність біографії людини та її життя. Пам'ятати – це, насамперед, засвідчувати, що життя є й воно триває. Втрачаючи

пам'ять, людина стає нездатною подивитися критично на себе та навколишній світ. Вона втрачає увесь спектр своїх почуттів та ціннісних орієнтирів й, зрештою, стає нечутливою до інших людей. Пам'ять об'єднує минуле і теперішнє, зв'язує в єдину ціле асоціативними засобами минулі події, щоб забезпечити безперервне і узгоджене відчуття своєї ідентичності у теперішньому.

Ідентичність розуміється як сукупність значимих для особистості ідентифікацій, що здійснюються на протязі її життя. При цьому ідентичність перетворює результати окремих ідентифікацій у єдину, унікальну для кожної особистості.

Слід зауважити, що самовизначення особистості у сучасному суспільстві є складною й, водночас, актуальною проблемою, оскільки дозволяє більш ґрунтовно зрозуміти специфіку взаємовідносин людини й суспільства, спрогнозувати можливі варіанти розвитку сучасних соціальних процесів, розробити теоретичне підґрунтя нових уявлень про соціальний розвиток, що враховують реальне соціокультурне різноманіття світу, його багатовекторну різноманітність. З огляду на те, що реалії сучасного світу надають для людини величезну кількість можливостей експериментувати зі власним Я, створюючи множинність ідентифікацій, які докорінно відрізняються від реальних, дана проблема набуває неабиякої актуальності та значущості.

Людська уява керує пам'яттю, розподіляє та трансформує події та явища на важливі та ні, значимі і несуттєві. Однак оцінна функція історичної пам'яті не зводиться до трансляції з «комори минулого» «готових рецептів» стандартного розв'язання проблем суспільного буття. Креативний характер історичної пам'яті презентує цілісність буття, забезпечує діалог між минулим та сьогоденням в ім'я майбутнього. Тому оцінювання досвіду попередніх поколінь передбачає його осмислення у світлі сучасності. Досвід минулого продукує нові смисли розуміння сучасності, «розсуває» межі сьогодення та проектує майбутнє. У пам'яті зберігається не лише те, що ми сприйняли чи відчували, але й те, що вигадуємо самі. Коли ми пригадуємо, ми не лише констатуємо факти минулого, а насамперед породжуємо нові смисли, які актуальні тут і тепер. Пригадувати – це постійно здійснювати смислотворчість власного буття. Історична пам'ять – виступає не «німим свідком минулого», а «живим збудником людської волі», орієнтиром для майбутнього.

Враховуючи те, що історична пам'ять є надзвичайно політизованим сегментом суспільної свідомості, вона має властивість за певних політичних умов швидко перетворитися на фактор соціальної напруги та протистояння. Прикладом вищезазначених думок може слугувати ідеологічний вимір вітчизняної історії. У цій царині склалася ситуація, у якій доволі часто ті, кого ми пам'ятаємо і вшановуємо, перетворюються на схематичних маріонеток, життя й цінності яких використовуються для підтвердження чи поширення певних суспільних ідеологем. Така ситуація свідчить, що про висвітлення їх пам'яттю як певних ідолів чи взірців епохи та нівелювання «людського», унікального, того що і дозволило їм стати уособленням своєї епохи. Така пам'ять є небезпечною, зазвичай вона використовується як інструмент численних маніпуляцій свідомістю громадян з боку різних політичних сил. Як результат в українському суспільстві ми спостерігаємо розколотість та кризовий стан історичної пам'яті. Виявом цієї кризи

є співіснування у колективній свідомості різних проєкцій українського минулого. Натомість, перспективи розбудови українського суспільства потребують відродження культури і традицій передачі пам'яті поколінь, примирення суспільної думки навколо «болючих» тем історії, подолання непростого шляху «зламу» стереотипів, де міфологізації поглядів на своє минуле. Українська еліта до цих пір не може прийти до згоди щодо бажаного майбутнього країни. Тому вона продовжує безкомпромісно сперечатися і про минуле, пропонуючи публіці різні образи. Це зумовлює виникнення нових міфів, унеможлиблює відчуття частиною українського населення своєї приналежності до європейського цивілізаційного простору. Загалом історична пам'ять має позбутися низки стереотипів, які трактують українську історію як історію нещасного народу, який постійно залежить й знаходиться під впливом чужої злої волі. Розуміння України як жертви, якій притаманні такі специфічні властивості як відсутність національної гідності, рабська звичка не вставати з колін, схильність до розбрату і братовбивчих конфліктів є фатальними для розвитку української спільноти. Тому, молоде покоління має позитивно сприймати свою історію, виховуючись на прикладах героїчного минулого, яких українська історія має безліч. Такий підхід дозволить молоді зрозуміти, що вони належать до сильного, самобутнього, талановитого, мужнього й працьовитого народу. У такий спосіб отримуються знання про минуле, а й відбуватиметься виховання гідних патріотів своєї Батьківщини. Ми не йдемо у Європу без нічого за душею, а з багатим культурним багажем, що може стати потужним потенціалом у подальшому розвитку.

Звісно, мова не йде про відмову від вивчення трагічних сторінок історії, які викликають резонанс й неоднозначну оцінку у суспільстві. Навпаки, їх вивчення й осмислення необхідні задля того, що майбутні покоління ніколи не стали жертвами, катами чи сторонніми байдужими спостерігачами. Те трагічне, яке відбулося у минулому має застерігати людство у майбутньому. Історії геноцидів породжують пам'ять-скорботи. Така пам'ять виявляє здатність співчувати, у даному випадку трагедії, проєктувати майбутнє через толерантне ставлення до іншої культури, світогляду, зрештою життя. Уроки трагічного минулого, сповнені страждань та втрат, мають стати пересторогою для сучасного світу, у якому час від часу загострюються міжкультурні, міжетнічні та міжрелігійні стосунки. Вони покликані запобігти перетворенню будь-яких ліній культурного поділу на «лінії розколу», плекати виважене, терпиме, доброзичливе ставлення до індивідуальних, групових відмінностей.

Стрижневим моментом, зорієнтованим на світ множинного, визнається толерантність – як новий модус взаємодії з Іншим, відмінним світом від мого. Культурна взаємодія різних типів культур полягає у тому, що запозичуючи будь-які цінності іншої культури, власна культура перетворює «чуже» на «своє», не втрачаючи своєї первинної своєрідності. Тобто, культура безупинно, у взаємодії з іншими, створює «власний світ», шукає й презентує свою ідентичність. «Зникнення» Іншого є драматичним для власної, узвичаєної культури, оскільки позбавляє її проєкції подальшого розвитку. Окремо взята культура не є статичною системою, яка створила «власний світ» та замкнулася у ньому. Вона є динамічною системою, що постійно «шукає місця» власної ідентичності, вступаючи у зв'язки з іншими культурами. Врахування та визнання культурного досвіду іншого як

продуктивного та вартісного зумовить емпатійне єднання різностей, презентує самотність та культурний колорит власного життя, дозволить подолати комплекс меншовартісності та відновити морально-духовні координати, які зазнали деформацій в тоталітарну добу.

Таким чином, минуле постає як вихователь для сучасної людини, знаходить відгук у її душі, плекає причетність та відповідальність за долю людства та конкретної людини. Досвід минулих поколінь може стати основою порозуміння та примирення в українському суспільстві.

Власне, такий пережитий із середини стан Іншого, може спонукати до плекання етично-моральних вчинків: співчуття, співпереживання, співпричетності, спів розуміння. Саме такий підхід відкриває перспективу майбутнього. Він є продуктивним й значимим з огляду на те, що кожна країна, народ мають у своєму історичному минулому болючі, суперечливі, дискусійні питання, які вирізняються надто вразливістю і мають чутливий характер. Вони турбують людські почуття, впливають на прихильність людей, пробуджують упередження та виявляють здатність зумовити розкол у суспільне життя певних держав та народів. Звернення до таких подій викликає занепокоєння, оскільки вони нагадують про старі суспільні рани та розбіжності і повернути багато болючих спогадів. Але і трагічне, суперечливе минуле також здатне презентувати важливі та необхідні уроки для сьогодення. Історія у такому розумінні постає як чинник консолідації суспільства, а не як інструмент ідеологічного протистояння у руках політиків. Діалог минулого та сучасного набуває полікультурного звучання й виявляє здатність попередити ті негативні тенденції і наслідки, що спіткали багато країн у політиці культурної співдії, національно-етнічних стосунках. Такий діалог є продуктивним у формуванні полікультурного мислення української спільноти, у пошуках та підтримці її власної ідентичності. Саме історія сприяє вихованню якостей, які необхідні українському суспільству у процесі державотворення. Вона постає не лише як згадка про минуле, а як відродження й пробудження духу української спільноти.

УДК 373.5.035:172.15

Докукіна Олена,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
вчений секретар ІПВ НАПН України

ВЗАЄМОДІЯ ШКОЛИ І СІМ'Ї ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Статтю присвячено проблемі взаємодії школи і сім'ї як фактора формування національно-культурної ідентичності підлітків. Проаналізовано процеси та явища, які негативно позначаються на формуванні національно-культурної ідентичності, схарактеризовано сутність, визначено специфіку та функції взаємодії школи і сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків

Ключові слова: взаємодія школи і сім'ї, національно-культурна ідентичність, суб'єкти виховання, підлітки

Становлення України на пострадянському просторі, як держави, в якій інтенсивно розвивається національно-громадянське суспільство, вимагає створення умов для формування у підростаючого покоління моральних якостей та почуття приналежності до української нації і української культури, спільної відповідальності за долю України. Серед них найважливіше місце займає особистісна національно-культурна ідентичність, завдяки якій людина спроможна давати відповідь на виклики, перед якими стоїть наша країна: «відстоювання власної територіальної цілісності, становлення політичної нації, зростання ролі власної причетності і відповідальності за долю України» [1, с. 24].

Агресія Росії і військові дії на сході України збурили суспільство і на поверхню вийшли суперечності, які досі були приховані під шаром повсякденного побуту і які вимагають негайного вирішення. Передусім виникло невідкладне завдання створення критичної маси національно налаштованих громадян для надання характеру безповоротності процесу розвою України як незалежної, самостійної держави, спроможної достойно існувати серед інших.

Це завдання як раз і вирішується шляхом формуванням у молоді, зокрема у підлітків, національно-культурної ідентичності. Серед багатьох умов і факторів, які зумовлюють процес формування у підлітків національно-культурної ідентичності, значне місце займає аспект, якому останнім часом не приділяють належної уваги, а саме взаємодії школи і сім'ї, хоча ці соціальні інституції є найважливішими у вихованні підростаючого покоління.

Метою статті є висвітлення взаємодії сім'ї і школи як фактора формування національно-культурної ідентичності підлітків.

Негативним явищем шкільної освіти передвоєнних років стало звуження значною частиною вчителів своїх функцій та зменшення їхньої уваги до виховної складової єдиного навчально-виховного процесу. Формалізований, декларативний характер виховання у багатьох загальноосвітніх навчальних закладах зумовив акцентування на навчальному процесі, додержанні дітьми у школі зовнішньої дисципліни, матеріальній допомозі сім'ї школі. Обмеженість виховної діяльності, особливо спрямованої на патріотичне виховання та формування національно-культурної ідентичності, призвело до ще глибшого розмежування між патріотично налаштованими батьками і тими, які байдуже або вороже ставилися до розбудови української держави зі ствердженням національної першості по всіх суспільних напрямках. Це, в свою чергу, продовжило існування думки про вторинність і меншовартісність всього українського – мови, культури та ін., зорієнтованість на цінності інших держав, виникнення і поширення сепаратизму.

Упущення у формуванні національно-культурної ідентичності зростаючої особистості об'єктивно викликані ще й професійною зайнятістю батьків, намаганням родини вижити у складних соціальних умовах, відірваністю певної частини батьків від народного ґрунту (поганим знанням українських традицій, історії), прямим бажанням перекласти функції виховання дитини на навчальний заклад та ін.

Водночас, саме сім'я відіграє провідну роль у формуванні національно-культурної ідентичності дитини, оскільки первинні уявлення дитини про себе як особистість, основи світогляду, ставлення до себе та до інших, моральні цінності закладаються в сімейному середовищі. В родині дитина опановує рідну мову,

отримує уявлення про власну етнічну та культурну приналежність, набуває знань про інші народи й етноси, шляхи співіснування в міжнаціональному просторі. Як первинна форма спільності людей, сім'я найбільш безпосередньо поєднує в собі індивідуальне і колективне начало, є першим джерелом соціальних ідеалів і критеріїв співжиття серед розмаїття культур у суспільстві.

Формування національно-культурної ідентичності підлітка, як і становлення особистості дитини в цілому, прямо залежать від змістового наповнення та співіснування сім'ї у характерному для України полікультурному соціумі. Слід зважати на те, що батьки виступають носіями цілком конкретних національних і суспільних ідеалів, які трансформуються у свідомості дітей життєвими меседжами. Це відбувається, якщо дитина цілком довіряє батькам, розуміє і сприймає їх переконання та спосіб життя. Тому сімейне середовище, спілкування і взаємодія дитини з батьками є передумовою ефективного формування її національно-культурної ідентичності.

Просторові і часові значення життєдіяльності підлітка значним чином вибудовуються під контексти, створювані сім'єю і школою, їх взаємодією. Взаємодія як філософська категорія відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого [5, с.82]. Про взаємодію як реальне явище можна говорити тільки тоді, коли існують наступні ознаки: «взаємозалежний обмін діями; система взаємно обумовлених індивідуальних дій суб'єктів, спрямованих на реалізацію їх спільної діяльності, пов'язаних причинною залежністю, за якою поведінка кожного з учасників виступає одночасно стимулом і реакцією на поведінку інших...» [6, с. 62].

Взаємодія між школою і сім'єю, педагогами і батьками, дорослими і підлітками, яка насичується специфічним змістом, спрямованим на відтворення історичної правди, пам'яті, пропагування національних ідеалів, національної гідності, національної самосвідомості й патріотизму, яка реалізовується доцільними й відповідними формами роботи, виступає інтегруючим фактором процесу формування національно-культурної ідентичності підлітків.

Кожна зі сторін взаємодії у процесі формування національно-культурної ідентичності підлітків, своїми специфічними засобами допомагає іншій найбільш повноцінно реалізовувати свої можливості, що не тільки збагачує виховний потенціал кожного суб'єкта виховання, а й забезпечує найкраще використовувати специфічні особливості один одного в єдиному виховному процесі. Підвищуючи виховний потенціал сім'ї, школа забезпечує міцну основу своєї роботи у визначеному напрямі.

Виховний потенціал сім'ї, на думку Т.М. Демиденко, є тим внутрішнім ресурсом, який створює резерви для родинного виховання. Цей виховний потенціал включає наступні компоненти: виховну діяльність батьків; виховне середовище родини, яке створюється способом її життєдіяльності; різноманітні види діяльності родини, переважно побутова праця, до якої залучаються діти. Особливістю визначених компонентів є те, що частина з них змінюється на трьох рівнях: історичному, пов'язаному з соціально-економічними й культурними змінами в суспільстві та їх впливом на структуру, функції родини, особливості стосунків між родичами, а відповідно на процес родинного виховання; національному, що відображає трансляцію родинних традицій, звичаїв через

призму національних і релігійних цінностей, надаючи виховному процесу національно-самобутнього характеру; індивідуальному, за яким враховуються вікові особливості дітей, батьківський досвід виховання, що створює своєрідність виховного процесу в конкретній родині [2, с. 48].

У найбільш загальному вигляді структура педагогічної взаємодії за етапами її проходження, має наступні елементи: усвідомлення проблеми і мети; сприйняття партнера із взаємодії; прийняття рішення; акти комунікативної діяльності і поведінки [3, с. 20].

Конкретизуючи таку структуру, процес взаємодії школи і сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків можна розглядати таким чином:

1) Педагогічна діагностика сім'ї (готовність батьків до взаємодії з педагогами та підлітками у формуванні національно-культурної ідентичності останніх, вивчення національно-культурних особливостей родини, моральних переконань та ін. 2) Визначення мети, завдань спільної діяльності педагогів та батьків у формуванні національно-культурної ідентичності підлітка, в залежності від готовності батьків до цієї діяльності. 3) Планування спільної роботи з підвищення підготовленості батьків до формування національно-культурної ідентичності підлітків і стану її сформованості. 4) Реалізація різноманітних форм взаємодії школи і сім'ї з метою підвищення готовності батьків і рівня сформованості і підлітків національно-культурної ідентичності. 5) Контроль та облік спільної роботи (аналіз роботи з батьками, результатів формування національно-культурної ідентичності підлітків). 6) Стимулювання узгоджених та взаємозумовлених дій педагогів і батьків, батьків і дітей (обговорення позитивного досвіду застосування отриманих знань і вмінь у практиці, висунення найпідготовленіших батьків у групи радників, експертів, тренерів). 7) Корекція спільної діяльності (уточнення змісту, напрямів, форм роботи відповідно до реального стану підготовленості батьків і сформованості національно-культурної ідентичності підлітків).

У педагогічній взаємодії, побудованій таким чином, утворюється певна цілісність, існування якої неможливо без розподілу функцій [4, с.124]. Функції взаємодії визначені тим, що досягнення спільної мети можливо тільки спільними діями. Ці функції ґрунтуються на взаємному врахуванні можливостей, що сприяють взаємодії, взаємній згоді і домовленості на єдине керування, яке, з одного боку, хоча й обмежує свободу дій кожного, але, з іншого, надає можливість для більш повної участі в спільній справі.

Таким чином, взаємодія сім'ї і школи є важливим фактором формування національно-культурної ідентичності підлітків, що забезпечує ефективність виховання у сучасних умовах, з використанням сильних сторін цих соціальних інститутів.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д., Журба К.О. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Гірська школа Українських Карпат. 2017. № 16. С.24 – 33.
2. Демиденко Т.М. Спільна діяльність батьків і дітей – основа виховного потенціалу традиційної української родини [Текст] // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота / [редкол.: Козубовська І.В. (гол. ред.) та ін.]. Ужгород:

- Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 21. С. 47-49. Бібліогр.: с. 49. (назви).
3. Лийметс Х.Й. О месте категории «взаимодействия в педагогике» / Взаимодействие коллектива и личности. Таллин: ТПИ., 1979. 223 с.
 4. Обозов Н.Н. Психология малых групп и коллективов / Социальная психология / Под ред. Е.С.Кузьмина, В.Е.Семенова. Л.: Издательство ЛГУ, 1979. с. 120-138.
 5. Педагогічний словник / За редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. К.: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
 6. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. Вінниця: Планер. 2009. 542 с.

УДК 159.9.072

Дуткевич Тетяна,
*кандидат психологічних наук, професор, завідувач
кафедрою психології освіти К-ПНУ імені Івана Огієнка*

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Показано, що національно-культурна ідентичність є обов'язковою складовою особистісного розвитку людини. Відсутність умов для реалізації національно-культурної ідентичності призводить до руйнування особистісного простору. Виникають прояви розбалансованості психіки, що спричиняють порушення психічного здоров'я.

Ключові слова: *особистість, національно-культурна ідентичність, психічне здоров'я.*

Метою дослідження є обґрунтування зумовленості психічного здоров'я особистості таким чинником, як національно-культурна ідентичність, що передбачає висвітлення відповідних понять та зв'язку між ними, а також аналіз стану психічного здоров'я особистості в умовах депривації її національно-культурної ідентичності.

Національно-культурна ідентичність особистості є складовою більш загального поняття ідентичності, що розкривається як «внутрішній, суб'єктивний стан особистості, в якому виражається її самоусвідомлення, як своєрідна стійкість, самоототожнення, переживання постійного Я, його збереження» (І.Д.Бех [1, с. 45]), як усвідомлення і переживання індивідом своєї приналежності до таких спільнот людей, як мала група, народ, держава, нація, людство загалом (С.Шевчук [5, с.59]). Ідентичність виступає психологічним ядром особистості, оскільки охоплює провідні, визначальні для неї складові – аспекти її самосвідомості, ціннісно-смыслову та регулятивну сферу (Т.М.Яблонська [6]).

Поняття «психічне здоров'я» (введено ВООЗ у 1979 р.) найчастіше визначають (Н.В.Гончаренко [2], С.Д.Максименко [3], Г.В.Ложкін [4] та ін.) як стан душевного благополуччя, рівноваги, комфорту, гармонійності внутрішніх переживань, відсутність хворобливих психічних виявів.

Психічно здорова особистість є інтегрованою, гармонійною, консолідованою, врівноваженою (Н.В.Гончаренко [2]). Забезпечення психічного здоров'я передбачає повноцінне задоволення особистістю її потреб. Наголосимо: йдеться саме про особистісні потреби, які є соціогенними і закладаються з перших днів життя людини, коли вона з'являється у світі серед інших собі подібних. Ці

потреби є джерелом особистісного розвитку, що проходить як прилучення дитини до соціального світу, як формування у ньому свого місця і ролі. А соціальний світ неодмінно диференційований на спільноти за національно-культурною ознакою. Відтак, національно-культурна ідентичність є неодмінною складовою особистісного розвитку, що розпочинається з перших днів життя дитини. Послідовний ланцюжок закономірностей особистісного розвитку у дошкільному дитинстві визначає національно-культурну ідентичність як чинник психічного здоров'я особистості. Сформулюємо основні з них.

1. Дитина народжується у певних конкретних умовах, як природного середовища, так і соціального оточення; вона потребує догляду, турботи, любові навколишніх, без яких не виживає.

2. Залежність виживання малюка від піклування інших людей породжує у нього потребу в соціалізації (у спілкуванні з дорослими, у їх прихильності, у засвоєнні норм і правил). Згодом (приблизно у два-три роки) у дитини виникає потреба в індивідуалізації (в усвідомленні свого «Я»; у розумінні, хто вона, яким є її місце у світі).

3. У свою чергу, соціальний світ влаштований таким чином, що виховання дитини змалечку проходить у спільнотах з певною національно-культурною приналежністю. Ці спільноти в усій складності їх побудови й функціонування становлять той «світ дорослих», місце в якому прагне знайти дитина, задовольняючи свої потреби у соціалізації та індивідуалізації.

4. Засвоєння дитиною національно-культурної приналежності є необхідною складовою, а водночас і проявом, і чинником, і результатом процесу задоволення нею потреб у соціалізації-індивідуалізації. У свою чергу, успішність задоволення потреб особистості у соціалізації-індивідуалізації виявляється як її психічне здоров'я, ознаками якого є соціально-психологічна адаптованість, розвинена саморегуляція, стійкий позитивний настрій, ефективне пристосування до змінних умов та успішне подолання проблем і криз, вміння мобілізувати душевні сили.

5. Дитячий досвід «всмоктаний з молоком матері» і важко піддається змінам. Засвоєна з перших днів життя національно-культурна приналежність також стає найбільш стабільною частиною досвіду особистості, що змушує емігрантів і у третьому поколінні зберігати свої етнічні корені, як ми це бачимо на прикладі української діаспори у різних куточках світу. Докорінна зміна національно-культурної ідентичності особистості є практично неможливою, а спроби до її зміни є болючими і помітно впливають на стан психічного здоров'я, погіршуючи соціально-психологічну адаптованість, самомобілізацію, саморегуляцію, призводячи до апатії і депресій, до нервових розладів, ускладнюючи подолання проблем і криз.

Отже, потреби у соціалізації-індивідуалізації формуються у дошкільному дитинстві, виступають джерелом особистісного розвитку, у якому становлення національно-культурної ідентичності є неодмінною складовою, а відтак і умовою цілісності особистості, що забезпечує її психічне здоров'я. Натомість, конфліктність, суперечливість, двоїстість особистості призводить до порушень психічного здоров'я. Неспроможність особистості реалізувати свою національно-культурну ідентичність викликає у неї розбалансованість внутрішніх переживань (на відміну із гармонійністю), двоїстість думок, позицій (на відміну із

інтегрованістю), знервованість й невпевненість (на відміну із урівноваженістю). Перебування у стані хронічного стресу, підвищеної нервово-психічної напруги призводить до руйнування психічного здоров'я, а згодом і до хвороб особистості з властивими для них проявами емоційної нестабільності, тривожності, неспокою, невпевненості у собі, різкої незадоволеності своїм життям, відсутності життєвих перспектив, боротьби емоційно-чуттєвих і раціонально-етичних компонентів психіки.

Наприклад, у випадку переїзду дорослої особистості в іншу країну, або її проживання в умовах окупації іншою державою виникають злами особистісного простору, різке зростання його суперечливості й конфліктності, депривація значного кола особистісних потреб, що зумовлені національно-культурною ідентичністю. Особистість не може притримуватись усталеного образу життя, повинна постійно стримуватись, пристосовуватись до нових вимог (спілкуватись іншою мовою, святкувати інші свята, по-іншому харчуватись і одягатись тощо). Вона вмить виявляється соціально дезадаптованою, оскільки увесь світ навколо є для неї новим, а знайти своє місце у ньому з віком чимдалі важче внаслідок зниження пластичності психіки.

Розбалансування особистісного простору призводить до особливих захворювань – не тіла, а психіки, які є предметом досліджень, передовсім психологічної науки, де вони отримали загальну назву – неврози. Проблему їх лікування поставив учений зі всесвітньою славою і лікар за освітою – З. Фрейд. У його власній теорії психоаналізу та у теоріях його послідовників розроблено систему лікування, спрямовану на подолання внутрішніх конфліктів особистості. Одним з вихідних положень цих теорій є твердження про конфліктну природу особистості, в якій біологічне (вроджене) бореться із соціальним (набутим). Тому особистість постійно перебуває у стані психічного нездоров'я,вилікувати яке вдається, якщо вона навчиться тими чи іншими способами долати внутрішню розбалансованість, суперечливість, відновлювати рівновагу і гармонійність. Цей шлях лікування неврозів досі є актуальним і широко використовується. Водночас, психологічна наука і практика розробляє низку дієвих методів, що дозволяють послабити ефекти депривації національно-культурної ідентичності й допомогти особистості у збереженні психічного здоров'я.

Отже національно-культурна ідентичність є обов'язковою складовою особистісного розвитку людини, наслідком процесів її соціалізації-індивідуалізації, що розпочинаються з моменту її народження. Відсутність умов для реалізації національно-культурної ідентичності призводить до руйнування особистісного простору з виникненням проявів розбалансованості психіки, що чимдалі посилюються, викликаючи порушення психічного здоров'я. У цих випадках особистість потребує соціально-психологічної підтримки і допомоги, що дозволяють їй зберегти своє психічне здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості // Педагогіка і психологія. 2013. № 4 (81). С. 42-49.
2. Гончаренко Н.В. Теоретичні основи збереження психічного здоров'я особистості // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д.Максименка. К., 2012. Т. XIV, ч. 4. С. 44-56.

3. Максименко С.Д. Медична психологія / за ред. С.Д.Максименка. Вінниця: Нова Книга, 2008. 520 с.
4. Психология здоровья человека : учебн. пособ. / под. ред. проф. Г. В. Ложкина. Луганск : Ноулидж, 2012. 288 с.
5. Шевчук С. Національно-культурна ідентичність у глобалізованому світі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Випуск 18. С.58-60.
6. Яблонська Т.М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин : [монографія]. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. 444 с.

УДК 378.091.21:39

Дутко Олена,
*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки та управління навчальним закладом
К-ПНУ імені Івана Огієнка*

ЕТНОПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ЯК ДОМІНАНТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті через суб'єктно-об'єктну сутність, зовнішні чинники та джерела національної ідентичності визначено необхідність створення національно-культурного освітнього середовища, оптимізація якого залежить від компетентності вчителя. Зокрема, розглянуто етнопедагогічну компетентність вчителя як домінанту формування національної ідентичності підростаючого покоління в закладах освіти.

Ключові слова: національна ідентичність, освітнє середовище, етнопедагогічна компетентність.

В сучасних умовах утвердження незалежності Української держави, обтяжених політичною кризою, стрімкими змінами в економіці, повсякденному житті людей, радикальними змінами геополітичного простору спостерігається руйнування традиційних поглядів українців на патріотизм, що може згодом привести до втрати національної самобутності та спроможності до соціокультурного відтворення. Під неоднозначним впливом процесів глобалізації формуються нові космополітичні ідентичності, що загалом актуалізує проблему етнонаціонального самоствердження, мовної приналежності та національної ідентичності.

На разі, як зазначають дослідники Пелагеша Н., Степико М., українська національна ідентичність знаходиться на стадії становлення та проходить етап, який розвинені європейські держави-нації минули в період модерну. Для більшості з них він завершився створенням сталої національної ідентичності. Що стосується української ідентичності, то вона й досі є, на думку авторів, «незавершеним проектом». Саме зараз в Україні формується національний наратив, створюються національний інформаційно-комунікативний, культурно-символічний простори, відбуваються інші процеси, характерні для періоду створення національної ідентичності [5, с. 178].

Проблему формування національної ідентичності на сучасному етапі в Україні досліджують в різних проекціях політологи, соціологи, історики,

філософи, педагоги, психологи. В своєму дослідженні ми спиралися на праці Беха І., Волос О., Десятова Д., Журби К., Караульної О., Козловець М., Скринник З., Смовженко Т., Старєвої А., Степико М., Сторчак Н., Цимбал Т.

Під національною ідентичністю сучасні вчені розуміють самовизначення індивіда в національному контексті, усвідомлення власної належності до певної нації та її мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо. Важливо (відзначають дослідники), що при цьому образ свого народу сприймається як позитивний, з толерантною установкою на спілкування з іншими народами. Національна ідентичність означає сукупність суспільних переконань, способів поведінки та емоційні зразки, які поєднують індивідів і соціальні групи як націю [6].

Сучасний філософ Козловець М. у монографії «Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації» (2009) визначає основні чинники, що впливають на формування національної ідентичності. До них вчений відносить: історичну територію (або підпорядкування держави міжнародному праву – а state under international law), спільну мову і культуру, єдиний економічний простір, релігію і спільні міфи, історичну пам'ять, єдині закони і обов'язки для всіх членів, святість і всесвітню значущість [2, с.71]. Однак, особливого значення надає дослідник у даному процесі етнокультурним чинникам. «Національна спільність, зазначає науковець, ідентифікується на основі культурних ознак, і вони передують усім іншим критеріям ідентифікації: релігії, династіям чи економічним інтересам. Національна культура як система певних матеріальних і духовних цінностей, сукупність форм життєдіяльності, характерних для конкретного народу, етносу, виступає своєрідним генератором життя, упорядником життєвого хаосу, де національне – це структурований упорядкований лад. Саме в контексті певної культури відбувається формування особистості, пошук "своїх" цінностей, залучення до традицій, формування характеру і світогляду» [2, с.73].

Інші вчені виокремлюють п'ять найважливіших джерел національної ідентичності: а) людські переконання, оскільки нація існує, якщо її члени визнають один одного як співвітчизників, а їхні спільні характеристики схожі і вони прагнуть продовжувати співіснування; б) спільне історичне минуле (причому як перемоги, так і поразки), а також спільні обов'язки та уявлення про спільне майбутнє; в) спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дієва ідентичність; г) постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава; г) спільні характеристики, що об'єднуються поняттям "національного характеру", спільної культури та спільних політичних принципів (демократія, верховенство закону тощо) [6].

Із зазначеного зрозуміло, що національна ідентичність визначається не лише самоусвідомленням, внутрішніми відчуттями індивіда щодо своєї етнічної, мовної, культурної та іншої належності, а й соціальним середовищем, впливом багатьох зовнішніх чинників. Сучасні вчені вважають, що значна роль у процесі формуванні національної ідентичності відводиться соціальним інституціям. Однією з таких інституцій є система освіти, яка завдяки своїм механізмам формування повноцінної соціально інтегрованої особистості, виконує важливу функцію – забезпечує існування простору для процесів

ідентифікації індивіда за різними ознаками, у тому числі національно-культурною.

У сучасних умовах реформування освіти в Україні важливо знайти певний баланс – з одного боку, інтегруватися в світовий освітній простір, а з іншого – зберегти надбання та переваги національної системи освіти, яка забезпечуватиме формування національного і духовно-інтелектуального потенціалу держави як запоруку соціально-економічного та науково-технологічного розвитку.

У даному контексті необхідним є створення в закладах освіти відповідного національно-культурного середовища, спрямованого на формування національної свідомості і самосвідомості, національної ідентичності підростаючого покоління. Таке середовище, на наш погляд, можливо реалізувати за підтримки компетентного педагогічного персоналу із багатою духовністю, чистим сумлінням та людинолюбством, здатного допомогти знайти відповідь своїм учням на головні питання: «Заради чого живе нація? Яким ціннісним орієнтирам віддає перевагу? Як реалізує свій творчий потенціал в оточенні інших спільнот?».

Одним із джерел, що забезпечує вдосконалення педагогічного професіоналізму, на думку сучасних педагогів Березюк О., Ніколаєва В., Ткаченко О., Харитонова М., є етнопедагогічна культура, яка відображається в педагогічній компетентності у вигляді етнопедагогічної компетентності.

Аналіз наукової літератури з проблем професійної компетентності засвідчив, що етнопедагогічна компетентність є цілісною особистісною характеристикою фахівця в галузі освіти в сукупності таких основних структурних компонентів: когнітивного (володіння знанням змісту компетентності у вигляді фактів, понять, теорій, технологій), мотиваційно-ціннісного (реалізований у ставленні до змісту етнопедагогічної компетентності в системі потреб, мотивів, ідеалів, інтересів, цінностей), операційно-технологічного (досвід вияву етнопедагогічної компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях), індивідуально-особистісного (емоційно-вольова регуляція процесу й результату вияву етнопедагогічної компетентності, важливі особистісні якості й утворення, зокрема відповідальність, доброзичливість, оптимістичність, толерантність, спостережливість, міжкультурна чутливість, емпатійність, ерудованість, індивідуальний стиль тощо) компонентів [4, с. 203].

Як зазначають дослідники, в першу чергу етнопедагогічна компетентність передбачає володіння педагогом знаннями про погляди українського та інших народів світу на дитину, родину і особливості родинного виховання дітей; мету, завдання, принципи, правила, методи, засоби, прийоми, форми навчання і виховання підростаючих поколінь; особливості виховання патріота-лицаря та формування у дітей зорієнтованості на національне й загальнолюдське; педагогіку народного календаря та специфіку виховання засобами різних видів народного мистецтва тощо [3].

На нашу думку, значний потенціал у формуванні етнопедагогічної компетентності майбутнього вчителя має курс етнопедагогіки, який через планомірну цілеспрямовану систему педагогічних засобів, методів, форм дає

можливість студенту усвідомити зміст, форми, методи народної дидактики, функціональні системи народного виховання, народні традиції міжособистісних взаємин, етичні уявлення про ідеальну модель особистості, якій притаманні моральні чесноти (толерантність, гуманність, відповідальність, вміння швидко адаптуватись у соціумі інших етнічних груп), народний досвід ведення господарства, виховання та навчання дітей, систему різновекторних знань про дитину та вміння використовувати їх у навчально-виховній практиці, застосування народно-педагогічних форм, методів, засобів, прийомів навчання та виховання дітей і молоді тощо; створити власний інформаційний фонд народно-педагогічних знань, поповнювати його, на його основі свідомо створювати зразки сучасних інтерпретацій культурних надбань попередніх поколінь, модифікувати їх, «осучаснювати» та вчитися вводити в освітній процес з метою формування в підростаючого покоління національної свідомості, національної ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Березюк О.С. Етнопедагогічна компетентність як основа етнокультурологічної підготовки майбутнього вчителя в умовах створення акмесередовища навчального закладу // Проблеми освіти: збірник наукових праць. Вип. 84. Житомир-Київ, 2015. С. 52-56.
2. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
3. Лисенко Н.В. Етнокультурна компетентність сучасного педагога: психолого-педагогічний аспект // Народознавча компетентність дітей та молоді: Зб. наук. праць. Івано-Франківськ, 2007. 280с.
4. Ткаченко О. Деякі питання формування етнопедагогічної компетентності майбутніх учителів початкових класів // Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2014. № 10(2). С. 200-205.
5. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К. : НІСД, 2011. 336 с.
6. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / [кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник]. К. : УБС НБУ, 2015. 609 с.
7. Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (констатувальний етап дослідження): науково-методичний посібник / [авт. кол. за заг. кер. К. О. Журби]. Черкаси: ЧОПОПП, 2017. 83 с.

УДК 373.5.035:172.15

Журба Катерина,
*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Інститут проблем виховання НАПН України*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

В сучасних умовах військової агресії з боку Росії зростає потреба у консолідації суспільства довкола спільних цінностей, національних інтересів та національної ідеї, що б допомогло суспільству не лише згуртуватися, вистояти у

запеклій боротьбі, а й зберегти ознаки нації, в основі якої національно-культурна ідентичність.

Вихідні концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності підлітків знайшли своє підтвердження в Законах України “Про освіту”, “Про культуру”, “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у ХХ столітті”, Указах Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері», «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді на 2016-2020 роки»

До питання формування національно-культурної ідентичності зверталися філософи (М.Драгоманов, В.Кремень, І.Огієнко), психологи (І.Бех, М.Боришевський, В.Роменець), педагоги (О.Вишневський, В.Постовий, Ю.Руденко).

Метою статті є висвітлення сучасних тенденцій у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків.

Непересічне значення у формуванні національно-культурної ідентичності у молодших підлітків є усвідомлення ними себе українцем, часткою великого народу, причетним до української культури, нащадком давньої історії, носієм української мови, що виявляється у любові до України, почутті захищеності і значущості у житті країни, причетності до її долі, почуття обов’язку і відповідальності, правдивості, почутті власної гідності.

Опитування показало, що переважна кількість дітей 72,5% вважають себе етнічними українцями, 15,8% дітей відносять себе одразу до двох, а то трьох етносів чи народностей, до інших етносів відносять себе – 7,6%, не співвідносять себе з жодним етносом чи народом – 2,5%, а також не визначилися – 1,6% дітей молодшого шкільного віку.

Використані нами статистичні дані Центру Разумкова за 2017 рік в рамках проекту «Формування спільної ідентичності громадян в нових умовах: особливості, перспективи, виклики», який був реалізований за підтримки МАТРА МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера, свідчать, що «найчастіше відчують свою належність одразу до двох або кількох національностей жителі Донбасу (27%), Південного (24%) та Східного (19%) регіонів (на Заході та в Центрі – лише по 6%). Так само як частіше жителі цих регіонів не відчують себе належними до жодної національності (відповідно 20%, 10%, 2% і 1%) [1, с.6].

Також проведене соціологічне опитування Центром Разумкова 3-9 березня 2017 року 2016 респондентів в усіх регіонах України, окрім Криму та окупованих областей Донецької та Луганської області підтвердило, що «понад дві третини (68%) респондентів вважають рідною мовою українську, 14% - російську, 17% і українську, і російську однаковою мірою, 0,7% - інші мови. У Західному регіоні вважають рідною мовою українську 93% опитаних, у Центральному -84%, у Південному – 42%, Східному – 36%, на Донбасі – 27%» [1, с.6].

Опитування дітей показало, що вони добре розуміють значення української мови у їхньому житті. На думку дітей, кожен громадянин України повинен володіти українською мовою (89,6%), а також знати іншу, якщо вона є рідною (23,5%), вивчати ті мови, які подобаються або щоб спілкуватися з друзями з інших

країн (18,9%). Якщо у школі діти на уроках переважно спілкуються українською мовою (88,9%), то на перервах та поза уроками українською мовою послуговується (56,6%), удома (45,9%). Діти пояснюють це тим, що так привчилися дома (34,6%), так спілкуються всі (45,6%), телебачення також переважно є російськомовним (17,5%), хороша музика також іншомовна (15,7%). Найбільшою проблемою власного спілкування діти називають суржик (19,9%), який побутує і дома, і в школі та створює їм додаткові проблеми. На думку дітей (9,7%), щоб подолати мовні проблеми, їм перш за все потрібно позбутися суржика.

Проведена бесіда з учнями 5-6 класів на тему «Український вибір», показала, що дітей молодшого підліткового віку хвилюють проблеми національно-культурної ідентичності. Розмірковуючи над тим, що має робити український народ, щоб не зникнути і не стати частиною іншого народу діти відповіли, що перш за все має боронити країну від агресії (39,3%), захищати власну незалежність (23,8%), укріплювати Українську державу (10,7%), захищати національні інтереси (10,2%), формувати правові інститути, які б захищали громадян (9,8%). Попри зважені і ґрунтовні відповіді, багато дітей помилково вказали «створити державу» (2,9%), «шукати миру за будь-яку ціну» (2,7%), а також не бачать сенсу в існуванні України як держави (0,1%) та не визначились з відповіддю (0,5%), що потребує уваги педагога.

Серед цілей, які має ставити перед собою український народ діти виокремили:

- Досягнення миру (15,6%);
- Поновлення територіальної цілісності (13,4%);
- Звернення до своєї історії і досвіду українського народу (12,5%);
- Підвищення життєвого рівня усіх українців без винятку (11,7%);
- Будівництво доріг та автобанів європейської якості (11,3%);
- Зміцнення обороноздатності української армії (10,6%);
- Подолання економічної кризи в Україні (9,2%);
- Розвиток науки, техніки і робототехніки (8,5%);
- Входження до ЄС і НАТО (7,2%).

На думку дітей українці мають цінувати:

- Свободу (32,9%);
- Героїв (17,4%);
- Історію (11,5%);
- Мову (10,9%);
- Традиції (9,2%);
- Гуманістичні цінності (9,2%);
- Родину (8,9%).

Гра в «Асоціації» показала, що Україна для молодших підлітків асоціюється з блакитним небом і золотою пшеницею (11,3%), рідною домівкою (11,3%), калиною (10,6%), чорнобривцями (10,2%), мальвами (9,5%), родиною (9,2%), матусиною/бабусиною піснею (8,5%), лелекою (7,6%), борщем і варениками (5,3%), музикою (4,6%), вишиванкою (3,7%), рушником (3,1%), кобзарем (2,5%), квітучими садами (1,2%), чистою водою (0,9%), широкими ланами (0,5%) та ін.

У міні-творі «Портрет українців» учні 5-6 класів намагалися об'єктивно

охарактеризувати українців. Узагальнені дані представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика якостей українців учнями 5-6 класів

№	Позитивні якості	У %	Негативні якості	У %
1	доброта	20,0	хитрість	29,0
2	інтелект	18,7	невміння обирати політиків	16,7
3	винахідливість	11,9	песимізм	11,2
4	дотепність	10,2	пошуки щастя в інших країнах, небажання розбудувати Україну	10,2
5	працьовитість	9,5	байдужість	9,5
6	обдарованість та талановитість	7,8	заздрість	7,2
7	свободолюбність	5,6	залежність	6,5
8	здатність виживати в складних умовах	5,6	меншовартісність	5,2
9	вірність національній культурі, мові, традиціям	4,8	приниження власної гідності	4,5
10	гостинність	3,5		
11	толерантність	2,4		

Нас також цікавило, що на думку дітей молодшого підліткового віку може об'єднати і згуртувати всіх українців. Найбільш типовими відповідями є наступні: спільне прагнення бачити Україну сильною європейською державою (45,9%), захист України від спільного ворога (41,7%), використання української мови у всіх сферах життя (38,6%), подолання бідності (35,7%), рівні закони і можливості для всіх (29,6%), плекання української культури і традицій (24,8%), перетворення України на сучасну країну з високими технологіями (21,4%), створення в Україні величезних парків (19,2%), будівництво заводів з переробки сміття та очищення від нього доквіллі (18,6%), розвиток космічних проєктів (%), мирне співжиття усіх народів, що населяють Україну (12,8%).

Таким чином, виявленні тенденції у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків свідчать про зацікавленість усіх суб'єктів у формуванні національно-культурної ідентичності на основі української культури, традицій, мови у демократичних процесах розвитку та становлення України у сучасних умовах.

Список використаних джерел:

1. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 року. Київ: Центр Разумкова, 2017. 98 с.

Касіч Наталія,
*аспірант Інституту проблем виховання НАПН України,
старший викладач кафедри фізичного виховання та
єдиноборств факультету фізичного виховання і спорту
НПУ імені М. Драгоманова*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ЦІЛЕСПРЯМОВАНOSTІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У даній статті висвітлено психолого-педагогічний аналіз проблеми виховання цілеспрямованості у старших підлітків засобами фізкультурно-оздоровчої діяльності. З цією метою проаналізовано виховання цілеспрямованості в загальноосвітніх навчальних закладах і акцентовано на необхідності залучення школярів до фізкультурно-оздоровчої діяльності; розкрито поняття „цілеспрямованість”, „виховання цілеспрямованості”. Визначено умови, необхідні для виховання готовності старших підлітків до цілеспрямованості у фізкультурно-оздоровчій діяльності.

Ключові слова: *цілеспрямованість, виховання цілеспрямованості, старші підлітки, фізкультурно-оздоровча діяльність.*

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблематика виховної та фізкультурно-оздоровчої діяльності завжди перебувала у центрі уваги суспільства. З огляду на це наше дослідження є актуальною і мало розробленою проблемою. У сучасних умовах стрімких змін, оновлень, розвитку українського суспільства актуалізується проблема удосконалення педагогічних умов, змісту, форм і методів виховної роботи з учнівською молоддю. Також, необхідність дослідження даної теми зумовлене поступовим зниженням у старших підлітків інтересу до фізкультурно-оздоровчої діяльності, що веде до неповноцінного фізичного розвитку й формування учнів як особистостей.

Під час вивчення проблематики опрацьовано теоретико-методологічні джерела, що стосуються вольових якостей особистості. У дослідженні з'ясовано, що вперше дав визначення характеру як якості волі І. Кант. На його думку, людина зобов'язується триматися певних практичних принципів та переконань, що пропонуються їй власним розумом. Продовжив ідеї І. Канта у своїх роботах відомий педагог П. Лесгафт, згідно з яким характер, тобто цілеспрямованість це прояв волі людини, який заснований на істинах, з'ясованих і твердо встановлених розумом, знаннями людини [3].

У „Філософському словнику” поняття „воля” трактується як свідомо цілеспрямованість людини до виконання тих або інших дій. Джерелом цілеспрямованої вольової діяльності людини є об'єктивний світ. Відбитий крізь призму внутрішніх умов суб'єкта (потреби, інтереси, бажання), об'єктивний світ створює для нього можливість ставити різні цілі, приймати рішення [8].

Цінними для нашого дослідження є наукові праці І. Беха, який пропонує з'ясувати механізм розвиненої вольової дії, зокрема такий її важливий структурний компонент, як ціль. Академік вважає, що зазвичай під нею розуміють суб'єктивний образ майбутнього результату. До того ж йому надається статус бажаності стосовно того, хто ставить мету і досягає її. В цьому разі говорять про

мотив-ціль. Зауважимо, що основні визначення поняття „ціль” виникли в рамках теорії предметно-перетворювальної (практичної) або навчально-пізнавальної діяльності. На нашу думку, пряме перенесення так представленої ідеї цілі у сферу морально-духовної діяльності видається недостатньо продуктивним. Річ у тім, що морально-духовна діяльність – це не суб’єкт-об’єктне відношення, а відношення суб’єкт-суб’єктне, тому й ціль тут як усвідомлений образ передбачуваного, бажаного результату має свою специфіку. Для морально-духовної цілі суттєвим є обов’язкова подвійність результату, яка передбачає єдність образу результату стосовно автора морально-духовної дії («Я ділюся своїм надбанням») і образу результату щодо суб’єкта, на якого ця дія спрямована і яка в ньому зумовлює певну зміну [1].

У руслі нашого дослідження заслуговують на увагу погляди Д. Оганесяна, який вважає, що цілеспрямованості, як і кожній вольовій рисі особистості, властиві свої характерні особливості, у силу яких вона займає своєрідне місце у вольовій діяльності людини. Цілеспрямованість визначається насамперед постановкою ясної мети; при цьому автором мається на увазі не тільки усвідомити те, чого слід досягти, але і вміння передбачити способи і засоби досягнення конкретної мети. Цілеспрямована особистість завжди шукає правильних шляхів і способів для досягнення мети, намагається уявити собі процес досягнення мети [4].

На думку Д. Горєва, цілеспрямованість слід розглядати як вольову якість, яка дозволяє особистості планомірно й зосереджено діяти, прагнучи до досягнення мети. Цілеспрямованість можна розглядати через домагання особистості (рівень домагань), що характеризується рівнем труднощів, досягнення якого є загальною метою майбутніх дій і вибір суб’єктом мети чергової дії, що формується в результаті переживання успіху або неуспіху ряду минулих дій. Домагання являють собою цілеспрямованість, в якій можливості особистості замінені її спрямованістю. Цілеспрямованість може приймати форми психічного процесу, стани та властивості особистості. Цілеспрямованість набуває статус якості особистості, якщо їй віддається перевага в порівнянні з іншими стратегіями дій [2].

Тому, на нашу думку важливим у справі виховання молоді мають теоретико-методологічні засади особистісно орієнтованого виховання, зміст якого якісно висвітлено у наукових дослідженнях та працях академіка І. Беха, який розробив концепцію такого виховання, ґрунтовно і якісно розкрив психологічні закономірності функціонування і розвитку особистості, визначив принципи організації навчально-виховного процесу, які забезпечують гармонійний та повноцінний розвиток особистості, формування системи особистісних цінностей тощо [1].

У контексті нашого дослідження, цінними є погляди М. Зубалія, В. Івашковського, А. Ільченка та інших, які розглядають фізичну культуру з позицій теорії виховання, як фізичну культуру особистості, складовими компонентами якої є культура освіченості, моральні та естетичні складові культури особистості. Авторський колектив вважає, що складовими якостями особистості, які сприяють формуванню фізичної культури, моральних та особистісних якостей є: культура освіченості у сфері фізичної культури

особистості, широта знань, висока загальна культура особистості; культура фізичних уподобань – цілеспрямованість уподобань, інтересів особистості спрямованих на досягнення мети тощо [7]. Таким чином, можна зрозуміти, що заняття фізкультурно-оздоровчою діяльністю позитивно впливають на духовний розвиток особистості; є мотивом займатися у спортивних секціях, гуртках для досягнення своєї мети тощо.

Надзвичайно важливою для нашого дослідження є думка В. Сухомлинського, який указував у своїх творах на педагогічне значення ігор у розвитку творчості й цілеспрямованості учнів основної школи. Педагог неодноразово зазначав, що в грі розкривається перед дітьми світ, творчі здібності, можливість кожному школяру реалізувати себе та свої здібності тощо. Варто відмітити, що виховний зміст стосунків в умовах ігрової діяльності полягає в тому, щоб якнайбільше ускладнювалися ігрові обставини, оскільки вони заставляють підлітка мислити й знаходити кращі варіанти вирішення ігрових завдань тощо. Школяру-підлітку завжди хочеться, щоб у грі перед ним завжди відкривалося щось нове, захоплююче, це спонукає його постійно вчитися, оволодівати новими знаннями і вміннями акцентує відомий український педагог В. Сухомлинський [5].

У процесі вивчення проблеми виховання вольових якостей старших підлітків засобами фізкультурно-оздоровчої діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах М. Тимчик дійшов висновків, що під час занять фізичною культурою учителями приділяється недостатня увага формуванню таких якостей як цілеспрямованість, дисциплінованість, патріотизму тощо. Такий незадовільний стан пояснюється педагогом, як часте ігнорування учителями фізичної культури, тренерами спортивних секцій розв'язання виховних завдань у процесі фізкультурно-оздоровчої роботи з старшими підлітками; часте не враховується вчителями виховні можливості позакласної фізкультурної роботи у формуванні особистісних якостей учнів 7-9 класів, в результаті чого навчально-виховний процес відбувається без активної участі підлітків; в процесі організації фізкультурно-оздоровчої діяльності прослідковується безсистемність, відсутність творчого та диференційованого підходу тощо [6].

На основі психолого-педагогічного аналізу проблеми та узагальнень напрацьовань вчених, дослідників і практиків щодо виховання цілеспрямованості в учнів можна стверджувати, що виховання цілеспрямованості школярів є надзвичайно актуальним науковим викликом, оскільки цілеспрямованість як вольова якість дозволяє особистості планомірно й зосереджено діяти, прагнучи до досягнення мети; за допомогою виховання цілеспрямованості з'являється потреба ставити цілі і завдання, можливість проектувати шляхи їх досягнення тощо. Тому, це дає нам можливість визначити „виховання цілеспрямованості” як педагогічний процес, що передбачає здатності підростаючої особистості керуватися в своїх діях і вчинках віддаленими цілями, обумовленими її потребами й переконаннями; свідомо, на основі потреб і мотивів, здійснювати вибір діяльності; ставити цілі (мету) та досягати її; концентрувати волю у процесі діяльності та уміння аналізувати результати своєї діяльності.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 2. Чернівці : Букрек, 2015. 640

- с.
2. Горев Д. В. Воспитание целеустремленности у младших подростков в физкультурно-оздоровительной деятельности: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.02. Кострома, 2004. 149 с.
 3. Лесгафт П. Ф. Собрание педагогических сочинений. Т. 3. М.: Государственное издательство „Физкультура и Спорт”, 1956. 440 с.
 4. Оганесян Д.О. Психологическая характеристика формирования целеустремленности учащихся в процессе производственного обучения : автореф. ...канд. пед. наук :13.00.00. М., 1959. 14 с.
 5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 т. К. : Рад. школа, 1979. Т.2. 670 с.
 6. Тимчик М.В. Форми і методи патріотичного виховання старших підлітків у процесі спортивно-ігрової діяльності // Обрії. Науково-педагогічний журнал. 2013. №2(37). С. 48–51.
 7. Фізичне виховання старшокласників у позакласній роботі загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник / М.Д. Зубалій, В.В. Івашковський, А.І. Ільченко, В.І. Мудрік, К.І. Чорна [за редакцією М.Д. Зубалія]. К., 2013. 307 с.
 8. Філософський словник [за ред. М. М. Розенталя, П. Ф. Юдіна]. К. : Політична література України, 1964. 498 с.

УДК 378.017.4:172.15:378.4 (477.43-21)

Копилов Сергій,

*доктор історичних наук, професор,
ректор К-ПНУ імені Івана Огієнка*

Горчак Людмила,

*керівник відділу навчально-виховної роботи і
гуманітарної освіти К-ПНУ імені Івана Огієнка*

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У СТУДЕНТІВ – ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті здійснено ретроспективний аналіз досвіду роботи науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з патріотичного виховання студентської молоді. Основну увагу зацентовано на заходах з виховання патріотизму у студентів. Хронологічні рамки дослідження: 1918-2017 рр.

***Ключові слова:** студент, університет, виховання, патріотизм, державність, національна культура, національна свідомість, національна ідентичність.*

Патріотичне виховання молоді відіграє важливу роль у процесі сучасного становлення української державності. Це зумовлено тим, що: по-перше, глобалізаційні процеси загострюють кризу національної ідентичності, яка практично перетворилася на проблему національного виживання; по-друге, постсоціалістичні трансформації не відзначені позитивними структурними змінами в економіці України. По-третє, збройна агресія Російської Федерації ставить під сумнів право України «на існування як незалежної держави та переслідує остаточну мету – тотальне знищення України як нації, суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності» [13].

За таких складних умов «виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості» [8] – одна з важливих умов збереження суверенності й територіальної цілісності України. Важливою соціальною інституцією, що здатна

забезпечити формування духовно-інтелектуальної нації як запоруки успішного розвитку держави, є освіта на всіх її рівнях.

Мета пропонованої статті – аналіз досвіду роботи науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з патріотичного виховання студентської молоді упродовж 1918-2017 рр.

Історичним попередником Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка був Кам'янець-Подільський державний український університет – «...унікальний вищий навчальний заклад національного характеру, який вніс потужний вклад в українське відродження доби національно-демократичної революції 1917-1921 рр.» [14, с. 24].

Упродовж своєї історії діяльність навчального закладу була спрямована на формування національної інтелігенції та відродження української культури. Створення вишу в 1918 р. стало важливою культурно-історичною подією національного значення. 22 жовтня 1918 р. на святі відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету фундатор і перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету, відомий державний діяч, учений, професор, педагог, згодом – першоієрарх українського православ'я Іван Огієнко відзначив: «Наш університет український по духові й устроєві, а наша мета і науковий дослід, і виховання молоді» [6, с. 119].

І. Огієнко один із перших у вітчизняній педагогіці заклав основи української національної системи виховання. На його глибоке переконання, важливим чинником українського національного відродження є виховання в українців високої, священної любові до своєї Батьківщини – України.

Важливим складником українського національного відродження І. Огієнко вважав утвердження української літературної мови, і наголошував: «Літературна мова – це найцінніше й найважливіше оруддя духовної культури та найміцніший цемент одности нації...» [9, с. 4]. Учений переконливо стверджував, що утвердження української літературної мови є одним із важливих завдань «вищих рідномовних шкіл» [10, с. 46, 49-50].

Важливе мотиваційне значення мала ініціатива І. Огієнка щодо читання вступних лекцій, що теж сприяло підняттю патріотичного духу студентів. 1 листопада 1918 р. ректор виголосив вступ до історії української мови. Дещо пізніше вступні лекції прочитали приват-доцент М. Плевако, професор П. Клименко, приват-доцент Д. Дорошенко, приват-доцент П. Клепатський [6, с. 364-365].

У складних умовах становлення української державності викладачі вишу зуміли організувати освітній процес на національних засадах. З-поміж навчальних дисциплін, що викладалися у закладі, виокремимо такі: «Історія України» (лектор – І. Крип'якевич), «Історія української мови» (І. Огієнко), «Історія української літератури» (Л. Білецький), «Історія української церкви» (В. Біднов), «Педагогіка» (С. Русова) [5, с. 358; 3, с. 9].

Зауважимо, що Кам'янець-Подільський державний український університет об'єднав і патріотично налаштованих викладачів, і студентів. О. Пащенко у своїх спогадах влучно схарактеризувала студентство вишу: «Студент Кам'янецького Університету – це був особливий тип, доти незнаний ні в які часи, ні в якому краєві. Кам'янецький студент був усім для Кам'янця: був не тільки учнем, але й

громадським діячем освітніх установ, організацій політичних, гуртків наукових, економічних... це були не тільки учні, але й будівничі свого краю» [11, с.125].

Функціонування державного українського університету в Кам'янці-Подільському сприяло перетворенню міста в національний науковий та освітній центр. Так, за ініціативи І. Огієнка, викладачів та студентів не лише у виші, але й у місті організовувалися різні публічні заходи, що сприяли підвищенню рівня національної свідомості та патріотичності. Про це свідчить низка заходів (урочиста панахида, доповіді про світогляд і діяльність Т. Шевченка, виступи студентського хору тощо) [7, с. 27], організованих у 1919 р. та 1920 р. з нагоди вшанування пам'яті Тараса Шевченка [5, с. 31-45]. 21-22 жовтня 1919 р. заклад святкував першу [6, с. 638], а в 1920 р. – другу річницю університету.

Діяльність вишу від часу заснування й до 1921 р. була спрямована на підготовку фахівців для розбудови Української держави, утвердження у свідомості українців національної ідеї. Навколо університету гуртувалося передове українство міста і регіону. У ньому побували М. Грушевський, С. Петлюра, І. Фещенко-Чопівський, О. Андрієвський, Ф. Швець, А. Макаренко, Є. Петрушевич, Б. Мартос, А. Крушельницький та інші відомі діячі Української революції [14, с. 25].

Проте поразка національно-демократичної революції 1917-1921 рр. та становлення більшовицького режиму призвели до низки реорганізацій Кам'янець-Подільського державного українського університету. Його правонаступники продовжили справу підготовки фахівців, насамперед учительських кадрів, щоправда втративши університетську автономію й безумовно той національний, самобутній характер, що був притаманний вишу у 1918-1920 рр. Попри це Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, як історичний правонаступник Кам'янець-Подільського державного українського університету, став потужним науково-освітнім та культурним центром регіону.

Упродовж 1950-1980-х років викладачі інституту працювали над монографіями, підручниками, посібниками тощо. Науковці вишу продукують низку досліджень з історії та історіографії України, української мови та літератури, які мали важливе значення для становлення вітчизняної науки та формування національної свідомості. У навчальному закладі формується плеяда науковців, які чітко усвідомлювали значущість дослідження вітчизняної історії, діалектології й залучали до цієї діяльності студентів, що прищеплювало їм любов до своєї землі, рідного краю, мови.

Так, у 50-60-х роках активізувалася робота з дослідження регіональної історії Поділля. З-поміж дослідників назвемо викладачів-істориків І. Зеленюка, Л. Коваленка, І. Слизького, О. Степенка, Ф. Петляка, М. Александрю, В. Голева; філологів В. Тищенка, М. Хмелінського, К. Баценко та ін. Історико-краєзнавчі статті науковців публікувалися у «Наукових записках: Серія історико-філологічна» [1, с. 96].

Особливою активністю відзначилася робота науково-педагогічних працівників, зокрема професорів Л. Коваленка і В. Тищенка, кандидатів історичних наук, доцентів А. Копилова, О. Степенка, А. Суругого, з підготовки та видання тому «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область». Ця робота сприяла активізації науково-дослідної роботи студентів у галузі

історичного краєзнавства. Крім того, саме в період 60-80-х рр. у навчальному закладі сформувалася потужна історична наукова школа, представниками якої є Л. Коваленко, І. Винокур, П. Щербина, Б. Кушнір, В. Степанков, А. Копилов, Л. Баженов, О. Завальнюк, В. Газін, М. Петров, І. Рибак, М. Кукурудзяк, А. Філінюк та ін.

У 50-х роках учені-філологи інституту спрямовують наукові пошуки на вивчення подільських і південно-волинських говірок, а також запис діалектного матеріалу, який пізніше увійшов до Атласу української мови. Ця робота була логічним продовженням справи І. Огієнка, який був одним із ініціаторів створення та фундатором «Історичного словника української мови» [7, с. 232] і передбачала активне залучення студентів до збирання зразків живого народного мовлення, сприяла розумінню історичних процесів формування української мови, взаємодії української літературної мови та діалектів.

Проголошення незалежності України в 1991 р. ознаменувало новий етап в історії вишу. 90-ті роки характеризуються якісними змінами в організації як освітнього процесу, так і виховної роботи зі студентською молоддю. Важливими завданнями виховної роботи у виші стали формування національної свідомості та національної ідентичності, утвердження поваги до Української держави та її законів, формування громадянської відповідальності, правової самосвідомості, духовності та культури, виховання особистої ініціативності та самостійності, толерантності у поведінці та відносинах тощо.

В умовах національного відродження кафедри вишу спрямували свою роботу на реалізацію норм Закону УРСР «Про мови в Українській РСР» і «Державної програми розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року».

У формуванні громадянської позиції студентів вишу важливу роль відіграли:

- зустріч студентів історичного факультету з відомим правозахисником, політичним і державним діячем Л. Лук'яненком 15 жовтня 1999 р. [7, сс. 180, 181];
- участь студентів університету в акції «Схід і Захід разом», яка відбулася у грудні 2005 р. [12, с. 62];
- функціонування студентського політичного клубу «Не бійся» [4, с. 153] та ін.

Своєрідним актом відновлення історичної справедливості та визнання результатів діяльності вишу стали зміни його статусу у 2008 р. 22 січня 2008 р. Президент України В. Ющенко своїм указом (№ 44/2008) надав Кам'янець-Подільському державному університету статус національного, а розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2008 р. № 1119-р Кам'янець-Подільському національному університету присвоєно ім'я Івана Огієнка. Такі зміни утвердили сподівання та надії патріотів України, які в 1918 р. були фундаторами Кам'янець-Подільського державного українського університету, й водночас дали поштовх розвитку вишу.

В основу системи патріотичного виховання в університеті покладено ідеї зміцнення української державності як консолідаційного чинника розвитку українського суспільства й української політичної нації. Складниками національно-патріотичного виховання є громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання.

В університеті використовуються різні форми організації роботи з виховання патріотизму. Важливе значення має вивчення навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу навчальних планів підготовки фахівців, зокрема історії та культури України, української мови (за професійним спрямуванням), соціально-політичних студій, філософії. Мовою викладання в університеті є державна мова.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості в студентській молоді здійснюється на прикладах героїчної боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності й державності, на прикладах мужності і героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004 р., 2013-2014 рр. та учасників відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях. Важливе виховне значення мали такі заходи:

- відкриття меморіальних знаків, присвячених 90-річчю Кам'янець-Подільського державного українського університету і фундаторові та першому ректору університету І. Огієнку (22 жовтня 2008 р.);

- відкриття меморіальних знаків, присвячених поетам В. Свідзінському (2006 р.) та М. Драй-Хмарі (2009 р.);

- установа меморіальної дошки з нагоди вшанування відваги, патріотизму і сили національного духу Героя України, Героя Небесної Сотні С. Бондарчука, випускника фізико-математичного факультету 1983 р. (17 лютого 2015 р.) [3];

- відкриття меморіальної дошки, присвяченої випускнику факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології М. Гордійчуку, який загинув 22 липня 2015 р. під час виконання бойового завдання на Донбасі (26 травня 2016 р.);

- зустріч студентів університету з учасником антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, учасником бойових дій з розмінування території України від вибухонебезпечних предметів, учасником миротворчих місій В. Полюхом (12 жовтня 2017 р.);

- зустріч студентів фізико-математичного факультету з учасником антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях Ю. Аносовим (13 жовтня 2017 р.);

- зустріч студентів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології з учасником Революції Гідності та антитерористичної операції Д. Мазієм (25 листопада 2017 р.) та ін.

З-поміж традиційних виховних заходів, що проводяться в університеті та мають на меті патріотичне виховання студентської молоді, виокремимо такі: Шевченківські читання, День української писемності та мови, День слов'янської писемності та культури, конкурси вертепів, Андріївські вечорниці: літературно-музичні композиції до свят Катерини та Андрія; вечори, присвячені Б. Олійнику, І. Франку, В. Стусу; зустрічі з письменниками, краєзнавцями та ін.

Важливе значення у сфері патріотичного виховання студентської молоді має науково-дослідна робота. Актуальні питання джерел української державності, етапів її становлення, формування української нації, розвитку української мови як національної цінності тощо – предмет наукових досліджень як науково-педагогічних працівників, так і здобувачів вищої освіти в університеті.

Шанобливе ставлення до пам'яті про жертв комуністичного та інших тоталітарних режимів в Україні, зокрема жертв Голодомору, політичних репресій і

депортацій, – важливий чинник національно-патріотичного виховання. Так, на виконання Плану заходів на 2017-2018 роки у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 550-р, в університеті проведено:

– тематичні виховні заходи «Голодомор 1932-1933 років. Геноцид українського народу» (20-24 листопада 2017 р.);

– перегляд та обговорення презентації «Голодомор 1932-1933. Геноцид українського народу» (23 листопада 2017 р.).

Отже, досвід роботи науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка з патріотичного виховання студентської молоді засвідчує глибину традицій та її багатоаспектність. Презентуючи себе потужним осередком національної вищої освіти України та важливою науково-освітньою інституцією Поділля, виш декларував важливе завдання – формування особистості, громадянина і патріота своєї держави. На реалізацію завдань, окреслених Стратегією національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, іншими нормативно-правовими документами, науково-педагогічні працівники університету впроваджують інноваційні проекти, організовують освітні та просвітницькі заходи, які мають на меті патріотичне виховання молоді, що є запорукою успішного розвитку Української держави.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства: місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку ХХІ століть. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. 416 с.
2. В університеті встановлено меморіальну дошку на честь Героя Небесної Сотні. *Студентський меридіан* : веб-сайт. URL: <http://meridian.kpnu.edu.ua/2015/02/17/v-universyteti-vstanovleno-memorialnu-doshku-na-chest-heroya-nebesnoji-sotni/> (дата звернення: 15.01.2018).
3. Даниленко В. М., Телячий Ю. В. Кам'янець-Подільський державний український університет у добу Директорії УНР (1918-19210 рр.): з хроніки подій // *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. Т. 4. С. 3-21.
4. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка у добу незалежної України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 768 с.
5. Завальнюк О. М. Ушанування Тараса Шевченка колективом Кам'янець-Подільського університету в контексті державних меморіальних заходів у 1919-1920 рр. // *Освіта наука і культура на Поділлі* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2014. Т. 21. Присвячено 200-річчю Тараса Шевченка. С. 31-45.
6. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад.: С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. 848 с.
7. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / ред. О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. 408 с.
8. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : наказ / М-во освіти і науки України. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (дата звернення: 15.01.2018).
9. Митрополит Іларіон. Книга нашого буття на чужині. Бережімо все своє рідне : ідеологічно-історичні нариси. Вінніпег : Українське наукове Богословське Товариство, 1956. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1589/file.pdf> (дата звернення: 15.01.2018).

10. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого кола громадянства. Київ : Обереги, 1994. 72 с.
11. Пащенко О. М. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // *Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) : ювілейні спогади / упоряд. та авт. передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. С. 103-136.*
12. Прокопчук В. С., Комарніцький О. Б. Від університету педагогічного – до університету національного (2001-2011 рр.): Дослідження. Документи. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. 680 с.
13. Рекомендації до парламентських слухань на тему: "Актуальні питання зовнішньої політики України" : постанова. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/2069-19> (дата звернення: 15.01.2018).
14. Святкування 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірка матеріалів / упоряд., автор вступ. статті О. Б. Комарніцький. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 124 с.

УДК 37.015.311:37.011.3(477)“18/19”

Кучинська Ірина,
*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
педагогіки та управління навчальним закладом
К-ПНУ імені Івана Огієнка*

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ: МИНУЛИЙ ДОСВІД ТА СУЧАСНІ ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ

У статті аналізуються ключові аспекти громадянського формування особистості у історико-виховному вимірі. Акцентується увага на можливих варіантах розвитку громадянських ціннісних орієнтирів учнівської молоді в умовах сьогодення.

Ключові слова: громадянське виховання, розвиток, формування, цінності, учнівська молодь.

Сьогодні, коли дефіцит громадянської культури усвідомлюється як одна з головних перешкод на шляху оновлення суспільства, громадянський розвиток особистості виступає одним із *найактуальніших* завдань сучасної школи. Українські педагоги прагнуть сьогодні відшукати методи та засоби виховання громадянина демократичного суспільства, що допоможуть молодим людям сформувати ціннісні орієнтири, оволодіти знаннями, які навчать їх орієнтуватись у складному світі політичних явищ, розуміти свою відповідальність перед суспільством і майбутніми поколіннями, захищати свої права і виконувати громадянські обов'язки, усвідомлювати і відстоювати особисту позицію, визначати форми своєї участі у житті суспільства, спілкуватися з демократичними інститутами, захищати і підтримувати закон і права людини. Цілком очевидно, що визначальними у вихованні громадянськості учнів повинні стати ідеї становлення розвиненого громадянського суспільства, розбудови демократичної держави, утвердження української нації у своїй духовній єдності та моральній відповідальності за будівництво демократичної України.

Мета статті: висвітлити ключові ціннісні орієнтири виховання громадянськості в умовах сьогодення.

Вітчизняна суспільно-педагогічна думка нагромадила немало *ідей*, підходів до визначення громадянськості; громадянського виховання тощо. Першочерговими громадянськими орієнтирами вважалось: 1) суспільство повинно складатися з вільних, економічно забезпечених індивідів, діяти на основі громадянської ініціативи та асоціації, поєднання приватних і колективних інтересів та розв'язання суперечностей і конфліктів між ними на засадах взаємоповаги, діалогу та компромісів, пошуку спільних цілей і завдань (М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, П. Юркевич, М. Пирогов, М. Драгоманов та ін.); 2) розвиток патріотичних якостей, формування правових цінностей, потребі до активних дій з метою вирішення існуючих проблемних ситуацій (Б. Грінченко, С. Єфремов та ін.); 3) укріплення ідеї української демократичної державності, її поширення в громадянстві, виховання у підростаючого покоління почуття обов'язку перед українською демократією (М. Грушевський, В. Винниченко, І. Огієнко та ін.); 4) формування дисциплінованого, політично (класово) свідомого, діяльного і відповідального громадянина – інтернаціоналіста (С. Ананьїн, Г. Гринько, В. Дурдуківський, О. Залужний та ін.).

Проблема розвитку ідей громадянського виховання в Україні знайшла певне відображення у науковому доробку ряду вчених: К. Ушинського (автор педагогічної системи, в основу якої покладено принцип народності); М. Костомарова (поборник самостійності української нації й окремішності українського історичного процесу); М. Драгоманова (прихильник європеїзації української освітньої справи); М. Грушевського, В. Винниченка, С. Русової, І. Огієнка, С. Сірополка (утверджувачі громадянських ідеалів у контексті прагнень державної незалежності); С. Ананьїна (дослідник різних педагогічних течій щодо громадянського виховання); О. Залужного (творець наукових основ розвитку колективу в процесі виховання громадянськості); В. Сухомлинського (ініціатор вивчення проблеми громадянського виховання з позиції гуманізму). Даній проблематиці присвятили свої праці і сучасні вчені О. Сухомлинська, І. Бех, Т. Завгородня, П. Ігнатенко, Л. Крицька, Н. Косарева, В. Поплужний, М. Рагозін, Б. Ступарик, П. Вербицька та ін.

Так, на погляд сучасних вчених М. Боришевського, О. Сухомлинської актуальною залишається проблема формування зрілої особистості-громадянина, духовна сфера якої включає таку систему цінностей і ціннісних орієнтацій: утвердження у міжлюдських стосунках гуманних начал: доброти, справедливості, толерантності, щирості, сумлінності, власної гідності, взаємоповаги, відповідальності, принциповості, працелюбності. Ставлення до праці не лише як засобу забезпечення матеріального достатку, а й усвідомлення благодіючого впливу праці на людину, на розвиток її здібностей, волі, характеру – як невичерпного джерела натхнення, мук і радощів творення, творчих злетів, як можливості працею дарувати щастя собі, рідним, близьким незнайомим, Батьківщині. Уважне ставлення до думок, поглядів інших людей, намагання зрозуміти їх, відшукати зерно правди та істини в міркуваннях опонента; екологічна вихованість. Усвідомлення неоціненного значення навколишнього природного середовища в житті людини, бережливе ставлення до природи, потреба захищати її від незрозумілих і небезпечних утручань людини в об'єктивні

закономірності життя природи. Здатність до естетичного сприймання природних явищ, до усвідомлення благотворного впливу на почуття, життєсприймання людини; відчуття себе часткою природи, усвідомлення особистої відповідальності за неї; правова вихованість, законослухняність, володіння правовою культурою. Свідоме та відповідальне ставлення до прав та обов'язків громадян відповідно до державного законодавства. Активна протидія правовому нігілізму. Повага до Конституції, державних символів, їх активний захист від будь-яких посягань з боку несвідомих членів суспільства; усвідомлення неоціненого значення віри людини у вищу ідею, у безсмертя, незнищенність душі людської, всього того, що людина створила протягом свого життя – як символ людського в Людині, як можливість збагнути сенс самовдосконалення і творення себе задля досягнення найвищої, достойної людської гідності мети – служити людині, народові, Вітчизні і знаходити в цьому справжнє, людське щастя; патріотизм як самовіддана любов до рідної землі, її народу, держави. Вболівання за долю Батьківщини. Потреба віддавати всі свої сили, талант служінню співвітчизникам. Почуття відповідальності за сучасне і майбутнє нації, держави як реальний вияв громадянського обов'язку; інтерес до історії рідного краю, його минулого. Прагнення збагнути як величні, героїчні моменти його історії, так і причини трагічних занепадів, страждань народу. Шана до видатних людей, героїв нації, які жертовно служили народові, збагачували його культуру, науку, примножуючи внесок Вітчизни у скарбницю світової цивілізації; діяльна участь у збереженні та примноженні традицій народу, його культури, мистецтва, науки. Усвідомлення неоціненого значення мистецтва, літератури в житті людини, естетична вихованість; розвиненість естетичних смаків, уподобань, уміння відрізнити справжню, благородну красу від вульгарності; усвідомлення неоціненого значення у житті людини рідної мови, в якій на генетичному рівні втілюється творча сила народного духу, помисли народу, його сподівання, віра та воля.

Зазначимо, що в умовах сьогодення безперечно доцільною є *практична спрямованість* усіх компонентів виховання громадянськості задля досягнення єдиної мети – підготовки молоді до життя у громадянському демократичному суспільстві, визнання й прийняття цінностей, що є головними і визначальними для суспільства.

Цілком очевидно, що у сучасних викликах часу надзвичайно важлива популяризація українознавчих основ виховання особистості; усвідомлення соціальних прав і свобод; аргументація культурологічного підґрунтя громадянської свідомості; популяризація національної ідеології, в основі якої лежить служіння Україні, втілюється прагнення кожного громадянина до державності і соборності; готовності до захисту України, глибоке розуміння громадянського обов'язку у будь-який час стати на захист Батьківщини; доцільність ознайомлення з правовою культурою як системи правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи людини, інші найважливіші соціальні цінності; акцентування активної життєвої позиції та здорового способу життя; формування життєвої компетентності, соціально-значущих ідеалів і ціннісних орієнтацій; залучення вихованців до самоврядування; поєднання педагогічного керівництва зі створенням умов для прояву вихованцями

самостійності, ініціативи, самодіяльності; адекватності ролей членів колективу своїм реальним можливостям, зміна характеру та видів колективної діяльності, що дозволяє вводити учнів до нових стосунків; оптимізація колективних взаємин; бережливе ставлення до продуктів людської праці; необхідністю громадянськості основ суспільних дисциплін; важливість практичної спрямованості усіх компонентів виховання громадянськості.

Список використаних джерел:

1. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості – громадянина // Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 144–150.
2. Кучинська І. О. Виховання громадянськості в Україні (друга половина XIX – XX ст.) : монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. 196 с.
3. Сухомлинська О. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. 2003. № 2, лютий. С. 3-9.

УДК 37.035.6

Літкевич Алла,
директор Бучанського НВК
«СЗОШ I-III ст. - ЗОШ I-III ст.» №4,
аспірантка Університету менеджменту освіти НАПН України

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Сьогодні, коли наша держава відстоює власну територіальну цілісність, зростає роль власної причетності й відповідальності за долю країни. Формування національно-культурної ідентичності в сьогоденні є питанням державної ваги й національної безпеки, передумовою демократичних перетворень в українському суспільстві.

Ключові слова: «ідентичність», «національно-культурна ідентичність», «заклад освіти», «конкурентоспроможний заклад освіти».

Актуальність формування національно-культурної ідентичності обумовлена необхідністю осягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, збереження української нації, історичної пам'яті, створення сприятливих умов для їх розвитку. Важлива роль у цьому відводиться закладу освіти, який володіє виховними можливостями, має вплив на соціальне середовище та є конкурентоспроможним в освітньому середовищі. Конкурентоспроможний заклад освіти визначає свою стратегію виховання дітей і молоді як багатокomпонентної й багатовекторної системи, що формує майбутній розвиток Української держави.

Національно-культурна ідентичність, на мою думку, – здатність людини відчувати приналежність до однієї держави, нації, а також підпорядкування певним закономірностям у суспільстві. Становлення національно-культурної ідентичності проходить кілька фаз та починається з впливу сімейного середовища, друзів, ровесників. На певному етапі включається в цей процес заклад освіти.

Висвітленню проблематики національно-культурної ідентичності приділяли увагу вітчизняні вчені В.Андрущенко, І.Бех, М.Братасюк, В.Воронкова, В.Горський, І.Загрійчук, М.Козловець, С.Кримський, М.Михальченко, М.Попович, М.Розумовський, В.Табачковський та ін.

Сам термін «ідентичність» (від лат. Identity – схожість, тотожність) означає зв'язок особистості з суспільною групою, усвідомлення нею ідеалів, норм, вимог відповідної спільноти. Формуванню національно-культурної ідентичності приділяють увагу багато державних інституцій. До однієї з них належить система освіти.

Інтеграційні процеси в нашій державі, європоцентричність вплинули на зміни і в освіті. Протягом останнього десятиріччя зросли вимоги суспільства до закладу освіти, як наслідок, з'явилися нові типи закладів освіти, як державних, так і приватних, що пропонують не лише якісні освітні послуги, а й соціалізацію випускника в суспільстві.

В умовах Нової української школи зростають вимоги до сучасного випускника. Країні потрібні освічені українці, усебічно розвинені, відповідальні громадяни та патріоти, здатні до ризику та інновацій, що будуть рушійною силою в економічному розвитку й конкурентоспроможності України.

Про необхідність активізації уваги до формування в підростаючого покоління національно-культурної ідентичності йдеться в Законах України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», Указі Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості в цій сфері», Постанови Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Проекті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін; Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр.[2, с.24-25].

Виховання учнівської молоді на основі цінностей україноцентризму та європоцентризму – шлях до свободи й незалежності України. Формування національно-культурної ідентичності проходить декілька етапів:

- ідентифікація, в основі якої розмежування «ми – вони»;
- формування відмінних якостей своєї національної культури та усвідомлення її основних характеристик;
- формування національної свідомості та самосвідомості.

Формування національно-культурної ідентичності ґрунтується на національному світогляді, національній культурі, мові, національній ідеї [2, с.28].

Нова українська школа передбачає не тільки новий зміст освіти, сучасне освітнє середовище, а й виховання на цінностях. Випускник нової школи не лише особистість, а й інноватор та патріот своєї держави. Закладам освіти надано можливість обирати не лише програми, а й методи та прийоми навчання й виховання. Поява конкуренції на сучасному ринку освітніх послуг вплинула й на діяльність закладів освіти. Конкурентоспроможність освіти – здатність швидко реагувати на зміни в суспільстві, брати до уваги тенденції до змін, відновлювати

свої системи й зберігати та підвищувати досягнутий рівень якості освіти й управління. Конкурентоспроможність закладу освіти визначається здатністю перевершити конкурентів у заданих умовах. Конкурентоспроможність характеризує те, наскільки ефективно заклад задовольняє потреби здобувача в порівнянні з іншим закладом. Висока конкурентоспроможність – основна умова розвитку й життєдіяльності закладу освіти.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти в контексті викликів XXI століття // Європейські педагогічні студії. 2015. Вип. 5-6. С. 54-63.
2. Бех І., Журба К. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності в загальноосвітніх навчальних закладах // Гірська школа Карпат: наукове фахове видання з педагогічних наук. Івано-Франківськ. 2017. №16. С. 24-27.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? К., Товариство «Знання» України, 1991. 240 с.
4. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : [монографія]. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. 558 с.
5. Портер М. Е. Стратегія конкуренції / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. К.: Основи, 1998. 390 с.
6. Редько С. І., Панченко А. Г. Формування рівня конкурентоспроможності загальноосвітнього навчального закладу: управлінський аспект. Педагогічний процес:теорія і практика : [науковий журнал]. 2015. №5-6 (50-51). С. 52-58.

УДК 325.455:347

Лозовий Віталій,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник
відділу гуманітарної безпеки
Національного інституту стратегічних досліджень

ІСТОРИЧНА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНО-ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КРАЇНАХ ЄС

Зроблено спробу з'ясувати роль та значення європейської історичної освіти та науки у політиці порозуміння та примирення на континенті. Констатовано, що європейські засади створення підручників націлені на пошук спільного в історії (як всередині країни, так і країн-сусідів), однак, ці загальні риси розглядаються з різних точок зору. Визначено, що історична освіта повинна формувати в учнів критичне мислення, толерантне ставлення до Іншого, долати ксенофобію, сприяти взаєморозумінню всередині країн та між європейськими державами.

Ключові слова: Європа, історична освіта та наука, політика порозуміння та примирення, спільні підручники, Єврокліо.

Наріжним каменем внутрішньої та зовнішньої політики країн ЄС стала політика примирення в ім'я загального прогресу. Це плід складного компромісу, в якому взаємне покаяння і прощення перемішані з прагматичним усвідомленням політичної доцільності. У цій моделі примирення історія відіграє основну роль.

У виступі ставиться мета з'ясувати роль та значення європейської історичної

освіти та науки у політиці порозуміння та примирення на континенті. У зазначеному аспекті тема ще не висвітлювалася.

Створення єдиної Європи передбачає формування спільного бачення та розуміння історії та спільної «культури пам'яті», основні вимоги яких передбачають: 1. минуле Європи має базуватися на фундаменті основних європейських цінностей, таких як гуманізм, терпимість і демократія; 2. створення відкритої сфери обговорення, що передбачає взаєморозуміння та примирення всередині націй та між європейськими націями; 3. висвітлювати також незручні сегменти національних історій; 4. судження про минуле базувати виключно на вивченні історичних фактів, водночас відмовитися від поняття «єдиної історичної правди». Такий підхід віддає належне множинності існуючих історичних спогадів у Європі, і в той же час забезпечує стимул вивчати їх через засади транснаціонального ракурсу бачення.

З метою зробити порівняльний аналіз різних «історичних бачень» та ініціювати процес зближення між колишніми учасниками війн і конфліктів на рівні громадянського суспільства європейські інституції проводять моніторинг національних історіографій та шкільних підручників. Зустрічі та дискусії істориків і нового змістовного наповнення підручників вважаються адекватним способом порозуміння та ослаблення конфліктів, оскільки «тільки вільні дискусії істориків і ще більшою мірою, зрозуміло їх виклад через відповідні шкільні посібники – це практика й педагогіка, зорієнтовані на мир» [1].

Зразком для наслідування інших країн є франко-німецьке примирення. У базовому Єлисейському договорі було внесено пункт про створення комісії для вирішення суперечливих питань в історії взаємин цих країн. Цей прецедент дав поштовх створенню аналогічних комісій з іншими європейськими державами. Також плідною була співпраця польських та німецьких істориків. Ними реалізовано проект «Польсько-німецькі місця пам'яті». Автори статей, зібраних тут виходять за рамки національних схем і ставлять завдання зрозуміти власну історію через знання історії іншої країни.

Визнання центральної ролі освіти та питання викладання історії було одним з пріоритетів для Ради Європи. Адже зрозуміло, що від розробки належної парадигми історичної освіти залежить подолання ксенофобії, історичних забобонів, націоналізму, шовінізму тощо.

У результаті радикальних змін в Європі після 1989 року посилилася зацікавленість до вивчення і викладання історії. Рада Європи звернулася до професіоналів істориків з проханням дотримуватися трьох основних принципів: історія без пропаганди, історія без забобонів і історії, засновані тільки на реальних фактах. Проект, ініційований Радою Європи на «Вивчення та викладання історії Європи у 20-му столітті» базується на міждисциплінарній і загальноєвропейській основі. Безпосереднім результатом проекту стала Рекомендація Rec (2001) 15 Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті в Європі». Документ охоплює такі питання, як цілі викладання історії, європейський вимір, зміст програми, методів навчання, підготовки вчителів, інформаційних і комунікаційних технологій і зловживання історією. У ньому зазначено, що глибше розуміння новітньої європейської історії може служити попередженню конфліктів. Історичний матеріал має подаватися через діалог, і на основі багаторакурсності.

Школа має розвивати в учнях вміння критично мислити, і вміти протистояти маніпуляціям та зловживанню історією. Викладання історії не повинно бути інструментом ідеологічних маніпуляцій, пропаганди чи використовуватися для просування нетерпимих і ультра-націоналістичних ідей. Матеріал має нівелювати упередження й стереотипи, висвітлюючи в шкільних програмах позитивний взаємовплив між різними країнами, релігіями та науковими школами в процесі історичного розвитку Європи [2].

У 2011 р. ухвалено Рекомендацію СМ / Rec (2011) 6 Комітету міністрів державам-членам «Щодо міжкультурного діалогу і образу Іншого у викладанні історії», котра визначає напрямки реформ викладання історії з метою її вкладу в міжкультурний розвиток і наголошує на діалогічному висвітленні історії у постконфліктних ситуаціях [3].

У центрі примирення та порозуміння різних європейських пам'ятей і формування спільної ідентичності є діалог щодо історичних інтерпретацій, який базується на таких принципах: 1. історичні події необхідно розглядати з урахуванням їх складності для всіх залучених сторін; 2. «попит на історичну пам'ять» усіх сторін має бути однаково шанованим і опорною точкою під час обговорення. 3. минуле можна проаналізувати з урахуванням і посиленням на перспективу партнерів дискурсу. Відповідно, Європейська комісія ініціює дослідні проекти, що мають консолідаційні політичні завдання і «повинні розробляти ідеї поглиблення діалогу між громадянами ЄС про різну історичну пам'ять з метою дійти спільних поглядів на минуле, сьогодення і майбутнє Європи» [4].

Соціологічні опитування констатують, що заходи по примиренню між німцями та французами дали позитивний результат. В обох країнах понад 85% громадян мають добрий образ сусіда [5].

Складним, але важливим завданням є створення спільних підручників з історії. Першими такий підручник створили Франція та Німеччина. Цей підручник сприяє виникненню спільного бачення минулого і перспектив спільного майбутнього, пропонує молоді задуматися про європейську ідентичність. Водночас він визнає суб'єктивність різних історичних оповідей, прояви травматичної пам'яті обох народів, навколо яких відбувається політично коректний діалог. Зазначається, що у підручнику викладається не так історія франко-німецьких відносин, як франко-німецьке бачення історії.

Дослідження змісту навчальних матеріалів різних країн показало значну вкоріненість національних міфів у підручниках і у колективній пам'яті. Розуміння того, що навчання історії є практичним інструментом, вирішальним фактором у примиренні між людьми та країнами у Євросоюзі дає поштовх реалізації проектів, які мають сприяти порозумінню та інтеграції, як наприклад, «Спільні історії для Європи без кордонів». Основна методологічна засада «спільних історій» – це врахування всіх сторін історичних подій, усіх їх взаємодій, конвергенцій і конфліктів. Він уможливує розвіювання стереотипів, міфів ідентичності й негативних бачень «іншого», а отже веде до міжкультурного діалогу й до трансформацій конфліктів. Реалізація проекту має три ключові завдання: 1. підвищення обізнаності про спільну історичну спадщину держав-членів; 2. сприяння попередженню конфліктів та процесам примирення через кращі знання історичних взаємодій і конвергентностей; 3. поширення міжкультурного діалогу

[6]. «Спільні історії...» опубліковано 2014 року, до 60-річчя Європейської культурної конвенції. Ця праця доповнює і розвиває концепції та результати попередніх проектів, таких як: робота над багатосторонніми точками зору, зокрема «Багаторакурсність в викладанні історії: керівництво для викладачів (Роберт Стредлінг, 2003»); робота над ключовими датами й подіями, що є важливими точками дотику у європейській історії, в результаті якої було видано працю «Перехрестя європейських історій – кілька прогнозів на п'ять ключових моментів в історії Європи (2006)»; робота над образом «іншого» у викладанні історії, що зосереджується на навчанні культурно різноманітного суспільства Європи, і внаслідок якої адаптовано Рекомендації СМ/Rec (2011)6.

Значну роботу щодо примирення європейських народів проводить асоціація європейських викладачів Єврокліо. Проект «Об'єднуючи Європу через історію» охопив 21 країну. Загальною темою, що об'єднала всі країни-учасники проекту була тема вивчення розвитку ідеї та реалізації прав людини у європейських державах. У цьому проекті викладачі історії вивчали історію руху за права людини у порівняльній перспективі. Вчителі детально обговорювали зв'язок між вивченням історії та правами людини (правом на освіту, правом на рівний доступ до благ, правом на гарантію демократії), водночас ділячись досвідом та методологією роботи з такими темами у шкільних аудиторіях. Ці ініціативи сприяють розробці модулів викладання європейської історії і культурної спадщини для вчителів, які Єврокліо спільно з іншими ключовими історичними освітніми спільнотами планує закласти в основу змісту історичного веб-порталу. Також реалізуються проекти щодо внутрішнього та міждержавного примирення в постконфліктних балканських країнах, зокрема у Македонії «Переказуючи (Розповідаючи заново) історію». З огляду на те, що існуючі історичні програми навантажені фактами політичної і військової історії, велике значення надається соціальному і культурному виміру, і особливо «повсякденному життю звичайних людей». Ця публікація – приклад «нейтрального» або «неупередженого» підходу до історичних подій. У той же час і публікація, і супутні програми показують і підтримують різні аспекти викладання, такі як розвиток навичок розуміння історії, критичного мислення, формування власної думки і різносторонній підхід до історичних джерел. У запланованому проекті «Історія, яка об'єднує. Як викладати гострі теми історії країн колишньої Югославії?» педагоги разом візьмуться за вивчення впливу воєн ХХ століття на життя громадян колишньої Югославії.

Франко-німецький та інші підручники можуть стати певними зразками для створення спільного підручника європейської історії. Вчені-історики та вчителі вважають, що підручник історії Європи повинен зосередитися на культурній історії, історії взаємодії з сусідніми цивілізаціями і внеску окремих країн у загальноєвропейську культурну спадщину.

Підручник має створюватися на засадах діалогічності, компаративного підходу – виявлення подібних або, навпаки, альтернативних ситуацій у досвіді окремих країн. Має спонукати учнів до роздумів над історією, формувати критичне ставлення до подій, визначення власної позиції. Йому має бути притаманна неупередженість, виваженість історичних характеристик і оцінок, просування від моноконцептуальності до плюралізму.

У ньому рекомендується уникати однозначно ідеологізованих оцінок, а

приводити альтернативні судження про події та їх учасників. Це повинен бути багатофункціональний підручник з різноманітним поданням історичного матеріалу і різними його інтерпретаціями. Характеристики, важливі для підручників європейської історії: основна хронологія; ідентичність; історизм, заснований на пізнанні відносин між причиною і наслідком; перспективність; розуміння інших культур; здатність до саморефлексії і історична компетентність.

Декларується, що історична освіта у Європі не повинна бути простим посередником в інтерпретації фактів, вона повинна містити аспекти розгляду подій суперечливого характеру на основі історичного досвіду і цінностей багаторакурсного підходу. Центральне місце в ній мають зайняти позитивні установки і цінності, включаючи толерантність, повагу до різноманіття і неупередженість.

Таким чином, особливе місце в процесі примирення європейських народів займає історична освіта, тому що школа, значною мірою, впливає на свідомість молодого покоління. Оскільки шкільні підручники на основі історичних оповідей формують національні міфології, прямо, або опосередковано створюють «образ ворога», вважається, що для їх нівелювання доцільно створення спільних шкільних підручників авторськими колективами різних країн або викладання у наявних національних підручниках різних точок зору. Європейські засади викладання історії та створення підручників націлені на пошук спільного в історії (як всередині країни так і країн-сусідів), однак, ці загальні риси розглядаються з різних точок зору. Історична освіта повинна формувати в учнів критичне мислення, толерантне ставлення до Іншого, долати ксенофобію, сприяти взаєморозумінню та примиренню всередині країн та між європейськими державами.

Список використаних джерел:

1. Дефранс К., Пфаль У. На службі франко-німецького зближення. Діалог істориків по обидва береги Рейну // Європа та її болісні минувшини. – упор.: Жорж Мінк і Лора Неймаєр. Київ: «Ніка-Центр», 2009. С.94.
2. Рекомендація Rec (2001) 15 Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті в Європі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_729
3. Рекомендація CM / Rec (2011) 6 Комітету міністрів державам-членам «Щодо міжкультурного діалогу і образу Іншого у викладанні історії» [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/CM%20Rec\(2011\)6_Ukrainian.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/AdoptedTexts/CM%20Rec(2011)6_Ukrainian.pdf)
4. Europäische Kommission, Arbeitsprogramm 2009; Kooperationsthema 8: Wirtschaftsund Sozialwissenschaften und Geisteswissenschaften, Rev. 18 [Електронний ресурс]. Режим доступу: (http://ec.europa.eu/atwork/planning-and-preparing/work-programme/index_de.htm).
5. Хай живе французько-німецька дружба! [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/22/109492/>
6. Спільні історії для Європи без кордонів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/ukr/shared-histories>

Любинський Олександр,
доктор сільськогосподарських наук, професор,
завідувач кафедри екології К-ПНУ імені Івана Огієнка

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ ЗА СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ

Розглянуто сучасні проблеми екологізації вищої освіти як ключового фактора високопрофесійного кадрового забезпечення сталого розвитку. Екологічна освіта з позицій сталого розвитку розглядається як система, що забезпечить ефективне входження України до світового простору на гуманістичних засадах сталості та безпеки.

Ключові слова: екологізація освіти, виховання, стандарти вищої освіти, екологічна компетентність, сталий розвиток.

Об'єктивно існуюча суперечність між потребою сучасного суспільства у реалізації головних цілей сталого розвитку та відсутністю реального поступу в їх досягненні спонукає світову спільноту концентрувати зусилля на аналізі причин та визначенні нових конструктивних підходів до охорони й забезпечення цілісності природних систем та їх здатності до самовідтворення. Це зумовлено потребою формування й становлення нової екологічно безпечної (екологічної) економіки і, на цій основі – досягнення соціально-економічного добробуту, стабільності соціальних і соціокультурних систем [2,10].

Важливу роль в соціальному аспекті екологічних проблем належить перш за все процесу освіти, виховання, просвітництва – основним складовим процесу формування екологічної культури населення [2, 5].

На початку третього тисячоліття в Україні відбувається становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження до світового простору. Цей процес супроводжується історичними змінами в педагогічній теорії та практиці навчально-виховного процесу. Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, повинна спрямовуватись на формування екологічної культури, екологізації навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту [4].

Екологічна освіта і виховання повинні орієнтуватись на активну взаємодію людини з природою, побудовану на науковій основі, на оцінюванні людини як частини природи [9].

Проте глибина освітніх реформ, якість і ефективність роботи навчальних закладів і установ не можуть повною мірою задовольнити сучасні потреби особистості і суспільства. Негативним аспектом є несформованість інституційного забезпечення впровадження концепції освіти в інтересах сталого розвитку [6].

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного співробітництва зі всіма державами світу (особливо з державами-сусідами) у сфері екологічного права, екологічної політики та екологічної економіки [1].

Освіта є найважливішою складовою суспільного, економічного життя країни, необхідною умовою її стабільного розвитку. Без якісної освіти не можливі поступ держави у майбутнє, підготовка громадян до життя і праці у демократичному

суспільстві, яке швидко змінюється і висуває дедалі зростаючі вимоги до рівня освіченості, вихованості молодого покоління. Загальносвітові й національні тенденції у сфері освіти визначають освіту як ключ до подолання бідності, запоруку громадянського миру та стрижень стратегії розвитку держави.

Концепція екологічної освіти України як елемент концепції гармонійного розвитку держави набуває сьогодні ваги актуального і важливого державного документа.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. В основу екологічної освіти покладені принципи гуманізму, науковості, неперервності, наскрізності та систематичності [3].

Стратегія сталого розвитку України повинна враховувати широкий спектр глобальних тенденцій, пов'язаних із ними ризиків і загроз на майбутнє [6].

Гострою є потреба у підготовці кадрів у сфері практичної екології, здатних вирішити нинішні соціально-екологічні проблеми і не допустити виникнення нових. Необхідно активізувати участь студентів у різноманітній дослідно - експериментальній, природоохоронній діяльності, організовувати екологічні клуби, гуртки, екологічні табори [7].

Якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки країни, виконання міжнародних норм і національного законодавства щодо реалізації конституційних прав громадян України на здобуття якісної освіти. Забезпеченню якості освіти підпорядковуються матеріальні, фінансові, кадрові й наукові ресурси суспільства і держави, адрес на підтримку учнів та студентів. Висока якість освіти передбачає взаємозв'язок освіти і науки, педагогічної теорії та практики і ви значається на основі вимог стандартів освіти, оцінкою якості освітніх послуг суспільством. Держава спільно з громадськістю здійснює перманентний моніторинг якості освіти, забезпечує його прозорість, сприяє розвиткові громадського контролю.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка здійснює підготовку спеціалістів з напрямку підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» та спеціальності 101 Екологія. Окрім того, усі студенти педагогічного та економічного факультетів вивчають дисципліну «Основи екології / Екологія». В процесі викладання даної дисципліни враховується специфіка кожної спеціальності.

Фундаментальну екологічну освіту отримують також майбутні біологи та географи.

Викладачі природничого факультету проводять для вчителів та організаторів виховної роботи шкіл навчально-практичні семінари з тематичними екскурсіями на територію НПП «Подільські Товтри». На базі шкіл з екологічним спрямуванням організовують тренінги з метою вивчення рідкісних видів флори, фауни та біотопів, які потребують охорони як на національному так і на регіональному рівнях. Започаткований проект по створенню регіональної та

локальної екологічних мереж, що сприятиме збереженню цінних природних об'єктів.

Впродовж більше десяти років студенти і викладачі природничого факультету спільно з громадськими організаціями і працівниками національного природного парку «Подільські Товтри» та міського еколого-натуралістичного центру брали участь у семінарах, конференціях, а також проводили роз'яснювальну роботу щодо сортування побутових відходів. Важливим етапом у природоохоронній діяльності є інвентаризація пам'яток природи та зелених насаджень. Студенти разом із викладачами облікували та описали стан біля трьох тисяч дерев у зеленій зоні міста, а та понад сто ботанічних пам'яток природи. Це дало можливість розробити проект з охорони, відновлення і реконструкції зелених насаджень у місті.

Висновки. 1. Впровадження принципів екологізації вищої освіти України з метою підготовки фахівців для сталого розвитку потребує державної підтримки, стимулює об'єднання, активізацію та координацію зусиль усіх навчальних закладів України щодо інтеграції цілей сталого розвитку в освітню діяльність. 2. Екологізація освіти забезпечить гармонійне співіснування суспільства і природи, формування стабільної екологічної економіки.

Список використаних джерел:

1. Гордун І. М. Міжнародне співробітництво країн Центральної та Східної Європи з вирішення екологічних проблем // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки // Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского. Режим доступу: // <http://www.nbu.gov.ua>.
2. Згуровский, М.З. Основы устойчивого развития общества : курс лекций. – В 2-ох ч. К. : Вид-во НТУУ "КПИ". 2010. Ч. 1. 464 с.
3. Концепція екологічної освіти України затверджена Рішенням Колегії МОН України № 13 /6-19 від 20.12.01 // Міністерство освіти та науки України. Режим доступу: // www.mon.gov.ua
4. Курняк Л. М. Екологічне виховання студентів ВНЗ // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". 2012. № 5. С. 109-114. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2012_5_26.pdf
5. Мітрасова О. Екологічна освіта в стратегії сталого розвитку// "ECOLOGY & TOURISM 2013" (EcoTour-2013), 21–23 NOVEMBER 2013 LVIV, UKRAINE. Львів,2013. С.46-47.
6. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка Н-35 НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. 72 с.
7. Онопрієнко В. Екологічна освіта як предмет міжнародної співпраці// Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 14. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. К.: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. с. 97-102.
8. Рішення Колегії МОН України від 27.11.2015 р. "Про екологізацію вищої освіти з метою підготовки фахівців для сталого розвитку". Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/Новини/2015/12/30/10-5-4.zip>
9. Скиба Ю.А. Екологічна освіта як складова частина стратегії сталого розвитку. Режим доступу: http://www.mama86.org.ua/ecodemocracy/skyba_u.htm
10. Туниця Ю.Ю. Екологізації вищої освіти як ключовий фактор підготовки фахівців для сталого розвитку // Науковий вісник НЛТУ України. Вип. 25.10. Львів. 2015. С.348-356.

МОВНА ОСОБИСТІТЬ У СВІТЛІ МЕНТАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ментальна ідентичність є настільки комплементарним людській свідомості феноменом, нібито культурним покровом її особистості, або світоглядним вбранням, що її важко раціонально регулювати або приховувати, адже між ментальністю та індивідуальністю людини фактично можна поставити знак тотожності. Проте вона далеко не поодиноким ідентифікаційним маркером особистостей, кожна з яких є носієм конгломерату ідентичностей у різних комбінаціях. Етнічна ідентичність людиною спадкується, а національна набувається, при цьому етнічна ідентичність стійкіша до змін, ніж національна, але теж може стати предметом вільного вибору. Найстійкішою ж є ментальна ідентичність. Водночас, під впливом довготривалих історичних подій, індивідуальні та колективні ідентичності можуть зазнавати певних трансформацій.

Національна ментальність є структурою, що складається історично. Україна як історична нація (не в контексті «політичної нації»), має специфічну, притаманну саме їй ментальну структуру. Означена ментальна структура є віддзеркаленням складного взаємопроникнення та щільного взаємозв'язку суспільних явищ, що описуються такими термінами соціальних наук, як національна (етнічна) психологія, національна вдача, національний характер, народна пам'ять, національні архетипи, національна мрія, національна ідея, самоврядні потенції української ментальності, соціопсихічні складники українського національного характеру, етнічні «первені».

Під лінгвокультурними стереотипами ми розуміємо стійкі, спрощені та схематизовані уявлення про культурно-аксіологічні риси, які одночасно є когнітивно-онтологічними і тому здатними характеризувати менталітет, а вже через нього окреслити і ментальну ідентичність представників певних етносів. Стереотипізація уявлень є наслідком спроб людини пізнати і класифікувати в своїй свідомості навколишній (багатогранний і неоднозначний) світ.

За останній час вивчення специфіки ментальної ідентичності різних етносів з позиції циркуляції лінгвокультурних стереотипних концептів, які окреслюють коло особливо важливих для цих етносів сенсів і смислів, набуло надзвичайного наукового значення. Питання взаємодії концептосфери мови, культури та пізнання в їхньому нерозривному взаємозв'язку стали центральною проблемою семантичних і семіотичних досліджень

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок про те, що концепт «чесність» належить до загальнолюдських концептів. Аналіз показує, що концепт «чесність» охоплює поняття, які відображають ціннісні уявлення українців про те, що є моральним та етичним в суспільстві. У процесі аналізу засобів вербалізації концепту «чесність» у мові нами виявлені наступні лексичні одиниці, які представляють концепт – чесність, чесний, чесноти, порядність, правдивість, правильність та ін. Результати дослідження свідчать, що «чесність» в українській

лінгвокультурі асоціюється з такими поняттями як – дотримання норм поведінки і закону, любов, терплячість, розумність, усвідомленість, гідність. Асоціативними компонентами визначених якостей є наступні: надійність, сила волі, порядність, благородство, доброзичливість та ін. Дослідження показує, що наявність морально-етичних якостей у людини підвищує повагу до неї в суспільстві. Поняття «чесність» характеризується соціальним та індивідуальним характером. Так, дотримання правил поведінки – це соціальний прояв чесності, в той час як гідність – це радше суто індивідуальна категорія, а така якість як добро належить до обох визначених категорій. Наприклад: *«Ви справляєте враження людини прямої і чесною. Я дуже ціную ці дві якості, навіть якщо вони належать моєму ворогові»* (Таня Малярчук, 62).

Мовна особистість формується насамперед за рахунок ментальної ідентичності, яка відіграє позитивну роль у сприйнятті громадянами своєї нації, країни, держави, мови.

Семантичні поля, що утворюють прислів'я та приказки, є основою для виділення етноспецифічних концептів різних народів (вирішальним тут є критерій значущості, на підставі якого певний факт дійсності отримує знакову функцію в культурних текстах). Таким важливим полем у формуванні української мовної особистості є лінгвокультурологічні концепти «чесність» та «честь», які репрезентують моральні норми українського народу та найкращі людські якості:

Яка честь, така й подяка. Який гість, така йому й честь. Яка совість, така й честь. Ні стиду, ні сорому. Хто сумління не має, той правди не знає. Є то чеснота над чеснотами держати язик за зубами. Самі чесні, а сокира таки пропала. Чесне діло роби сміло. Шануй батька та Бога, буде тобі всюди дорога. (Чесного чоловіка всюди радо вітають).

Наявність в людини честі та гідності передбачає таку рису характеру як «чесність», наприклад: українська народна казка «Дві хлібини і три поради». У процесі аналізу засобів вербалізації концепту «чесність» у мові нами виявлені наступні лексичні одиниці, які представляють концепт – чесність, чесний, чесноти, порядність, правдивість, правильність та ін. Результати дослідження свідчать, що «чесність» в українській лінгвокультурі асоціюється з такими поняттями, як дотримання норм поведінки і закону, любов, терплячість, розумність, усвідомленість, гідність. Асоціативними компонентами визначених якостей є наступні: надійність, сила волі, порядність, благородство, доброзичливість та ін. Дослідження показує, що наявність морально-етичних якостей у людини підвищує повагу до неї в суспільстві. Таким чином, характеризуємо концепт «чесність» як метафоричну інтерпретацію етнокультурної специфіки українського етносу, а знання українських паремій як один із засобів самоідентифікації української мовної особистості.

Мірошніченко Валентина,
*доктор педагогічних наук, доцент, начальник кафедри
педагогіки та соціально-економічних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ВИКЛИКАХ ЧАСУ

Дослідження присвячене висвітленню окремих аспектів формування національно-патріотичного світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників у викликах часу. Звертається увага на необхідність робити акцент на прикладах вияву національно-патріотичного світогляду сучасних прикордонників, стимулювати активну діяльність особистості кожного військовослужбовця.

Ключові слова: *майбутні офіцери-прикордонники, національно-патріотичний світогляд, оперативно-службова діяльність, освітній процес.*

Формування національно-патріотичного світогляду є одним із пріоритетних напрямків реалізації завдань вищої освіти, у тому числі військової. Його актуальність зумовлюється суттєвими змінами, які відбулися у нашій державі за останні роки, пов'язаними з анексією Криму, бойовими діями та проведенням антитерористичної операції на Сході країни.

Сформуванню національно-патріотичний світогляд молоді – значить підготувати її до виконання функцій захисника Батьківщини, виховати громадянську гідність, чесність, мужність, сформуванню у молоді готовність трудитися для своєї держави і підносити її міжнародний авторитет. Особливо актуальними є ці слова по відношенню до представників прикордонного відомства – майбутніх офіцерів-прикордонників. Адже призначення прикордонника – забезпечувати недоторканність державного кордону, охороняти та обороняти кордони України.

Різноманітні аспекти порушеної проблематики перебувають в центрі уваги О. Абрамчук, М. Боришевського, І. Бега, О. Вишневецького, Т. Гавлітіної, О. Жаровської, І. Кучинської, А. Максютова, Т. Маланюка, Т. Потапчук, Р. Сойчук, Г. Шевченко та ін. Педагогічні особливості національно-патріотичного виховання військовослужбовців висвітлюються у дослідженнях І. Грязнова [1], Ю. Красильника [2], А. Левицької [3], В. Ягупова [4]. Проведений аналіз наукових джерел свідчить про неоднозначність трактування процесу формування національно-патріотичного світогляду. Водночас виникає необхідність виокремити риси національно-патріотичного світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників з урахуванням специфіки їх оперативно-службової діяльності.

Метою дослідження є визначення особливостей формування національно-патріотичного світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників у викликах часу

Зміцнення засад національно-патріотичного виховання та головних чеснот офіцерів-прикордонників (обов'язку, мужності, бойового братерства, доброчесності), підвищення рівня довіри населення до охоронців кордону виокремлено серед основних напрямів розвитку Державної прикордонної служби

України. Зрозуміло, що досягти цього можливо лише тоді, коли буде сформовано національно-патріотичний світогляд майбутніх офіцерів-прикордонників, цілеспрямованою і систематичною діяльністю, у процесі якої використовуються найрізноманітніші засоби виховання: суспільно-корисна діяльність, слово про людину-патріота, приклад вияву патріотизму у сучасних умовах тощо.

Національно-патріотичний світогляд майбутніх офіцерів-прикордонників ми розуміємо як таку сукупність переконань, оцінок, поглядів та принципів, які визначають розуміння місця і ролі представника прикордонного відомства у суспільстві, його життєві позиції, способи поведінки та діяльності, які впливають з потреб національного життя, процесів, які відбуваються в державі, у тому числі в прикордонному відомстві.

Національно-патріотичний світогляд розпочинається з формування національно-патріотичних поглядів, ядро яких становлять знання про минуле і сучасне України, які слугують механізмом, який регулює і спрямовує діяльність особистості. Але, ми переконані, що засвоєння знань – це тільки початок формування національно-патріотичного світогляду, яке обов'язково передбачає втілення їх у вчинок, у практичну діяльність. У процесі діяльності знання перетворюються у переконання, ставлення особистості до минулого і сучасного України, у вміння та готовність діяти відповідно до викликів часу.

Сьогодні, в непростих бойових умовах, під кулями і “Градами” терористів та іноземних найманців, ціною власного життя, прикордонники, стають на заваді штучного розколу країни, демонструючи при цьому кращі риси захисника Батьківщини. Виконуючи обов'язок щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності держави у південно-східних областях країни прикордонники своїм героїзмом, мужністю та відвагою вписали славетну сторінку в історію України. Ми схилиємо голови перед патріотами, які до кінця виконали військовий обов'язок, до останнього подиху залишились вірними священним зобов'язанням Військової присяги і віддали найдорожче – своє життя – за Україну. Дії цих героїв є прикладом того, як національно-патріотичний світогляд виявляється у наш час. Ми вважаємо, що саме такі приклади “синьо-жовтою стрічкою мають бути вплетені в освітній процес” вищого військового навчального закладу, де формується мотиваційна основа вирішення завдань оперативно-службової діяльності у подальшому, почуття відповідальності за долю країни і готовності служити її інтересам, утверджувати державність, примножувати славу і гідність свого народу, і мають стати основним засобом патріотичного виховання курсантів. З метою формування національно-патріотичного світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників важливо під час заходів патріотичної спрямованості, що проводяться в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, показати конкретні образи сучасних героїв українського народу, розкрити моральні мотиви їхнього героїзму. Важливо, щоб курсанти як під час проведення цих заходів, так і під час зустрічей з учасниками бойових дій, надання їм допомоги дізналися якомога більше про ті випробовування, які випали на долю сучасників, та визначили для себе мотиви і потребу найсумліннішого виконання службових обов'язків.

Його результатом є сформованість національно-патріотичного світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників як підґрунтя, що виявляється в їх діях

національно-патріотичних цінностей, вірності Військовій присязі, повазі до національних та прикордонних традицій та символіки, урахуванні принципів верховенства права, готовності захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Отже, у формуванні національно-патріотичного світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників у викликах часу важливо не тільки організувати емоційно забарвлене сприймання набутого досвіду, а й стимулювати активну діяльність особистості кожного військовослужбовця.

Список використаних джерел:

1. Грязнов І. О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. 370 с.
2. Красильник Ю. С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних Сил України засобами української етнопедагогіки : дис. ... канд. пед. наук. К., 2002. 254 с.
3. Левицька А. Роль занять мужності як засобу патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників // Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26–27 жовтня 2017 року). Хмельницький, 2017. С. 74–76.
4. Ягупов, В. В. Педагогіка : навчальний посібник. К. : Либідь, 2002. 560 с.

УДК 373.5.015.31:172.15

Остапенко Олександр,
*завідувач лабораторії фізичного розвитку та
здорового способу життя Інституту проблем
виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук*

Тимчик Микола,
*старший науковий співробітник лабораторії
фізичного розвитку та здорового способу життя
Інституту проблем виховання НАПН України,
кандидат педагогічних наук*

ДОПРИЗОВНА ПІДГОТОВКА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкрито організацію допризовної підготовки учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах. Виклад основного матеріалу ґрунтується на Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 рр., Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та навчальної програми «Захист Вітчизни». Це вимагає нових поглядів на організацію допризовної підготовки та здійснення навчально-виховного процесу військово-патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах на сучасному етапі.

Ключові слова: предмет, допризовна підготовка, військово-патріотичне виховання, позакласна робота, організаційно-педагогічні умови, основи військової справи, ефективність, методи військово-патріотичного виховання, допризовна молодь, загальноосвітні навчальні заклади, формування.

Доцільність дослідження проблеми допризовної підготовки учнівської молоді

визначається орієнтацією педагогічної теорії і практики на розробку сучасних методик допризовної підготовки, що сприяють підвищенню ефективності виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах. Особливої значущості набула проблема допризовної підготовки учнівської молоді в сучасних умовах (фактичної війни на сході України) і нестабільного суспільного життя країни. Підвищення ефективності допризовної підготовки підростаючого покоління в загальноосвітніх навчальних закладах сприятиме підготовці учнівської молоді до військової служби в Збройних Силах України та захисту Вітчизни.

На сьогодні в Україні провідні позиції у дослідженні цієї проблеми займають: І. Бех, К. Чорна [1] (національна ідея в становленні громадянина-патріота України, програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді), В. Івашковський [5] (теоретико-методичні засади виховання старшокласників), М. Зубалій [4] (сутність і зміст поняття «військово-патріотичне виховання»), Е. Єрмоєнко [3] (хортинг – національний вид спорту України), М. Тимчик [8] (патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи).

Головною метою вивчення предмета «Захист Вітчизни» є виховання в учнів патріотизму, готовності й бажання отримати військову професію й сформувати готовність до військової служби, захисту Вітчизни та дій у надзвичайних ситуаціях.

Предмет «Захист Вітчизни» викладається протягом двох періодів – у 10 і 11 класах під час навчального року та під час навчально-польових зборів (занять у лікувально-оздоровчому закладі). Згідно навчальної програми юнаки вивчають такі розділи: Збройні Сили України на захисті Вітчизни; міжнародне гуманітарне право; тактична підготовка; вогнева підготовка; статут Збройних Сил України; стройова підготовка; військова топографія; прикладна фізична підготовка; військово-медична підготовка; основи цивільного захисту.

Найважливішими умовами ефективного проведення навчально-виховної роботи з допризовної підготовки учнів старших класів у процесі позаурочної роботи є:

- утвердження в свідомості учнівської молоді об'єктивної оцінки ролі українського війська в українській історії, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи й державності України та її громадян від княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ Української народної республіки, Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності;

- формування психологічної й фізичної готовності учнівської молоді до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів і незалежності Української держави, підвищення престижу й розвитку мотивації молоді до державної і військової служби та захисту Вітчизни;

- відродження й розвиток українського козацтва як важливої громадської основи військово-патріотичного виховання допризовної молоді;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, людей похилого віку, турбота про молодших школярів та людей з особливими потребами;

- формування життєво необхідних знань, умінь і навичок в учнівській молоді

щодо захисту Вітчизни, цивільного захисту, медичних знань і безпеки життєдіяльності;

– виховання вірності бойовим і національно-історичним традиціям, військовому обов'язку, присязі та військовому статуту; підвищення рівнів дисциплінованості, конструктивної соціально-комунікативної і громадсько-корисної діяльності;

Дослідження проблеми допризовної підготовки учнівської молоді засвідчує, що ефективність допризовної підготовки учнівської молоді залежить від рівня організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах та фахової підготовки учителів предмета «Захист Вітчизни».

Підвищенню рівня допризовної підготовки учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах сприятиме виконання Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» стаття 21-1 «Військово-патріотична робота та початкова військова підготовка в системі освіти», яка спрямована на формування в учнівської та студентської молоді моральної готовності до захисту суверенітету, територіальної цілісності та національних інтересів Української держави.

Перспективним в дослідженні проблеми допризовної підготовки учнівської молоді є вивчення змісту поняття готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. К., 2014. 29 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Урядовий кур'єр. 2012. № 19. С. 9–16.
3. Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України: метод. посібник. К.: Паливода А. В., 2014. 1064 с.
4. Зубалій М. Д. Сутність і зміст поняття «військово-патріотичне виховання» // Освіта і управління. 2003. №2. Т.6. С.110–116.
5. Івашковський В. В. Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства: монографія. К.: Паливода А.В., 2010. С.138.
6. Конотопенко Я. І. Організація та методика допризовної підготовки: навчально-методичний посібник. К. : Вежа, 1996. 324 с.
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 // Інформатика : всеукр. газ. для вчителів інформатики. 2013. № 15. С. 3–13.
8. Тимчик М. В. Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2013. 222 с.

Інформаційні ресурси

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 рр., [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ippo.kubg.edu.ua/archives/6436>

Поліщук Віктор,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
К-ПНУ імені Івана Огієнка

ПАМ'ЯТКИ ФОРТИФІКАЦІЙНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЯК ЗАСІБ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

В ході написання статті автор звертає увагу на ряд історичних споруд, на які так багата Хмельниччина. При цьому він підкреслює важливість фортифікаційних споруд, які в основному носили оборонний характер.

На цій основі автор робить висновок про патріотизм українського народу, про його любов до рідної землі. Автор підкреслює необхідність виховання цих високих почуттів у сучасній молоді.

Ключові слова: споруди, комплекси, особливості, патріотизм, героїка, формування.

Виховання почуття патріотизму і національної гідності у молоді – одне з ключових завдань сучасної педагогічної освіти. Без пріоритету патріотичного виховання, ціннісного ставлення до Батьківщини, до рідної землі – не можливе гармонійне становлення особистості.

Мета патріотичного виховання носить об'єктивний характер і узагальнено виражає ідеал людини. Вона об'єктивно відображає вимоги конкретного суспільства. Тому актуальність проблематики патріотичного становлення особистості є очевидною.

Слід відмітити, що з часу здобуття Україною державної незалежності суспільство зазнало багато змін в питаннях ціннісних орієнтацій. Розвиток останніх подій (анексія Криму, війна на сході України) свідчать про патріотизм і любов українського народу до своєї вітчизни.

Патріотичному становленню нашому народу у великій мірі посприяла багата його історія. Адже Україна століттями боролась за свою незалежність, про що свідчать ряд фортифікаційних споруд, на які так багата Хмельниччина. Тому так важливо на сьогоднішній день є виховання у підростаючого покоління почуття патріотизму. Для цього школа, суспільство і ряд наявних інституцій повинні використати всі існуючі засоби, включаючи і пам'ятки історії.

Успішному вирішенню даної проблеми приділяють увагу ряд провідних вчених-педагогів: С.Е. Баженова, Л.В. Баженов, Е.М. Пламеницька, Г.М. Хотюн, І.С. Винокур, Л.І. Виноградська, С. Трубчанніков, Ю.Й. Сіціньський, Л.А. Коваленко, І.В. Данілов, О.В. Лесик, О.Є. Мальченко, В. Цяук, О.В. Жукова, В.С. Степанков, С.К. Гуменюк, Я. Століцьких і ряд інших.

Мета статті – показати героїку українського народу і на цій основі пробудити патріотичні почуття у підростаючого покоління і любові до рідної землі. Слід відмітити, що Україна є досить багатою на туристичні ресурси. Якщо взяти тільки Хмельницьку область, то на її території знаходиться понад 2500 тис. пам'яток історії та археології, 1104 об'єктів зодчества, архітектури та містобудування, в тому числі 205 пам'яток загальнодержавного значення, 473 пам'яток мистецтва, 14 фортифікаційних споруд і ряд інших об'єктів [7, с. 4].

Кожен з цих об'єктів має свою історію і викликає певний інтерес, тобто має велике пізнавальне значення. Особливий інтерес в цьому контексті викликають пам'ятки фортифікаційної архітектури, які включають в себе замкові комплекси.

Найдавніші з досліджених мурованих укріплень на Хмельниччині виявлені в основі середньовічної фортифікації Кам'янця-Подільського.

Якщо звернутись до писемних джерел, то найбільш давні серед мурованих замків Хмельниччини є Меджибіський замковий комплекс [1, с. 207]. Згадка про Меджибіж (Межибоже, Межибожжя) під 1146 роком здобула підтвердження виявленими залишками фортечних споруд і археологічними знахідками, що сягають XII – XIII століття [2].

Масового характеру муроване військове будівництво на Поділлі набуло в XVI-XVII ст., коли в зв'язку з розвитком вогнепальної зброї та зміною методів введення війни були перебудовані первісні кам'яні замки та зведені нові. «Інвестиційна політика уряду щодо порубіжних укріплених поселень на землі XVI ст. спрямовувалась на підтримку оборонного потенціалу, модернізації та перебудову вже існуючих твердинь» [3 с. 28]. В руслі цієї політики у 1540-1544 рр. у головній фортеці краю – Кам'янець-Подільському – було проведено великі перебудові роботи, зумовлені недостатніми укріпленнями за умов, коли місту почали безпосередньо загрожувати турки [6 с. 136]. Внаслідок цих робіт було замінено всі дерев'яні фортифікації на муровані, збудовано дві башти – Нову західну та Нову східну й Польну браму з мостом [4 с. 194].

Великий інтерес викликають у молоді (і не тільки) замкові комплекси: Кам'янця-Подільського, Сатанова, Зінькова, Ізяслава, Сутківець, Панівців, Старокостянтинова, Летичива, Чернокозинців і ряду інших.

Замкові комплекси Хмельницької області неодноразово згадуються в письмових документах у зв'язку з історичними подіями пізнього середньовіччя. Інтереси захисту країни від татаро-турецької агресії, а також піднесення національно-визвольної боротьби проти польської шляхти призвело до того, що починаючи з кінця XVI ст. замкові комплекси опиняються в зоні різноманітних військових конфліктів. У 1621 році під час польсько-турецької війни Жванець було пограбовано і зруйновано [5 с. 60]. Та все ж Жванецький замок зберігся.

Таким чином, проаналізувавши джерела, ми бачимо, що замкові комплекси Хмельниччини були свідками значних подій в історії України, що переконливо свідчить про їх історичну цінність та значення як засобу виховання у підростаючої молоді патріотичних почуттів.

Наша молодь повинна знати героїчне минуле наших предків, які, не зважаючи на важкі випробування свої сили, талант і навіть життя, віддавали на служіння рідному народові. Для цього необхідно пробуджувати національну самосвідомість, без якої не може існувати жодна нація. Тільки виховуючи в собі почуття патріотизму, можна стати носієм певних матеріальних та духовних цінностей.

Звідси висновок: історичне минуле нашої держави є могутнім важелем у формуванні почуття патріотизму у молоді.

Список використаних джерел:

1. Літопис Руський: Давньоруські та давні українські літописи. За Іпатським списком / переклав Л.Є. Маховець ; відп. ред. О.В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. 591 с.

2. Моця Б.О. Меджибіська фортеця // Ахіологія. 2000. № 3. С. 7-3.
3. Мальченко О.Є. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – сер. XVII ст.). К., 2001. 380 с.
4. Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский: историческое описание. К., 1895. 247 с.
5. Сіцинський Ю.Й. Оборонні замки Західного Поділля XVI-XVII ст. (Історично-археологічні нариси). К., 1928. 100 с.: 68 іл.
6. Развитие строительной науки и техники в Украинской ССР: в 3 т. / редкол.: М.М. Жербин и др. К., 1989. Т. 1. 328 с.
7. Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія / [кол. авторів ; за ред.: С.А. Копилов (гол. ред.), С.Е. Баженова (наук. ред.)]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 192 с.

УДК 37.013(477)

Поліщук Світлана,
кандидат педагогічних наук, асистент кафедри
педагогіки та управління навчальним закладом
К-ПНУ імені Івана Огієнка

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Автор статті, посилаючись на наукові доробки вітчизняних і зарубіжних вчених-педагогів, відмічає важливість патріотичного виховання підростаючого покоління. При цьому вона звертає увагу на провідну роль вчителя та школи у формування в молоді цього високого морального почуття.

Ключові слова: *молодь, покоління, патріотизм, виховання, мораль.*

Давньогрецький філософ-ідеаліст Платон у своїй книзі «Держава» виділив три види добродетей, якими повинна володіти людина. Це: мужність, хоробрість, помірність.

Саме з цими поняттями має нерозривний зв'язок патріотичне виховання підростаючого покоління. Слід відмітити, що процесу виховання і становленню людини, як особистості, Платон надавав особливого значення. Зокрема він відмічав, що лише той, хто належним чином вихований і навчений відрізнити добро від зла, може в наступному народженні вибирати правильний спосіб життя. Для Платона виховання й освіта визначають не лише правильну соціальну орієнтацію людей, але й дають людині істину, духовну свободу й можливість правильно орієнтуватися у світі вічних духовних цінностей [5, с. 125].

Досліджуючи процес становлення підростаючого покоління як особистості, ми звертаємо увагу на багатогранність виховного процесу. Однією із основних особливостей виховання як процесу, займає патріотичне виховання. Суть патріотичного виховання полягає не в тому, щоб виростити сміливу, вольову, сильну фізично і духовно особистість. Патріотизм в першу чергу проявляється у любові. У любові до всього того, під чим ми розуміємо вислів «Батьківщина». Саме любов робить нас патріотами, здатними пожертвувати всім і навіть власним (при потребі) життям задля блага інших. Тобто виховання патріотизму базується на принципах моральності.

Звідси висновок про те, на скільки важливе місце займає патріотичне виховання, як засіб становлення особистості.

Тому ми можемо з впевненістю відмітити, що тема написання нами статті є досить важлива і актуальна і в наші дні. Особливо в теперішній час, коли проходить становлення незалежності нашої держави, коли підступний ворог анексував частину нашої землі і розв'язав убивчу війну на Сході нашої держави, яка за такий короткий період вже забрала життя понад 10 тис. кращих синів і дочок нашої держави, як відмічає лідер партії «Свобода» О. Тягнебок: «Богом даної нам землі».

Досліджуючи педагогічну теорію чеського вченого Я.А. Коменського, не можливо не звернути увагу на те, скільки уваги приділив вчений моральному вдосконаленню молоді і визначенню великої ролі виховання. За Я.А. Коменським моральне виховання містить у собі ряд елементів, одним з яких є виховання патріотичних і загальнолюдських почуттів; виховання гуманізму і демократизму; виховання працелюбства; виховання правдивості, чесності та інших благородних чинників.

Найкращою умовою формування патріотизму і гуманізму за А.Я. Коменським є школа, якщо там правильно організована навчально-виховна робота [2].

У XXIII розділі «Великої дидактики» В.Я. Коменський подає 16 правил для розвитку моральності учнів, в тому числі і патріотизму, підкреслюючи, що школи цілком стали «майстрами виховання людей» [2, с. 404].

На основі цього, ми можемо зробити висновок про те, яка велика місія покладається на педагогів відносно забезпечення ними патріотичного виховання у навчальних закладах, у становленні учнівської молоді з високими моральними цінностями.

Тому так важливо, щоб вчитель був прикладом в усьому для своїх вихованців. Той хто присвятив себе вихованню юнацтва, повинен вміти переносити труднощі і систематично виховуватися ним не заради грошей, а постійно пам'ятати, «що йому доручена прекрасна посада, вище за яку нічого не може бути під сонцем» [3, с. 154]. Особистий приклад вчителя – це основа навчання й виховання молодого покоління.

Звертаючись до теми патріотичного виховання вчена-педагог І.О. Кучинська зазначає: «Вважаємо за доцільне зазначити, що виховання громадської культури не може відбуватися без пріоритету патріотичного виховання, ціннісного ставлення до Батьківщини, її культури, мови, традицій, усвідомлення своєї відповідальності за її долю. Зауважимо, що патріотизм – це любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі самовіданно боронити здобутки свого народу; соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазвані почуття та емоційні стани» [4, с. 156].

Досліджуючи науковий доробок педагога Н.Й. Волошеної, ми можемо констатувати той факт, що головними завданнями вчителя по формуванню патріотичних почуттів в учнівської молоді, вчена вважала:

- формувати національну свідомість, любов до рідної землі, родини, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- забезпечувати єдність поколінь, виховувати повагу до батьків, рідного народу;
- формувати високу мовну культуру, оволодіння українською мовою;
- культивувати найкращі риси української ментальності – працелюбність, індивідуальну свободу, глибокий зв'язок з природою, гостинність, тощо [1].

Зокрема Н.Й. Волошина вважала одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти, національне виховання, яке нерозривно пов'язане з патріотичним вихованням, яке ґрунтується на засадах моральності і національної самосвідомості.

Виходячи із вище сказаного, ми можемо зробити висновок про домінуючу роль школи і вчителя зокрема у формуванні патріотизму у молоді і набутті нею соціального досвіду та високої культури міжнаціональних взаємовідносин.

Список використаних джерел:

1. Волошина Н.Й. Крокуймо до успіхів разом // Українська література в загальноосвітній школі. 2006. №1. С.2.
2. Коменский Я.А. Великая дидактика. Избр. пед. соч. [текст]: в 2 т. М: Педагогика, 1982. Т. 1. 656 с.,
3. Коменский Я.А. Великая дидактика. Избр. пед. соч. [текст]: в 2 т. М: Педагогика, 1982. Т. 2. 560 с.
4. Кучинська І.О. Ідеї патріотичного виховання у педагогічних поглядах Ніли Волошиної / Збірник наукових праць Педагогічна освіта: теорія і практика. Вип. 1 (16) 2014. Кам'янець-Подільський. С. 156-160.
5. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посіб. Вид. 2-ге, випр., доп. К.: «Академвидав», 2007. 560 с.

УДК 316.32:004.73

Сулятицька Тетяна,
*кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософських дисциплін К-ПНУ імені Івана Огієнка*

ПОНЯТТЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджується поняття та проблеми ідентичності в сучасному світі, в якому людина формується як особистість в медіанасиченому середовищі, де будь-які зміни пов'язані з інтенсивним інформаційним обміном.

Ключові слова: ідентичність, простір, інформація, особистість, комунікація.

Проблема кризи ідентичності в інформаційному суспільстві є однією з найактуальніших. Ідентичність формується у деяких формальних виявленнях, що дозволяє говорити про наявність психолого-феноменологічного комплексу, що називається ідентичністю, проте кожний психологічний феномен знаходиться під впливом різних елементів психічної реальності та може бути пояснений тільки у рамках комплексної причинності. Ідентичність слід вивчати у контексті

інтерактивних, перцептивних, і комунікативних, екзистенційних, функціональних, ментальних мовленнєвих процесів психічного розвитку особистості.

Поняття «ідентичності» як унікальної природи особистості, самобутності людини, ми знаходимо у працях античних філософів: Платона, Протагора; представників німецької класичної філософії: І. Канта, І. Фіхте, Г. Гегеля, Л. Фейербаха. Антропологічний контекст сутності людини присутній у роботах М. Бубера, Л. Леві-Стросса, М. Міда, Ж.-П.Сартра, М. Фуко, М. Хайдеггера. Проблема ідентифікації «Я» вирішувалася у західній психології А.Адлером, У. Джеймсом, З. Фрейдом, Ю. Хабермасом, М. Хайдеггером. Особистісна і соціальна ідентичність розглядалася такими авторами, як Р. Баумайстер, Е. Гідденс, Е. Гоффман, Е. Дюркгейм, Дж. Мід.

У ХХІ столітті, людина формується як особистість в медіанасиченому середовищі, де будь-які соціальні зміни нерозривно пов'язані з інтенсивним інформаційним обміном, у якому людина занурена в потік інформації. Досить часто цей інформаційний потік несе з собою суперечливі і навіть взаємовиключні свідчення, а загальна кількість інформації зростає в геометричній прогресії.

У сучасному інформаційному суспільстві та його культурі відбуваються постійні трансформації, що сприяють зміні змісту цілісності людини. Інформаційні технології розвивають творчі начала особистості, слугують засобом підвищення інтелектуального потенціалу особистості, дозволяють конструювати віртуальний простір і віртуальні образи, але є і інший бік медалі, за яким спостерігається перехід до технократичного мислення, до відчуження від суспільства, розриву між поколіннями, природою, тим самим збіднюючи зміст цілісності особистості. Ці фактори приводять до кризи особистості і формуванню нової *супер-ідентичності*, що змушує особистість виробляти нову стратегію поведінки.

Інформаційне суспільство – це мережа взаємин, нічим не обмежена, відкрита та рухлива. Автор фундаментальної «теорії мереж» – Кастельс, називає соціальну структуру інформаційної епохи мережевим суспільством, оскільки воно створене мережами виробництва, влади і досвіду, які утворюють культуру віртуальності в глобальних потоках, що пересікають час та простір. Іншими словами, інформація одночасно визначає і соціокультурне життя людини, і її матеріальне буття.

Ідентичність – поняття, яке означає, що члени певної суспільної спільноти є тотожними один одному та й індивід є тотожним самому собі; властивість людини, пов'язана з відчуттям власної належності до певної групи – політичної партії, народу, релігійної конфесії, раси, спільноти; властивість індивіда залишатися самим собою в плинних соціальних ситуаціях і являється результатом усвідомлення самого себе у якості людської особистості, що відрізняється від інших.

Здатність до вільної, моделюючої самоідентифікації являється одним з проявів так званого креативного мислення, результатом багаторівневого абстрагування. Воно спирається на систему розрізнених образів, що ірраціонально сприймаються та оброблюються підсвідомістю. Свідомість вільно чи невільно витісняється у сферу позасвідомої творчості і попадає у простір симуляції образів, моделювання віртуальної реальності. По мірі того, як оточуючий світ стає все більш складнішим і плиннішим, людина традиційного типу все активніше

намагається до відтворення у ньому найбільш звичний традиційних форм соціальної ідентифікації. Сучасна людина покликана постійно втрачати ідентичність з тим, щоб знову і знову її виробляти. Проблема цілісності особистості стає актуальною саме у період зародження постнекласичної пізнавальної моделі. Акцентуація на проблемі цілісності особистості вписана у становлення сучасної картини світу, пов'язана зі становленням інформаційного суспільства. Розпад соціальних спільнот, що являються основою для цілісної людини, неефективність привичних способів орієнтації у новому оточуючому середовищі, формують особливий тип умонастрою і світовідчуття, що свідчить про те, що людина може стати заручником цих технологій. Сприйняття віртуальної реальності як метафори, що відображає «перевиробництво смислів» і занепад інформації, стало однією з найбільш помітних рис постмодерністської філософії. У працях Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Бодрійяра, А. Турена, Ж. Делеза всебічно розглядаються онтологічні, соціальні, світоглядні аспекти цього феномена, яке все частіше розглядається «з ігровою семантикою». Гра стає одним з найбільш популярних символів буття людини у віртуальній реальності. В умовах тотального захоплення комп'ютерною «стріляниною» і «стратегіями» все це не викликає подиву, а ігровий компонент культури став об'єктом пильної уваги європейських мислителів. Ще на початку ХХ ст. Й.Хайзінга розробив концепцію ігрової діяльності як одного з основних архетипів людського самовираження. Тому становище ігрової діяльності значно змінює характер інформаційного суспільства. У суспільстві, де панує «втрата символів», де віртуальна, знакова культура набуває власне буття, гра не тільки проникає у реальність, але й надає їй все більш театралізованого характеру. Ця «ігрова людина» стає реальним образом, який має немало переваг: така людина принципово менше обтяжена багажем історично зумовлених стереотипів, вона володіє більш мобільними реакціями здатністю маніпулювати будь-якими шарами інформації. Відчуття «часткової реальності світу», характерне для концепції ігрової діяльності, породжує розкріпаченість свідомості і соціальної поведінки, відносну легкість адаптації до нових умов, здатність до гнучкого моделювання соціальних ролей, творчого використання оточуючої реальності маніпулювання людьми та інформацією.

Змодельована ідентичність такої спільноти може базуватися на самих довільних комбінаціях соціальних ознак – статевих, вікових, сімейних, етичних, конфесійних, культурних, ідеологічних тощо. Соціалізація індивіда у рамках подібної спільноти представляє собою не засвоєння групових цінностей і норм, а побудову власного іміджу, який є результатом творчості індивіда, засобом самовираження, самопрезентації людини. Іміджева модель поведінки передбачає особливу значущість неформальних міжособистісних зв'язків, в контексті яких імідж відображає вільне самовизначення людини, а соціальну значущість вони набуває лише при умові активної комунікативної взаємодії. Мати імідж – це означає заявити оточуючим про свій особистий стиль життя і бути почутим, так як він вимагає від людини постійного «самореферування» і рефлексивного сприйняття соціального оточення. Складається парадоксальна ситуація – чим активніше людина намагається підтримувати свій власний імідж, тим більше вона залежить від інтенсивного спілкування з оточуючими. Виникає і зворотна залежність – все більша щільність інформаційного простору, зростаюча

інтенсивність спілкування заставляють людину втягуватися у процес симуляції своєї ідентичності, доповнювати і корегувати своє «Я», вибудовувати свій образ в очах все більшої кількості людей. Проте адаптація людини до нової соціальної системи не переборює, а скоріше посилює загрозу кризи ідентичності, так як створюється загрозливий розрив між «соціально реальним» і «соціально віртуальним», відбувається розмивання звичних категорій ідентичності, заснованих на груповій солідарності і культурних традиціях. Традиція починає сприйматися як штучне обмеження вільного самовираження людини, а не акцентуація на культурному досвіді поколінь.

Отже, причини до загострення проблем ідентифікації зводяться до наступного: 1) наслідки закінчення «холодної війни»; 2) зростання доцентрових і відцентрових культурних проблем; 3) політика мультикультуралізму нові проблеми, породжені нею; 4) синтез ідеологій і формування усереднених стандартів соціального забезпечення; 5) конфліктне протиборство соціальних, політичних та ідейних сил, кожна з яких намагається нав'язати свій варіант цивілізаційного руху.

Пошук ідентичності, тобто спроби ціннісного і культурного самовизначення, розглядаються перш за все як захисна реакція в умовах глобалізації, а тому трактуються у якості джерела зростаючої соціальної напруги. Провідним соціальним типом стає людина, здатна до вільного пошуку інформації, творчого осмислення і на її основі – особистісного самовизначення та розвитку особистості. Феномен появи нової соціальної еліти слід розглядати у контексті більш широкої проблеми – процесу *віртуалізації суспільства*, що означає ілюзорний, магічний. Джарон Ленъеза запропонував розглядати віртуальну реальність у якості мультимедійної імітації реалістичного і видуманого середовища, деякого ілюзорного світу, у який зануряється і з яким взаємодіє людина. У дослідженнях А. Крокера, М. Вейнстайна, М. Кастельса, Ф. Хеміта склалася цілісна концепція віртуальної реальності як складного імітаційного простору, який не має власної онтологічної сутності, але здійснює вплив на всі сфери людської діяльності, Разом з тим віртуальний простір представляє собою саме імітаційне середовище, свого роду «буферну реальність», яку кожна людина наповнює власним змістом, образами, смислами, почуттями. Першочергово «експансія» віртуальної реальності пов'язувалася з упровадженням мультимедійних технологій, проте з часом стало очевидним, що віртуалізація різних сфер суспільних відносин суміжна не тільки з технологічними нововведеннями, але й істотними змінами у самому характері людської діяльності, способах і мотивах комунікативної взаємодії.

Найбільш помітний феномен – віртуалізація політичної сфери, технології *public relations* перетворили політичний процес на віртуальний політичний ринок, де «продаються» і «купуються» образи політиків, партій, програм і подій. Політичні іміджі, створювані рейтинг-іміджмейкерами, поступово перетворюються з «передвиборчого» товару у постійний елемент владних відносин. Всі основні інститути представницької демократії – парламентаризм, розділ влади, багатопартійність, змагальний політичний процес – витісняються інтегрованим віртуальним середовищем, перенасиченими маркетинговими образами і різноманітними «ресурсами», але нівельованого з точки зору реальної

ідеологічної багатоманітності. На перше місце у такому суспільстві висуваються адаптивні здібності людини до мережевої моделі, що сприяє формуванню *мережевої особистості*, престижність і конкурентоспроможність якої залежать від мобільності, свободи та адаптивності, вміння орієнтуватися у потоці інформації. Тотальна залежність особистості від інформаційної культури, комп'ютерної реальності приводить до формування технократичного мислення. Інформаційна культура стимулює орієнтацію на раціоналізм, проте раціональна діяльність скута певними стандартами, нормами, не свободами, особистість не знаходить можливості для свого самовираження. Для раціоналізму чужими є симпатії і антипатії, моральні норми та естетичні переживання. Виникає невротичний, неспокійний тип особистості як відображення негативних рис інформаційної особистості. Багатоманітність виявлення неврозів особистості – результат нелегких обставин у формуванні цілісності особистості в інформаційному суспільстві.

Сучасна криза ідентичності проявляється у різноманітних формах: апатії, намаганні відійти від реального світу, безпорадності, віртуальній залежності. Ця тенденція приводить до негативної автономії, дезінтеграції, відсутності життєвих планів, втрати довгострокових життєвих планів. З іншої сторони, відчуття єдності зі своєю інформаційною спільнотою дозволяє осмислювати значущість свого особистісного буття і зберігати цілісність існування. Матеріальною основою психологічного зближення людських спільнот виступає сучасне інформаційне суспільство, що наближає технологічну та інформаційну супер-ідентичність майбутнього, у якій втрачають своє значення звичайні расові, релігійні, культурні та економічні бар'єри, що розділяють людей. Втрата минулої ідентичності у сьогоdnішній реальності змушує цілісну особистість вибирати, співставляти, запропоновані суспільством нові інформаційні цінності і норми, які допомагають виробляти необхідну стратегію поведінки у теперішньому і майбутньому. «Народжується» новий тип особистості, як носій інформаційної культури – «багатовимірна людина», для якої характерним є визнання рівнозначності всіх проявів: інтелекту, здатності до інновацій, ризику, мобільності у плинних ситуаціях. Виходячи з методологічної рефлексії і культурологічного осмислення «колективного несвідомого», названого К. Юнгом «архетипами», слід звернути увагу на сталі структури неусвідомленого як структурного компоненту масової свідомості. Саме ці архетипи стають основою масової свідомості, яка виокремлюється як «колективне несвідоме» і навіть грає у житті людини і суспільному житті конструктивно організуючу роль. Завдяки цим «архетипам» здійснюється смисловий зв'язок епох, культур і цивілізацій, підтримується духовна цілісність соціуму, створюється феномен тієї «колективної душі», в якій зникають індивідуальні особливості і беруть верх несвідомі елементи, тому що в натовпі «людина стає варваром», істота – інстинктивна, дії такої істоти підкорюються впливу спинного, а не головного мозку, і в цьому відношенні вони подібні первинним істотам.

Масова свідомість по своїй суті розмита, фрагментарна, суперечлива, її особливість в тому, що вона подібна в деяких смислах і інваріантна у маси людей, які поставлені в подібні умови життєвого процесу, особливо тієї маси, що управляється несвідомим елементом і вільно переходить від анархії до рабства.

Типовими рисами людини-маси є:

- 1) знеособленість як манера індивідуального буття;
- 2) імпульсивність;
- 3) підкорення емоціям і почуттям;
- 4) слабка взаємодія інтелектуального розвитку з почуттями;
- 5) інстинктивність;
- 6) трата інтелекту;
- 7) аналогічність;
- 8) пірата особистої відповідальності;
- 9) відсутність контролю над собою;
- 10) відсутність традиції, культури, норм;
- 11) відсутність соціальної організації, тощо.

Парадигмальний характер кризи сучасної техногенної цивілізації – в порушенні рівноваги між інструментальним (техніко-технологічним) і аналітичним (духовним, душевним) відношенням людини до світу і самого себе. Конститутивні властивості досягнення цивілізації: протистояння негативним явищам в природі, соціумі; подолання страху і відчуження, перетворення всього суцього в засіб цивілізованого існування. Єдине людство може стати поліфонічним оркестром, якщо воно не буде асоціюватися з тоталітарною сукупністю «гвинтиків», а направлене на визнання самоцінності кожної особистості, широкого взаєморозуміння і поваги до інакомислення; подолання нівелювання і знеособлення особистості. Повага до унікальності кожного «атому» і становлення єдиного людства вимагає ставлення до будь-якої нації – етносу як самоцінності і неповторності, поширюється на будь-яку величину чи малу соціальну групу чи окрему людину, що можливо за умов становлення гуманізму, як універсальної цінності, цивілізованого існування. Використання людством наукової школи В. Вернадського, К. Поппера, Тейяр де Шардена відкриває нові можливості становлення неосферного мислення як основи становлення людства як єдиного соціального і духовного організму, що допомагає закласти основи єдиного світосприймання, в якому час від часу буде зростати роль людини як перетворювача світу по законам коеволюції.

Отже, феномен ідентичності виникає у рамках глобальної проблематики існування самого роду людського. Людина стає людиною, коли усвідомлює свою ідентичність у світі людей, професій, націй. На думку сучасних молодників поняття ідентичності як захисту особистого, відповідності «Я» своєму життєвому втіленню, стану належності індивіда деякому Індивідуальному цілому, що охоплює і суб'єктивний час, і особистісну діяльність, і національну культуру, стало однією з головних тем у соціально-гуманітарній науці кінця ХХ – початку ХХІ століття. Ідентичність – це складний феномен, психічна реальність, що включає різні рівні свідомості, індивідуальні і колективні, онтогенетичні і соціогенетичні.

Особистість символізує себе в інформаційній технології, комп'ютер виступає системою, символічно ізоморфною людині. Людина стає все більш прагматичною і все менше емоційною, вона знаходиться у постійній погоні за інформацією, матеріальними цінностями. Це створює стан душевного дискомфорту, втрату індивідуальності і зниження загальнокультурного рівня особистості, більше того –

до дегуманізації і маніпуляції людьми, що тягне за собою негативні форми поведінки людини: - агресивність, конфліктність, загрожує цілісності особистості. Виникає проблема гуманізації як повернення людини до свого природного стану, гармонічного розвитку. Потреба у цілісному осмисленні ідентичності пов'язані проблемою вибору і самовираження в умовах сучасності. Сучасна соціальна реальність характеризується невизначеністю, відсутністю єдино вірних і простих рішень, формує філософські основи для формулювання абстрактних висновків, які виступають не вирішенням проблеми, а її посиленням, описом невирішених проблем.

Ідентичність представляє собою багатоаспектний феномен, який формується, підтримується і трансформується у залежності від соціокультурних умов.

Список використаних джерел:

1. Бондаревич І.М. Духовна цілісність особистості: дійсність і перспектива. Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. 162 с.
2. Воронкова В.Г. Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри. Монографія. Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2010. 272 с.
3. Гидденс Э. Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Пер. с англ. М.: Издательство «Весь Мир», 2004. 120 с.
4. Гуткина И.М. Человек в пространстве информационной культуры // информационная цивилизация: пространство, культура, человек / Под ред. Устьянцева В.Б. Саратов, 2000. 169 с.
5. Кастельс М. Пути к информационному обществу: структура занятости в семи главных индустриальных странах, 1920-1990 гг. М., 1995. Т. 133, № 1/3. С. 52-79.

УДК 373.5.035:172.15

Шкільна Ірина,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії громадянського та
морального виховання ІПВ НАПН України*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ПОГРАНИЧЧЯ

У статті розкрито проблему формування національно-культурної ідентичності в умовах пограниччя. Аналізуються поняття «національно-культурна ідентичність», «ідентичність», «пограниччя», «кордон» у різних педагогічних, соціологічних дослідженнях.

Ключові слова: національно-культурної ідентичності, кордон, пограниччя.

Розбудова в Україні суверенної, незалежної, правової, демократичної і соціальної держави актуалізує перед педагогічною наукою та практикою проблему формування національно-культурної ідентичності у підростаючої особистості, спроможної реалізувати свої права і свободи та поліпшити життя українського суспільства. Від сформованості таких моральних цінностей, як свобода, любов, відповідальність, гідність, справедливість залежатиме духовне збагачення нації, моральне здоров'я зростаючої особистості, її впевненість у собі, власних силах,

здатність розбудувувати українську державу, відстоювати власну гідність, національні інтереси, спільну культуру, мову та економіку. Проблеми національно-культурної ідентичності пов'язані зі становленням глобальних реалій, глобалізованої культури, яка має включити різні національні культури, не нівелюючи їх самотність.

Для нашої держави гострота проблеми національно-культурної ідентичності детермінується поліетнічністю її населення. Зважаючи на те, що за даними Всеукраїнського перепису населення на території України проживають представники понад 130 національностей та народностей і кожен із цих представників вважає той чи інший регіон нашої країни своєю Батьківщиною, очевидно, що українське суспільство є мультикультурним зі складною структурою ідентифікацій, які не завжди мають спільні національні засади.

Поняття ідентичності означає твердо засвоєний і особистісно прийнятий образ себе до навколишнього світу, це якийсь стійкий стрижень. Ідентичність є усвідомлення саме особистістю своєї приналежності до певного соціально-культурного поля. Ідентичність забезпечує позитивний стан визначеності та цілісності емоційних і раціональних, свідомих і несвідомих уявлень людини про саму себе, на основі яких він будує свої відносини зі світом та іншими людьми. Такі характеристики ідентичності, як співпричетність, приналежність народжують у індивіда почуття впевненості та захищеності [4].

Територія нашої держави відзначається великою протяжністю кордонів, що робить більшу частину її областей прикордонними. Якщо кордон розмежовує держави, то пограниччя виступає простором, який об'єднує різного роду комунікації, соціокультурні практики, взаємодії та служить осередком накладання культур одна на одну. Прикордонні території держави розвиваються інакше, ніж центральні, їхнє життя тісно пов'язане з сусідами, що накладає свій відбиток на економічні, політичні і культурні аспекти життя. Постійна взаємодія та взаємовплив між двома чи більше культурами зумовлює формування відмінних від центру ідентичностей мешканців пограниччя [1].

Наукові дослідження засвідчують зростання „проникності” національних (державних) кордонів під могутнім тиском глобалізаційних процесів, роблячи пограниччя активним суб'єктом міжнародної політики і, не меншою мірою, ядром складних процесів переформатування території, а також формування та конструювання нових ідентичностей. Тенденції територіального розвитку набирають великої ваги у суспільній життєдіяльності, а це означає, що утворені на цій основі ідентичності впливатимуть на нього дедалі більший вплив [3].

Кордон є формувальним чинником простору пограниччя, визначає його політичне, економічне, соціальне та культурне життя, яке впливає на соціокультурну специфіку пограниччя. Тому кордон виступає важливим і невід'ємним атрибутом пограниччя. Україна межує з сімома країнами. На сході лише з одним сусідом – Росією, а західний кордон відзначається найбільшою кількістю сусідів: Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова.

В Україні дослідженнями теми українського пограниччя займаються В. Євтух, І. Кононов, В. Кочан, Б. Гвоздецька, О. Титар, О. Сухомлинов, К. Шестакова.

Проблеми формування кордонів України і розвитку прикордонних територій розглядаються в роботах О. Долгова, В. Боєчко, О. Ганджі, Б. Захарчука, Я. Дашкевича, О. Ковальової, О. Малиновської, В. Сергійчука.

К. Шестакова зазначила, що соціальна трансформація українського суспільства розпочалася паралельно зі змінами статусів адміністративних кордонів у країнах колишнього соціалістичного блоку та Центральній Європі. Соціальні зміни охопили пограничні регіони: розширилися можливості соціальних суб'єктів пограниччя; зросла інтенсивність міжгрупових контактів; розвинулася міждержавна співпраця у соціальній, економічній та політичній сферах; посилився фактор міжетнічної взаємодії. Для суб'єктів пограничних територій усвідомлення індивідуальної та групової ідентичності стало вельми актуальним. Це пояснюється в першу чергу невизначеністю соціальних шляхів розвитку пограничних регіонів (як, між іншим, інших складових суспільства перехідного типу). Внаслідок зростання соціальної мобільності через близькість кордону збільшилася спокуса "запозичити" модель сусіднього, чужого суспільства, і оминати таким чином вироблення власних координат для соціального самовизначення [5].

Увагу викликають дослідження В. Кочана. Він наголошує на тому, що феномен пограниччя має особливий статус. Він десь схожий з маргінальністю. Спосіб буття людей в прикордонній зоні, форма його прояву і здійснення демонструють особливу міру взаємодії країн, що мають в своєму розпорядженні спільний кордон. Пограниччя не тільки чинник дистанції, але і засіб взаємозв'язку цих країн. Прикордонні території демонструють процес «нашарування» різних соціокультурних сенсів, що робить ці території «привілейованою» зоною розвитку, яка не тільки вирішує проблеми міждержавних відносин, але і створює нові проблеми. Цей процес, як правило, обумовлений різними рівнями розвитку країн, що мають в своєму розпорядженні спільний кордон.

«Спільний кордон – це особливий простір, який не належить повністю ні до однієї з взаємодіючих країн. Але саме цей простір і забезпечує можливість різного роду комунікацій, як на рівні повсякденності, так і на рівні перспективного планування міждержавних відносин. Пограниччя з маргінального елемента просторової організації міждержавних відносин перетворюється на один з її істотних елементів, в якому можна виділити конкретні об'єктивні умови і реальний чинник впливу розвитку цих умов, досліджувати діалектику їх взаємозв'язку; зрозуміти ту ситуацію, коли умови забезпечують, обумовлюють стан суб'єктивного чинника, і ту ситуацію, коли суб'єктивний чинник стає вирішальним. Інакше кажучи, коли він визначає новий зміст діалектики умов і чинника, забезпечуючи нову якість того соціокультурного простору, який заявляє про себе своїм пограниччям.

Пограниччя – це регіон, буття людей якого нерозривно пов'язане з існуванням кордону, похідного від нього. Для аналізу пограниччя істотним є те, що кордон не тільки закриває комунікативні потоки, але і дає можливість здійснення «переходу» через нього, структуруючи тим самим складні процеси комунікації. Тому концептуалізація пограниччя залежить від типу кордону. Різноманітність кордонів і можливостей їх впливу на прикордонні території визначають полісемантичність поняття «пограниччя». Внаслідок чого, докладна і точна дефініція «пограниччя» неможлива» [2].

У своєму дослідженні Б.Гвоздецька розкрила вплив на структурування та функціонування національно-культурної ідентичності у пограничному просторі, такі як – телебачення, мова спілкування, відзначання свят, які святкують по той бік кордону, що забезпечило поглиблене розуміння процесів формування та функціонування пограничної ідентичності [1].

Осмислення явища пограниччя дало підставу твердити, що воно відзначається соціальною, культурною, економічною, політичною своєрідністю та формується унаслідок взаємодії та накладання культур, етносів, а також повсякденних практик сусідів по обидва боки кордону. Визначальним у житті пограниччя є наявність кордону, саме його специфіка та особливість визначає тип пограниччя, яке, своєю чергою, формує національно-культурну ідентичність.

Список використаних джерел:

1. Гвоздецька Б. Г. Пограничний простір як прояв етнокультурної маргінальності // Матеріали І Конгресу Соціологічної асоціації України [„Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей : Тези доповідей учасників”], (Харків 15 – 17 жовт. 2009 р.) / Соціологічна Асоціація України, Харківський національний ун-т імені В. Н. Каразіна. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. С. 102.
2. Кочан В.М. Пограничність як цінність і архетип української культури // Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали ІІІ міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 17-18 листопада 2007 р. Івано-Франківськ, 2007. С. 342-347.
3. Простір національних ідентичностей в Україні : траєкторії формування та відтворення (методологія та методика дослідження) // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. Випуск 16. Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2010. С. 180-185.
4. Історія української культури [Електронний ресурс http://pidruchniki.com/1376102556994/kulturologiya/natsionalna_kultura_skladova_svitovoyi_kulturi]
5. Шестакова К. Ю. Етнічна ідентифікація на українському пограниччі : дис. ... кандидата соц. наук : 22.00.03. К., 2005. 188 с.

ЗМІСТ

Бех Іван, Журба Катерина. Концепція з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах.....	3
---	---

МАТЕРІАЛИ КРУГЛОГО СТОЛУ

Аніщенко Олена. Центри освіти дорослих і розвиток громадянського суспільства в Україні.....	23
Бачинська Марина. Формування громадянських національних та патріотичних ціннісних орієнтирів зростаючої особистості у педагогічних поглядах Н. Волошиної.....	26
Бех Іван. Плекаємо особистість патріотичної дії.....	29
Білецька Тетяна. Соціокультурна ідентифікація особистості в умовах соціальних змін.....	32
Вонсович Валентина. Особливості формування національної ідентичності прийомами та методами етнопедагогіки.....	36
Вонсович Геннадій. Мова як чинник національної ідентичності: політологічний аспект.....	39
Вонсович Сергій. Політичний транзит і національна ідентичність.....	43
Ганаба Світлана. Національно-культурна ідентичність особистості як умова консолідації суспільства.....	46
Доукіна Олена. Взаємодія школи і сім'ї як фактор формування національно-культурної ідентичності підлітків.....	49
Дуткевич Тетяна. Національно-культурна ідентичність як чинник психічного здоров'я особистості.....	53
Дутко Олена. Етнопедагогічна компетентність вчителя як домінанта формування національної ідентичності учнівської молоді в закладах освіти.....	56
Журба Катерина. Сучасні тенденції у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.....	59
Касіч Наталія. Психолого-педагогічний аналіз проблеми виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності.....	63
Копилов Сергій, Горчак Людмила. Виховання патріотизму у студентів – пріоритетний напрям діяльності науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.....	66
Кучинська Ірина. Виховання громадянськості в Україні: минулий досвід та сучасні ціннісні орієнтири.....	72
Літкевич Алла. Формування національно-культурної ідентичності в	

умовах конкурентоспроможного закладу освіти.....	75
Лозовий Віталій. Історична освіта як інструмент формування загально-європейської ідентичності в країнах ЄС.....	77
Любинський Олександр. Екологічна освіта та виховання за сталого розвитку в освітньому процесі ВНЗ.....	82
Марчук Людмила. Мовна особистість у світлі ментальної ідентичності...	85
Мірошніченко Валентина. Формування національно-патріотичного світогляду майбутніх офіцерів-прикордонників у викликах часу.....	87
Остапенко Олександр, Тимчик Микола. Допризовна підготовка учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах.....	89
Поліщук Віктор. Пам'ятки фортифікаційної архітектури як засіб патріотичного виховання молоді.....	91
Поліщук Світлана. Патріотичне виховання як засіб становлення особистості.....	94
Сулятицька Тетяна. Поняття ідентичності в інформаційному суспільстві.....	96
Шкільна Ірина. Формування національно-культурної ідентичності в умовах пограниччя.....	102

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання НАПН України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВИКЛИКАХ ЧАСУ

**Збірник матеріалів
Всеукраїнського круглого столу
(до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка)**

Комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14